

NIC FIELDS

HANNIBAL

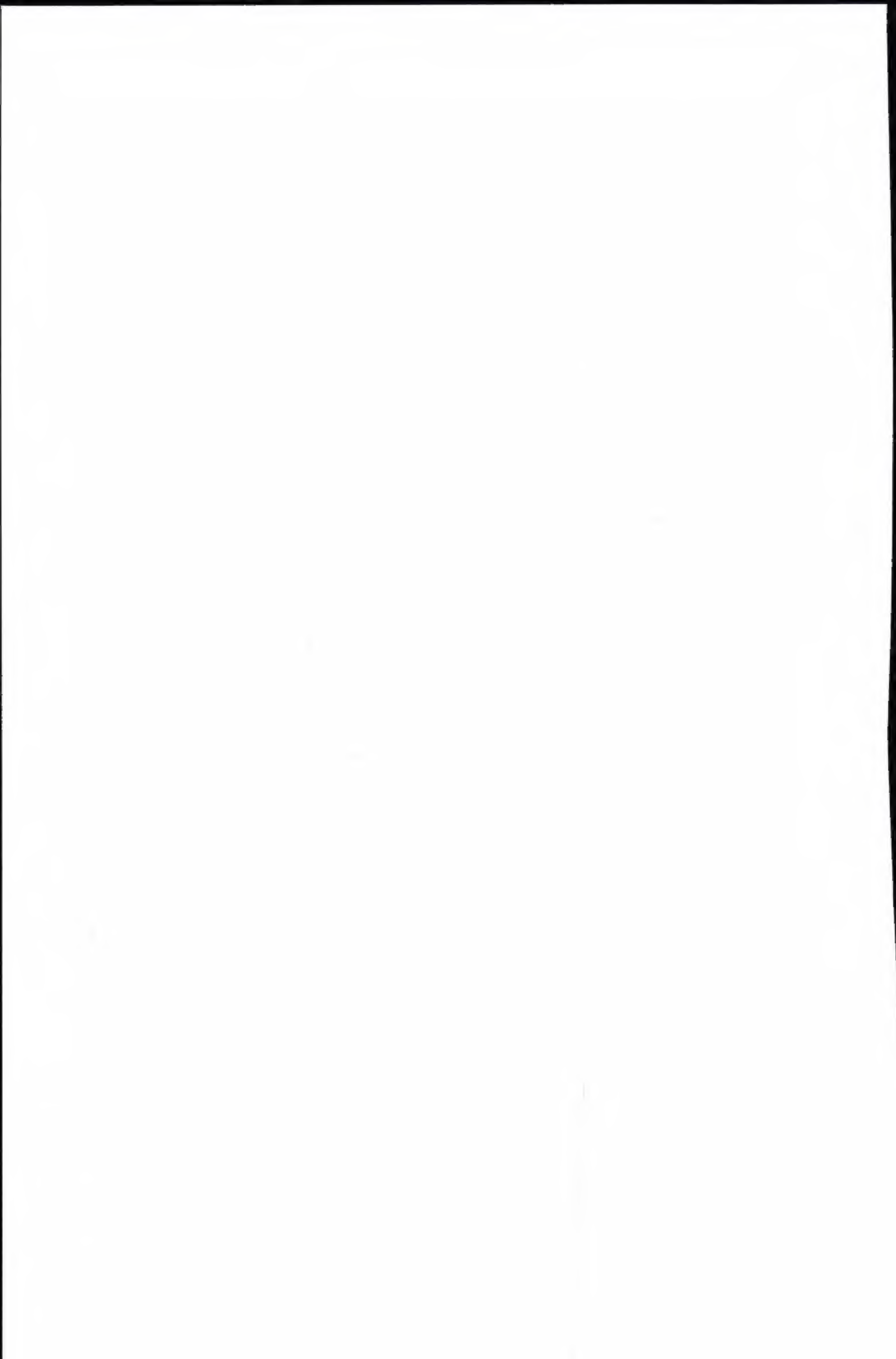
bestseller

biografie

NIC FIELDS

HANNIBAL

bestseller
biografii

NIC FIELDS

HANNIBAL

**Viața, strategiile, tacticile și bătăliile
celor mai mari comandanți militari din istorie**

ilustrații de PETER DENNIS

Hannibal
Nic Fields
Copyright © 2010 Osprey Publishing Ltd
Publicat inițial în Marea Britanie în 2010
de Osprey Publishing Ltd

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372;
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

Hannibal
Nic Fields
Copyright © 2014 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză
Carmen Ion

Editor: Vidrașcu și fiii
Serie coordonată de Ilieș Câmpeanu
Redactor: Ilieș Câmpeanu
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Bogdan Mitea
Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FIELDS, NIC

Hannibal / Nic Fields; trad.: Carmen Ion. –
București: Litera, 2014
ISBN 978-606-741-028-0

I. Ion, Carmen (trad.)
94(3)

CUPRINS

Introducere	9
Anii timpurii	16
Viața de militar	23
Ora destinului	35
Principalii oponenți militari	98
Modul de gândire	114
După încheierea ostilităților	124
O viață în cuvinte	134
Glosar	140
Bibliografie selectivă	141
Indice	142

DR. NIC FIELDS și-a început cariera ca biochimist, înainte de a intra în cadrul trupelor de desant și amfibii ale Marinei Regale Britanice. După ce a părăsit viața militară, și-a reluat studiile universitare și a obținut un doctorat în istorie antică la Universitatea din Newcastle. A fost director-adjunct la Școala Britanică din Atena, Grecia, și apoi lector de istorie antică la Universitatea din Edinburgh. Acum este autor liber-profesionist și cercetător.

PETER DENNIS s-a născut în 1950. Inspirat de reviste contemporane, precum *Look and Learn*, a studiat grafica și ilustrația la Liverpool Art College. De atunci, și-a adus contribuția la sute de cărți, în special cu subiect istoric, multe apărute la Editura Osprey. Este un pasionat al reconstituirilor de bătălii faimoase și realizator de machete. Actualmente locuiește în Nottinghamshire, Marea Britanie.

INTRODUCERE

Să ne începem povestirea cu o anecdotă amuzantă despre Hannibal. Se spune că, în timp ce armatele se desfășurau pe câmpul de bătălie, pregătite să-și încerce norocul în marea loterie a vieții și a morții, Antiochos al III-lea, regele Siriei, s-ar fi întors spre Hannibal Barca, ghinionistul, dar fermecătorul generalul cartaginez care îl însoțea, pentru a-l întreba dacă soldații sirieni, frumos aliniați și sclipitori în armurile lor argintii și aurii, cu comandanții falnic împodobiți cu bijuterii grele și înveșmântați în mătăsuri bogate, erau suficient de numeroși pentru a ține piept romanilor. „Sunt mai mult decât suficienți“, l-ar fi ironizat Hannibal, „cu toate că romanii sunt cea mai lacomă națiune de pe pământ“ (Aulus Gellius, *Noapți atice* 5, 5). O astfel de istorie și multe altele la fel l-au consacrat pe Hannibal drept un erou ușor de reținut în memoria colectivă, deși, desigur, lucrurile sunt cu mult mai complexe – un om nu poate fi definit printr-una sau două trăsături de condei, oricât de vie ar fi ilustrarea. Și totuși, cartaginezii au dobândit în mod incontestabil, cel puțin în ochii omului modern, aura romantică a unui popor sortit pieirii. La vremea când Roma republicană era taurul furios al lumii mediteraneene, armatele sale reduseseră Cartagina la un morman de scrum și îi distruseseră cultura. Însă nimic nu este inevitabil în istorie, iar cartaginezii au opus de departe mai multă rezistență decât oricare dintre magnificele regate elenistice și, în plus, în al doilea

din cele trei războaie punice, au fost aproape de a nimici cu totul marea putere romană.

Comandantul lor șef pe parcursul acestei lupte titani-ce a fost – după cum probabil că ați ghicit deja – Hannibal (247–183 î.Hr.), eroul rațional, omul independent, re-tras în sine, fiul cel mai mare al charismaticului general Hamilcar Barca (m. 229 î.Hr.) și, cel puțin din punctul meu de vedere, cel mai mare general al Antichității. Cu toții avem însă dreptul la o opinie, inclusiv personajul despre care povestim aici. El însuși s-a plasat, cu mare modestie, abia pe al treilea loc în ierarhia celor mai mari comandanți militari, după Alexandru cel Mare și Pyrrhus din Epir (Titus Livius XXXV, 14, 5–8, vezi și Plutarh, *Flaminius* 21, 3). Victoriile sale au fost însă cu mult mai impresio-nante decât cele ale lui Pyrrhus – victorii zdrobitoare, nu à la Pyrrhus –, iar ținta sa strategică mult mai focalizată. În timp ce Alexandru cel Mare a repurtat succese specta-culoase și a făcut mari cuceriri folosindu-se de superba armată regală moștenită de la tatăl său, Filip al II-lea al Macedoniei, Hannibal a obținut acel uluitor șir de biru-ințe cu ajutorul unei adunături ad-hoc de mercenari pro-veniți din toate colțurile lumii și care luptau din motivele cele mai diverse. Dincolo de aceste deosebiri, trebuie spus că nici Pyrrhus, nici Hannibal nu au întrebuintat elefanții ca element decisiv în lupte; în cazul cartaginezilor, elefan-ții au participat doar în primele bătălii ale lui Hannibal, cea de pe râurile Tagus (220 î.Hr.) și Trebbia (218 î.Hr.), precum și, în final, în cea de la Zama (202 î.Hr.). Pe de altă parte, Hannibal a fost un mare comandant de cavale-rie, egalul lui Alexandru în această privință. Tacticile sale nu le-au imitat însă pe cele ale lui Alexandru, care prefe-ra penetrarea armatei adverse în detrimentul încercuirii.

Hannibal beim Überqueren der Alpen. Istoricii militari au căzut de acord că traversarea, la începutul anului 329 î.Hr., de către armata lui Alexandru cel Mare a maiestuosului lanț muntos Hindu Kush („Ucigașul de hinduși”), cu vârfurile sale acoperite de zăpadă, a fost o realizare cu mult mai grandioasă din punct de vedere al strategiei militare și al rezistenței soldaților implicați decât trecerea Alpilor de către Hannibal la sfârșitul anului 218 î.Hr. Totuși, Alexandru nu a atacat niciodată Roma.
(colecția autorului)

Hannibal a ținut întotdeauna cont de unul dintre principiile de bază ale strategiei militare – niciodată să nu te avânți frontal în luptă atâta timp cât îți poți învălui dușmanul. La fel, în timp ce Pyrrhus a strălucit în bătălie ai-doma lui Ahile, eroul homeric, Hannibal s-a dovedit a fi un personaj imprevizibil, cu multe fețe, mai degrabă un Odiseu. A fost un maestru al ambuscadelor, al planurilor de luptă viclene și al falselor misive.

În strategia militară antică au predominat două modele. Hannibal a fost un războinic-șef, la fel ca Pyrrhus, însă între cei doi au existat diferențe fundamentale. Dacă Pyrrhus a ales calea lui Ahile, calea onoarei și a violenței, Hannibal a optat pentru un stil mai apropiat de cel al lui Odiseu, un stil al șireteniei și celerității. Mințile occidentale preferă spiritul lui Ahile – tranșant, feroce, sclipitor. Nu este așadar de mirare că mulți comentatori moderni s-au grăbit să îl condamne pe Hannibal și să îi critice incapacitatea de a înțelege natura exactă a confederației conduse de romani – Leviatanul cel îndrăzneț și curajos cu o lance în mână –, precum și inabilitatea de a-și asigura intervenția unor întăriri substanțiale, pe măsura luptelor în care se angrena, întăriri fie pe mare, din Africa, fie pe uscat, dinspre Peninsula Iberică. Și totuși, nu încapă îndoială că invazia la care a recurs Hannibal era singura modalitate prin care Cartagina ar fi putut vreodată să înfrângă Roma. Este adevărat, Hannibal s-a bazat și pe o revoltă împotriva Romei care ar fi izbucnit simultan în Peninsula Italică încă imperfect subjugată. Și a avut dreptate în privința celților, dar s-a înșelat aproape complet cu etruscii și grecii, care, în cele din urmă, au preferat Roma în defavoarea vechiului lor dușman, Cartagina. Cum centrul Peninsulei Italice îi refuzase sprijinul, strategia

Peninsula care domină unul dintre cele mai frumoase porturi din Mediterana, Noua Cartagină, întemeiată de Hasdrubal cel Frumos pentru a servi drept capitală a Iberiei Punice. Cartaginezii îi spuneau probabil Qart-Hadasht, la fel ca orașului lor de baștină. Imaginea surprinsă de un satelit NASA înfățișează Puerto de Cartenga și Cap de Pals.
(NASA)

sa pe termen lung nu putea decât să dea greș. În realitate, Hannibal a supraestimat spiritul de revoltă împotriva Romei, întârziind probabil în acest sens cu vreo cinci decenii, căci prea multe populații italice găsiseră între timp suficiente motive pentru a se alia cu Roma, și nu pentru a se ridica împotriva ei. Mărturiile referitoare la negocierile purtate de Hannibal cu cei care într-un final aveau să-l trădeze (și în special cu samniții, cândva adversari înverșunați ai Romei) arată că ceea ce își doreau cu adevărat aceste populații era autonomia și șansa de a-și lua soarta în propriile mâini. Trecerea în tabăra lui Hannibal, care la

urma urmei nu era decât un outsider, ar fi însemnat pentru ele schimbarea unui stăpân cu altul, sau cel puțin așa se temeau majoritatea.

Prin urmare, Hannibal ar fi putut la fel de bine să se înșele ori să fi intuit corect. Aidoma poveștii cu orbul care descrie un elefant, depinde de care parte a animalului te afli. Însă dincolo de diversitatea opiniilor, marșul lui cuceritor, din Peninsula Iberică până în Peninsula Italică, traversând atât Pirineii cât și Alpii, rămâne o realizare care ne taie și acum respirația și, în plus, nu putem trece cu vederea faptul că Hannibal a fost atât de aproape de a reuși în planurile sale. Episodul celor cincisprezece zile, de la sfârșitul lui octombrie la începutul lui noiembrie 218 î.Hr., în care armatele sale au trecut Alpii este demn de o epopee. Până și în relatarea ostilă a lui Titus Livius, generalul cartaginez este înfățișat drept un erou – un fel de Satan al lui Milton din *Paradisul pierdut* –, cu toate că istoricul a recurs la această abordare pentru a justifica înfrângerile suferite de romani în fața lui Hannibal. Acesta reușise marea surpriză și acum toată lumea se aștepta să îngenuncheze Roma. Era, în același timp, un comandant militar pe cale să intre în istorie.

Hannibal traversând Alpii cei măreți, *desen color de Dudley C. Tennant (activ între 1898–1918) pentru Enciclopedia ilustrată Newnes a cunoașterii (circa 1920). Savanții, oamenii de știință și detectivii se vor contrazice probabil, atâta timp cât lumea își va aminti de Hannibal, în legătură cu locul exact unde se află trecătoarea alpină, însă această traversare a aprins imaginația omenirii la fel de mult ca șarja cavaleriei ușoare din 1854, în Războiul Crimeii, sau ca rezistența opusă de batalionul lui Custer în bătălia de la Little Bighorn cu triburile amerindiene din 1876.*

(The Bridgeman Art Library)

ANII TIMPURII

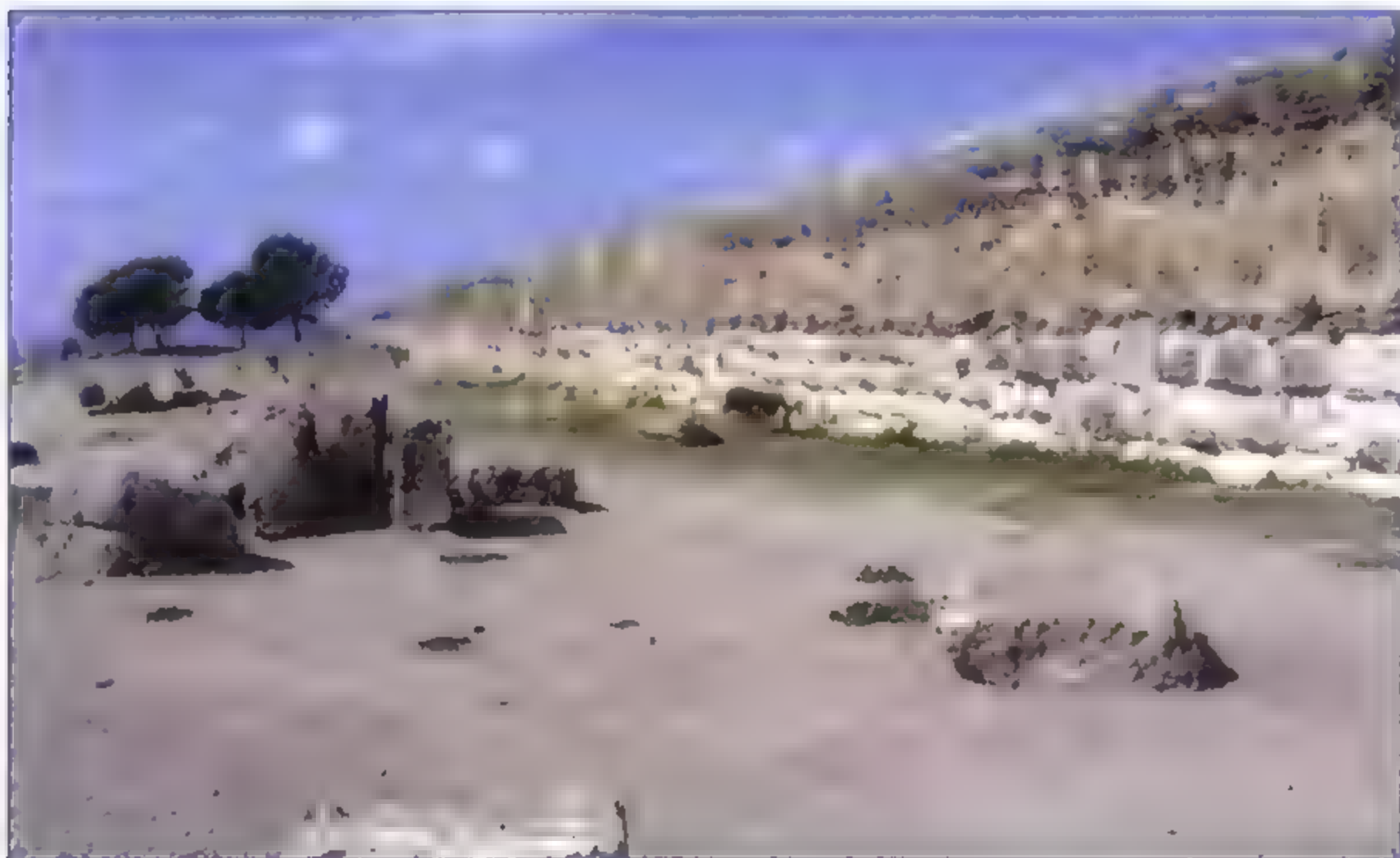

A spune povestea lui Hannibal se dovedește un demers dificil încă de la bun început. Hannibal, care s-a născut cu puțină vreme înainte sau după plecarea tatălui său în Sicilia (247 î.Hr.), probabil nu și-a văzut părintele decât după revenirea acestuia în Cartagina, la sfârșitul Primului Război Punic (241 î.Hr.). Părintele absent se pare însă că s-a străduit să îi asigure fiului o educație aleasă, în care elementul grecesc a fost prevalent. Ulterior, Hannibal avea să invite în expediția sa istorici greci, printre care pe spartanul Sosylos, fostul său profesor, cel care îl învățase grecește, ca și pe sicilianul Silenos, despre care nu știm însă cu certitudine ce sarcini educative ar fi îndeplinit pe lângă tânărul Hannibal (Nepos, *Hannibal* 13, 3, vezi și Cicero, *De oratore* 2, 18, 75, Vegetius 3 pref. 62). Mai mult decât atât, Hannibal s-a făcut remarcat ca autor prin câteva scrieri, unele dintre ele în grecește, precum cea dedicată locuitorilor din Rhodos cu ocazia campaniei din Anatolia a lui Cnaeus Manlius Vulso (Nepos, *Hannibal* 13, 3). Mulțumită educației grecești primite, el s-a situat pe o poziție intelectuală superioară tuturor comandanților romani (poate cu excepția lui Scipio) pe care avea să îi înfrunte pe câmpurile de luptă.

După ce și-a desăvârșit educația academică, Hannibal și-a petrecut restul tinereții în Iberia, deprinzând, sub aripa ocrotitoare a tatălui său, meșteșugurile războiului și ale politicii (Zonaras 8, 21). După care, adolescent

fiind, a pornit pe drumul vieții, servind sub Hasdrubal cel Frumos, cumnatul său, drept comandant adjunct al armatei și totodată comandant al cavaleriei (Titus Livius XXI, 4, 3–5, 8, Appian, *Iberica* 6, Nepos, *Hannibal* 3, 1). Fără a fi – evident – grec, nici ca origine și nici ca tradiție culturală, tânărul Hannibal a fost enorm influențat de moștenirea militară a grecilor, ca și de cea a strămoșilor săi semiți. Trebuie să ni-l imaginăm ca un atlet bun și complet și un adolescent priceput la toate artele care aveau să îl transforme mai apoi într-un războinic de succes, opinia generală fiind la acea vreme că aceia care excelau

Porțiune din zidul de fortificație (straturile de jos sunt grecești, cele de deasupra romane) de la Emporion (în latină Emporiae, actualmente Ampurias), oraș aflat pe drumul comercial către colonia grecească Massalia (Massilia în latinește – Marsilia modernă) și etapă în explorarea de către foceeni a litoralului mediteraneeen.
(David Mateos García)

„Deși de vârstă fragedă, Hannibal jură ură veșnică Romei”, desen de John Leach (1817–1864) reprodus în Istoria comică a Romei (circa 1850). Se spune că, în cazul unor bărbați meniți unei soarte glorioase, germenii viitoarelor fapte mărețe se sădesc încă de timpuriu. Acest jurământ a rămas un subiect de dezbatere la fel de incitant ca pe vremea lui Polybios.

(John Leach)

în jocurile sportive și în alte asemenea activități urmau să se distingă, în chip firesc, și în bătălii.

Atunci când marele istoric grec Polybios a analizat, cu competența care îl caracteriza, cauzele celui de-al doilea război care a opus Roma și Cartagina, nu s-a înșelat deloc așezând în fruntea listei ceea ce el a numit „mânia [thymós] lui Hamilcar” (III, 9, 6), furia resimțită de general la finalul Primului Război Punic, când a fost forțat să capituleze fără să fi fost înfrânt în Sicilia. Polybios și-a justificat mai departe opinia potrivit căreia atitudinea

de amărăciune a lui Hamilcar a contribuit la declanșarea războiului, care a izbucnit la numai zece ani după moartea generalului, istorisind celebra poveste a jurământului lui Hannibal. Jurământul, depus la templul lui Baal Shamaim, „Stăpânul Cerurilor“, în prezența tatălui său înainte de plecarea lor în Iberia în 237 î.Hr., a fost de „a nu da niciodată dovadă de bunăvoință față de romani“ (III, 11, 7). Pe atunci, Hannibal avea doar nouă ani.

Povestea a fost – după cum era de așteptat – pusă sub semnul îndoielii, însă Polybios susține că Hannibal însuși i-ar fi istorisit-o lui Antiochos, regele Siriei, după circa patruzeci de ani, când îi servea drept consilier militar

Eryx (Monte San Giuliano), versantul nord-nord-estic văzut dinspre cheiul de la Mozia. În 244 î.Hr., folosindu-se de creasta sa plată, Hamilcar Barca a pornit operațiunile de gherilă împotriva romanilor în Sicilia, însoțite și de raiduri maritime de-a lungul țărmului italic. În următorii câțiva ani cât va mai dura Primul Război Punic, Hamilcar avea să rămână permanent un ghimpe în coasta Romei.
(Colecția Fields-Carré)

împotmolit iremediabil în războiul său cu Roma. Astfel, credința că al Doilea Război Punic a fost un gest de răzbunare s-a răspândit cu iuțeala fulgerului printre romani, care știau prea bine că răzbunarea este și ea parte intrinsecă a războiului (pentru edificare vezi, de exemplu, Titus Livius XXI, 1, 4–5; 5, 1, Nepos, *Hannibal* 2, 3–6). Adevărul acesta a fost admirabil rezumat într-o anecdotă romană relatată de Valerius Maximus, în care Hamilcar, privindu-și cei trei fii care se jucau împreună, ar fi exclamat cu mândrie: „Iată puii de lei pe care îi cresc pentru a distruge Roma!” (9, 3, 2). Deloc surprinzător, prin urmare, că romanii, care nu aveau nici un dubiu în privința identității instigatorului, se refereau adesea la al doilea conflict punic numindu-l „războiul lui Hannibal”.

Cea mai dramatică ilustrare a ideii răzbunării ne-a parvenit însă probabil de la poetul Vergilius, sub al cărui condei regina cartagineză Didona, furioasă și cu inima sfâșiată după trădarea lui Aeneas, îl blesteamă pe erou și toată stirpea sa, invocând „stihii necunoscute pentru a mistui tot neamul lui Dardanus prin foc și sabie oriunde s-ar afla, acum și-n veci” (*Eneida* IV, 626–627). După care se prăbușește peste sabia lui Aeneas, luându-și viața. De mare măiestrie artistică a dat dovadă aici Vergilius, care l-a introdus pe Hannibal în povestire fără a-i menționa vreodată numele. Revenind la istoria noastră, se pare totuși că toți ofițerii superiori cartaginezi, nu numai Hannibal, au fost siliți să depună jurământul, și că acesta nu se referea la vreo răzbunare împotriva Romei, ci la promisiunea de a nu ajunge nicicând „prieten al Romei”. Terminologia este extrem de importantă în acest context: în vremurile acelea, expresia „prieten al Romei” însemna a-i fi vasal.

Marșul lui Hannibal peste Alpi

În Sicilia, mai precis în colțul nord-vestic al insulei, Hamilcar a reușit să mențină vie rezistența contra forțelor romane până ce înfrângerea suferită pe mare în război nu i-a mai lăsat loc de alte opțiuni, obligându-l să deschidă negocierile, după ce guvernul cartaginez îi conferise puteri depline pentru rezolvarea situației. În această perioadă târzie a conflictului, Hamilcar, considerat de Polybios drept cel mai abil comandant din ambele tabere aflate în luptă, „atât ca dârzenie cât și ca geniu militar” (I, 64, 6), și admirat până și de Cato cel Bătrân (Plutarh, *Cato Maior* 8, 14), și-a dovedit talentele în raiduri, hărțuiri și ambuscade minore. Hamilcar stăpânea la perfecție o artă pe care i-a transmis-o și fiului său cel mare, aceea de a se face plăcut mercenarilor aflați în solda sa, stabilind cu ei legături de natură personală ca pavăză contra oricăror tentații.

VIAȚA DE MILITAR

Adevărat, nici Hamilcar și nici succesorul său imediat în Iberia, ginerele Hasdrubal cel Frumos, nu au atacat deschis Roma. Magnificul și charismaticul Hasdrubal a continuat politica lui Hamilcar, adăugându-i însă mai mult fler și amplificând influența punică în Iberia. Abia atunci Roma, probabil la îndemnul orașului Massalia, aliatul său grec, a realizat în cele din urmă că se afla expusă unui nou pericol și în 226 î.Hr. Hasdrubal a semnat ceea ce a intrat ulterior în analele istorice anglofone drept Tratatul Ebrului, care definea sferele de influență din Peninsula Iberică și le interzicea cartaginezilor să „treacă fluviul Ebru purtând arme” (Polybios II, 13, 4, vezi și III, 30, 3). Se poate spune, pe drept cuvânt, că acest tratat a fost în fapt o recunoaștere a poziției dominante ocupate de Hasdrubal în Peninsula Iberică și o acceptare implicită din partea Romei a unei posibile expansiuni punice ulterioare în mai toată peninsula, cu toate că, potrivit unicei surse pe care o avem la dispoziție referitoare la această chestiune, și anume Polybios (II, 22, 9–11), revenirea pericolului galic a fost elementul care a împins Roma să acționeze în acest mod. Totuși, nu putem fi siguri în ce măsură acești doi domni l-au influențat pe tânărul Hannibal și, la urma urmei, atitudinea lui este cea care contează. Edificator în acest sens este atacul său direct asupra Saguntumului (219 î.Hr.), oraș despre care Hannibal știa că se află sub protecția Romei, la mai puțin

de doi ani după ce preluase comanda supremă a forțelor punice din Iberia (Polybios III, 30, 1, vezi și Titus Livius XXI, 2, 7). În descrierea sa, Polybios folosește termenul grecesc *pistis*, care corespunde în mare latinescului *fides*, însemnând „bună credință”. În tradiția politică a romailor, dacă o comunitate li se preda în totalitate și în *fides*, ea li se încredința în mod absolut, dar fără ca aceasta să presupună asumarea unor obligații specifice (așa au procedat, bunăoară, majoritatea aliaților Romei).

Situat în capătul estic al unui platou înalt, îngust și stâncos ce se întindea până spre țărmul mării – pe vremea lui Polybios se afla la puțin peste un kilometru de coastă –, Saguntum era un oraș iberic, posibil beneficiind și de o minoritate greacă, localizat la jumătatea distanței dintre Noua Cartagină și fluviul Ebru. Se știe cu certitudine că, înainte de anul 220 î.Hr., Hannibal nu s-a atins de oraș, pentru a nu-i provoca pe romani fără a fi bine pregătit de război (Polybios III, 14, 10). Semnificativ este și modul îndrăzneț și hotărât în care el a pus la cale planul de invadare a Peninsulei Italice. Cele două demersuri luate împreună sugerează că generalul cartaginez nu era tocmai potrivnic declanșării unui război împotriva Romei. Pe de altă parte, îi putem cu mare ușurință acuza pe romani de înșelătorie, Saguntum fiind situat mult la sud față de Ebru. Dacă Tratatul Ebrului i-ar fi împiedicat, la fel ca pe cartaginezi, să traverseze fluviul înarmați, atunci cu greu ar fi putut veni în ajutorul Saguntumului. Oricare ar fi adevărul, romanii au susținut că alianța lor cu acest oraș nu făcea obiectul tratatului, în timp ce cartaginezii au afirmat că înțelegerea perfectată cu romanii le dădea dreptul să atace Saguntumul (Polybios III, 21, 1; XXIX, 1–3; XXX, 3).

Ca de obicei, Polybios nu îl cruță în nici un fel în relatarea sa pe Hannibal, căci, în opinia lui fermă, episodul Saguntum nu putuse fi decât un pretext. Așa după cum le demonstrase anterior cititorilor săi greci, acei istorici romani care încercaseră să identifice cauzele războiului dintre Roma și Cartagina pornind de la asedierea

Potrivit lui Titus Livius (XXI, 7,2), Saguntum (Sagunto) era considerat o colonie grecească întemeiată de locuitorii din Zakynthos (Zante), cu toate că mult mai verosimil pare faptul că aceasta nu este decât o legendă născută din asemănarea fonetică a celor două toponime. Hannibal a cucerit Saguntum după un asediu de opt luni (219 î.Hr.), iar romanii, la fel ca multe alte națiuni de atunci încolo, au pornit războiul sub false acuzații.

*În imagine, o vedere de ansamblu a fortificațiilor medievale.
(Bridgeman Art Library)*

Saguntumului și traversarea apoi de către Hannibal a Ebrului se înșelaseră întru totul. Și totuși, controversele juridice, în mare parte sterile, privind responsabilitatea declanșării acestui război continuă să îi frământă și astăzi pe savanți. Polybios face totuși o concesie – admite că „aceste evenimente ar putea fi descrise ca fiind începuturile războiului” (III, 6, 2). Astfel, soldatul și istoricul

În prima etapă a lungului său marș, Hannibal a traversat fluviul Iber (în latinește Iberus, actualmente Ebru) și a pătruns în sudul Galliei. Dincolo de fluviu se întindea ținutul „bandiților” și Hannibal a fost nevoit să supună câteva triburi și să prăduiască unele așezări, cu pierderi considerabile din partea armatei sale. Mai sus, o vedere a deltei Ebrului dinspre Ruimar, în regiunea Catalonia.

(Till F. Teenck)

Moraliștii fac deseori referire la iarna petrecută de Hannibal în lene și lux la Capua (Santa Maria di Capua Vetere). Unii istorici au mers atât de departe încât au afirmat că această trândăveală l-ar fi costat de fapt războiul (Titus Livius XXIII, 45,4 – „Capua a fost un adevărat Cannae pentru Hannibal”). Fără îndoială, Capua era la acea vreme capitala apuseană a belșugului și opulenței, însă traiul lejer nu a constituit nici pe departe cauza reală a problemelor întâmpinate de Hannibal.
(Fototeca ENIT)

grec își exprimă deschis părerea că episodul Saguntum nu a fost decât un pretext.

Obiectivul pe termen lung al lui Hannibal era însă unul cât se poate de clar, și anume să transforme Peninsula Italică, și nu Iberia, într-un „câmp acoperit de sânge”. Învățase de la tatăl său o lecție: că nu era deloc recomandat să se angreneze într-un marș poticnit împotriva Romei. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Polybios (II, 24, 16),

Roma și statele confederate aliate dispuneau la acea vreme de nu mai puțin de 700 000 de pedestrași și, probabil, de 70 000 de cavaleriști. Oricât de des ar fi zdrobit Hannibal o armată romană, Roma ar fi putut să recurgă la resursele sale umane practic inepuizabile pentru a o înlocui rapid. El, în schimb, era nevoit să-și cruțe oamenii, căci nu ar fi avut nici o șansă într-un război de uzură. Știind că peste jumătate din capacitatea militară a Romei era furnizată de aliați, Hannibal a pornit deliberat să-i sugrume aprovizionarea cu brațe de luptă, prezentându-se totodată drept eliberator al populațiilor italice de sub jugul roman. Acesta este motivul pentru care a decis să invadeze Roma, căci zvonurile îndepărtate privind victoriile punice nu aveau cum să îi convingă pe aliații Romei să schimbe tabăra.

Atingerea acestui obiectiv nu era însă nici pe departe un lucru simplu. Hannibal ar fi putut invada Peninsula Italică de pe mare, o misiune mai ușoară și mai rapidă decât de pe uscat. Cu toate acestea, în lipsa unor baze cartagineze în Sicilia, până și sudul peninsulei se afla la limita razei de acțiune pentru o flotă formată exclusiv din nave de război cu vâsle ce operau pornind din Africa, iar puterea navală a Cartaginei în Iberia nu era deosebită. Mai mult decât atât, capacitatea de luptă a flotei cartagineze nu fusese în fapt niciodată pe deplin restabilită după înfrângerile zdrobitoare suferite pe parcursul Primului Război Punic, nici numeric, nici din punct de vedere moral. În plus, un alt obstacol major în calea opțiunii maritime a fost puterea navală superioară a Romei, care dispunea de 220 de vase cu cinci rânduri de vâsle, prin comparație cu cele 105 ale Cartaginei, dintre care 50 erau staționate în Iberia (Polybios III, 33, 4; XXXXI, 2,

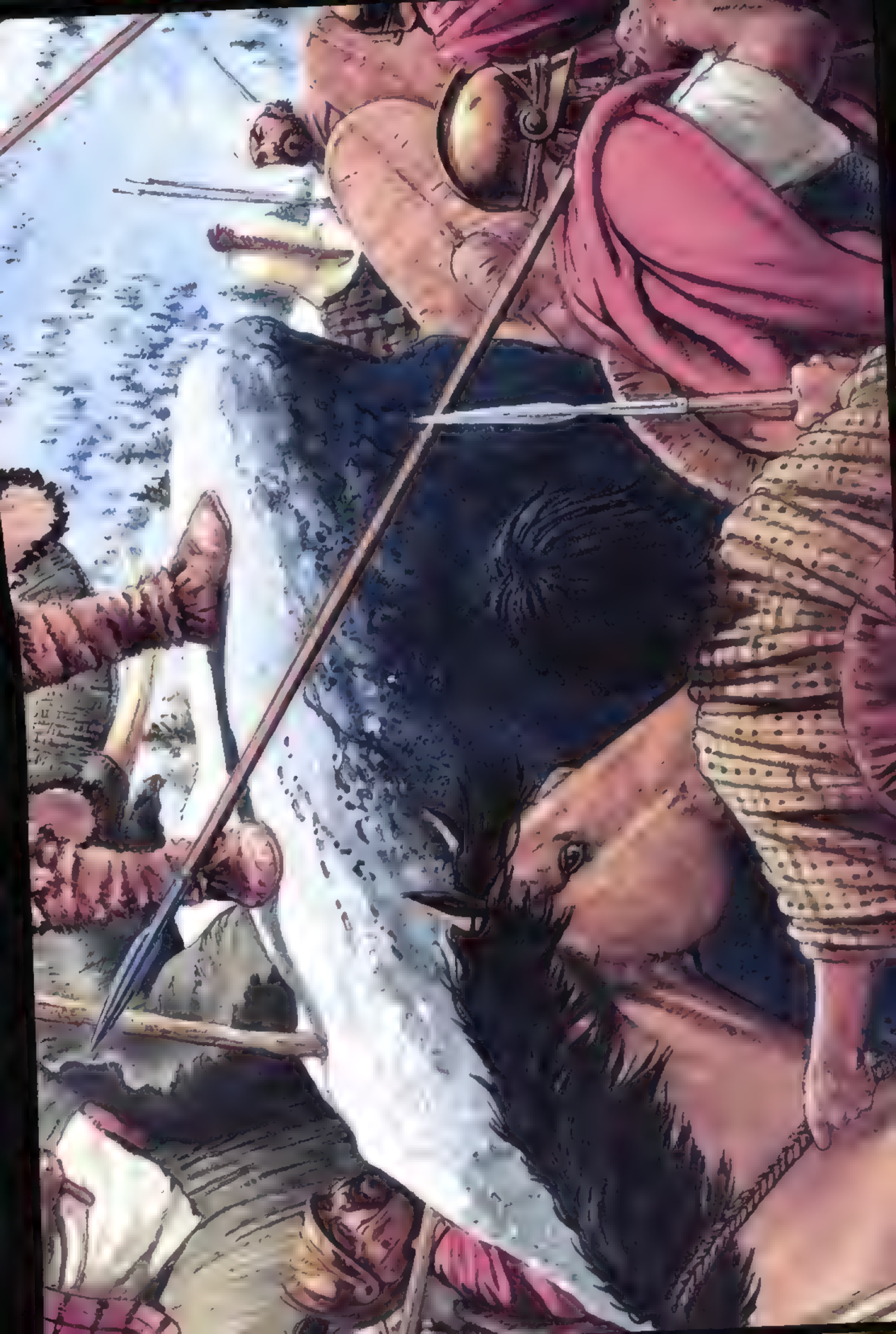
Hannibal intră în Italia

Munții, așa cum a dovedit-o Alexandru cel Mare și, un secol și ceva mai târziu, și Hannibal, nu constituie un mijloc de apărare împotriva unor armate hotărâte să își urmeze scopul. Strategul militar elvețian Jomini remarca: „Ne întrebăm și acum dacă prezența unor munți asigură controlul asupra văilor sau, dimpotrivă, prezența văilor asigură controlul asupra munților” (*Précis de l'art de la guerre*, cap. III, art. XXVIII). Într-adevăr, munții, la fel ca râurile și deșerturile, nu au servit nicicând drept frontiere militare fixe în istorie, dar, după cum sublinia Lucien Febvre, „au fost ridicați la rangul de hotar natural” de către națiunile victorioase în cadrul procesului lor de expansiune teritorială și din dorința de a-și delimita spațiul cucerit. Din acest motiv Napoleon a putut să noteze: „Frontierele unui stat sunt fie râuri mari, fie lanțuri muntoase ori deșerturi” (*Maxime militare* I). În plus, desigur, văzuți de la distanță într-o zi senină, Alpii nu puteau fi priviți altfel decât drept un obstacol impresionant.

Odată ajuns în vârful trecătorii alpine, Hannibal și-a odihnit timp de câteva zile armata sfârșită de oboseală și înghețată. În acel colț pustiu de lume, în timp ce supraviețuitorii își trăgeau răsuflarea, iar soldații răătăciți îi ajungeau din urmă, el și-a îmbărbătat oamenii epuizați și demoralizați. „Hannibal i-a îndemnat pe soldați să-și îndrepte privirile spre câmpia Padului și le-a amintit de primirea călduroasă de care aveau să se bucure din partea locuitorilor gali. În același timp, a arătat și în direcția Romei și astfel le-a restabilit încrederea” (Polybios III, 54, 4).

În imagine îl vedem pe Hannibal într-o ținută ideală pentru escaladarea Alpilor. S-a înfășurat în pielea unui urs brun și s-a îmbrăcat într-o pereche de pantaloni lungi de genul celor purtați de gali, din țesătură de lână de oaie în culori pestrițe, cu mici carouri. Pantalonii sunt vârâți în cizme galice înalte până la glezne, făcute din piele de vită bătrână. Pe cap poartă o căciulă din piele de urs și și-a lăsat barba să crească.

Titus Livius XXI, 17, 3; XXII, 4, LIX, 2, 4). Astfel, cu Cartagina depășită numeric la capitolul flotă și, poate, și surclasată calitativ, riscul unei invazii maritime a fost prea mare pentru Hannibal. Următorul pas logic de urmat, mai ales dacă ai baza în Iberia, era invadarea prin Gallia și traversarea Alpilor pentru a pătrunde în Italia.

Încrezător în supremația romanilor pe mare, Senatul a adoptat un plan de război simplu și direct. Cei doi consuli aleși în acel an aveau să opereze separat și într-o manieră ofensivă; unul din ei urma să plece în Iberia pentru a-l înfrunta pe Hannibal dincolo de Ebru, câtă vreme celălalt a primit sarcina de a se îndrepta către Sicilia pentru a pregăti invadarea Africii și a-i ataca pe cartaginezi pe propriul lor teren (Polybios III, 40, 2; 41, 2, Titus Livius XXI, 17, 5). Fiecare avea să fie însoțit de o armată consulară devenită standard la acea vreme, formată din două legiuni și două *alae* (trupe auxiliare) alcătuite din aliați latini și italici (așa-numiții *socii*). Alte două legiuni, fiecare sub comanda unui pretor și susținută de câte o *ala* latino-italică, aveau să fie staționate în Gallia Cisalpina, numai pe jumătate cucerită și având nevoie de o garnizoană, numai că aceasta era o problemă locală. Războiul urma să fie purtat peste hotare și într-un mod agresiv.

Spre totală surpriză și consternare a romanilor, Hannibal a traversat Ebrul și în 218 î.Hr., spre sfârșitul toamnei, a pornit în marș să treacă Alpii – traseul exact pe care l-a urmat constituie și astăzi subiect de aprige dispute. A înfrânt o armată romană după alta într-o serie de trei victorii răsunătoare: la Trebbia, la lacul Trasimene și la Cannae. Ar trebui probabil să privim toate aceste întâmplări drept un memento salutar, menit să ne atragă

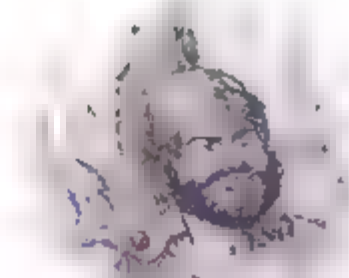

Tarentum era situat pe un promontoriu ascuțit care se întindea de la est la vest între un golf deschis (Mare Grande) și o lagună închisă (Mare Piccolo). Între extremitatea vestică a promontoriului și zona continentală de vizavi se afla un braț de mare îngust care continua înspre nord, intrând în lagună, și care era dominat de sus de citadelă. Această magnifică întindere de apă, de circa 26 de kilometri circumferință, forma cel mai bun port maritim din sudul Italiei.
(Fototeca ENIT)

din nou atenția – dacă mai este cazul – că, atunci când te implici într-un război, nimeni nu poate ști cu claritate care va fi deznodământul. După cum remarcă un personaj al lui Euripide, „Ori de câte ori oamenii își pun problema declanșării unui război, nimeni nu ia în considerare posibilitatea propriei morți – această nenorocire este rezervată celorlalți” (*Rugătoarele* 481–483). În zilele fierbinți din acel august 216 î.Hr., putem bănuși că nimeni pe străzile Romei nu anticipa masacrul de la Cannae.

Rezultatul imediat al acestor dezastre suferite de romani a fost acela că practic tot sudul Peninsulei Italice, cu excepția coloniilor latine și a cetăților grecești, a căzut în mâinile lui Hannibal. Urmând practica verificată în timp a alăturării de partea câștigătorului, s-au desfășurat apoi o serie de evenimente politice, începând cu trecerea capitalei Campaniei, orașul Capua, al doilea ca mărime și prosperitate după Roma, de partea lui Hannibal, în 216 î.Hr., și terminând cu capitularea Tarentumului (212 î.Hr.), al treilea oraș italic ca număr de locuitori. Deși cetatea fortificată a rămas în mâinile micii garnizoane romane, Hannibal a luat practic în stăpânire orașul, ceea ce i-a permis accesul la magnificul său port maritim. Capitularea Tarentumului a fost imediat urmată de cea a altor trei orașe grecești, anume Metapontion, Thourioi și Herakleia, astfel încât întregul litoral din scobitura cizmei italiene a trecut sub control cartaginez (Titus Livius XXV, 15, 7, Appian, *Hannibalica* 35). În acea clipă, Hannibal a fost, fără îndoială, convins că se afla pe drumul cel bun. Chiar dacă îl mai așteptau, poate, alte câteva mici bătălii, avea războiul la degetul mic.

ORA DESTINULUI

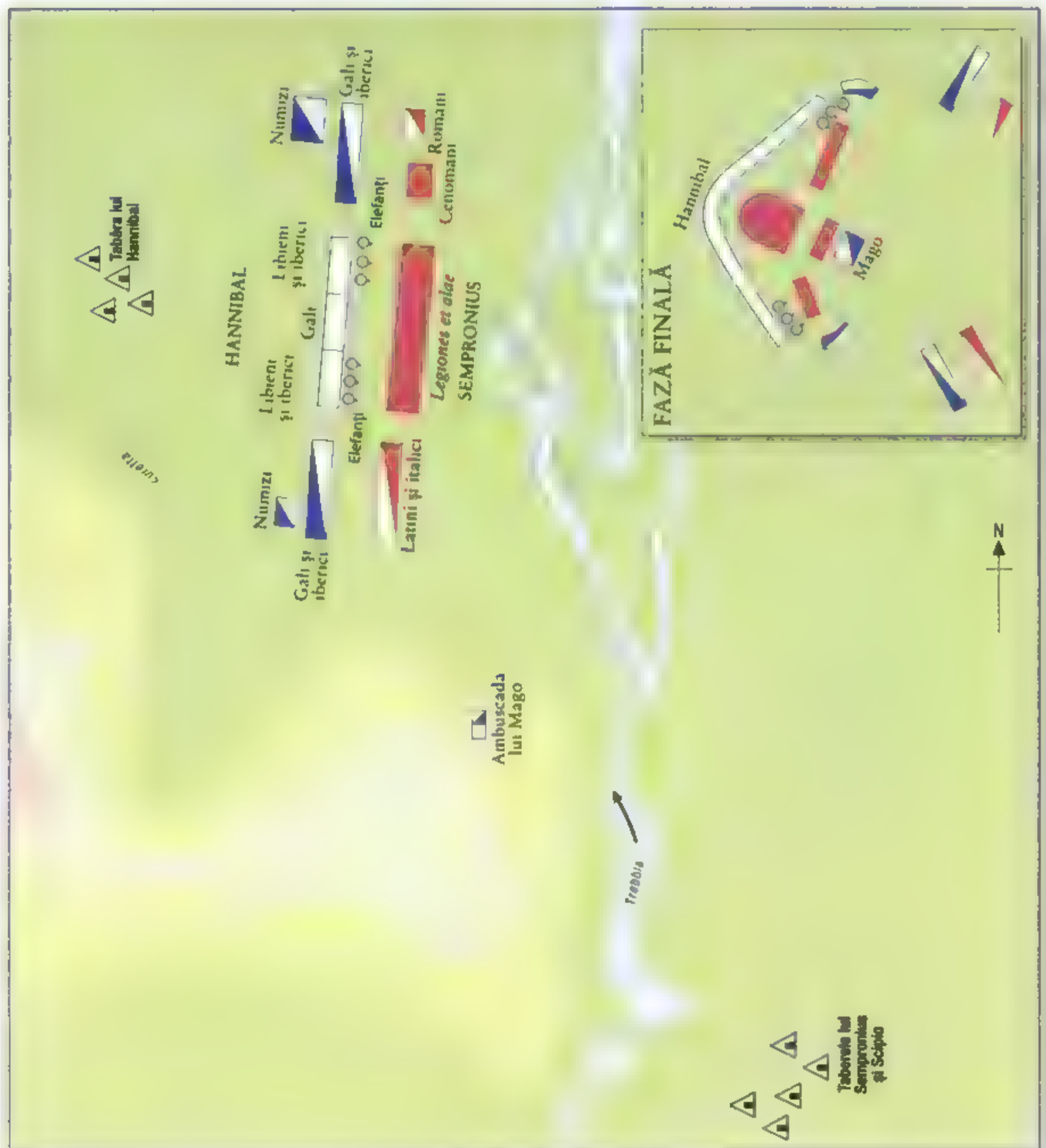
Se știe că Hannibal a deprins profesionalismul în luptă și încrederea în sine de la tatăl său și multe elemente stau mărturie moștenirii lăsate de Hamilcar. Astfel se explică, deși la o scară mai mare, abilitatea lui Hannibal de a menține prezența armatei sale eterogene pe pământ străin atâția ani. Posibil este și ca să fi moștenit planul de invadare a Peninsulei Italice (așa cum Alexandru cel Mare a moștenit de la tatăl său, Filip al II-lea, planul de invazie a Asiei), căci Hamilcar făcuse incursiuni de-a lungul coastei sudice a peninsulei, „devastând teritoriile stăpânite de triburile locrilor și bruttiilor” (Polybios I, 56, 3), sperând atât să determine populațiile italice să se revolte împotriva Romei, cât și să dea de lucru forțelor lui armate.

Hamilcar a fost acela care, datorită preferinței pentru atacurile rapide, a fost supranumit Barca, *bârâq* fiind termenul semitic pentru „fulger”, iar strălucita sa progenitură nu numai că a onorat porecla familiei, dar s-a dovedit în nenumărate rânduri capabil să-și canalizeze energia primară într-un unic curent puternic. Romanul Florus i-a comparat, pe bună dreptate și foarte poetic, pe Hannibal și armata sa cu un fulger care „s-a aprins, croindu-și drum prin mijlocul Alpilor și s-a abătut asupra Peninsulei Italice din acele zăpezi de pe înălțimi amețitoare aidoma unui corp greu căzut din cer” (*Epitome* I, 22.9). Reputația de tactician a lui Hannibal

Marșul lui Hannibal către Peninsula Italică

Bătălia de la Trebbia, decembrie 218 î.Hr.

a supraviețuit până în zilele noastre, dar nu și cea de strateg. Strategia sa a fost, în mod evident, ambițioasă, însă ar fi greșit să încercăm să stabilim acum, printr-un

Râul Trebbia, un afluent meandric al Padului, în apropiere de Placentia (Piacenza), cu malurile sale acoperite de arbuști. Într-o dimineață geroasă de decembrie, armata romană a fost nevoită, fără să fi luat micul dejun, să treacă prin apele sale înghețate pentru a-l înfrunța pe Hannibal. În planul pus la cale de acesta, centrul armatei sale trebuia să rămână pe poziție, iar flancurile să încercuiască și să înfrângă dușmanul înfrigurat, ud până la piele și înfometat, în timp ce fratele mai mic, Mago, care pregătise o ambuscadă într-un defileu împădurit, urma să atace ariergarda adversă. Două treimi din romani au fost uciși.

(Davide Papalini)

consens modern, că eroul nostru cartaginez nu ar fi fost capabil de izbândă. Dacă tacticile de bătălie le-a învățat de la tatăl său, ca strateg militar el a fost unic.

Trebbia, decembrie 218 î.Hr.

Hannibal reușise să traverseze Alpii, intrând în Gallia Cisalpina, ieșise învingător dintr-o amplă ambuscadă de cavalerie pe râul Ticinus (Ticino) și acum, la jumătatea unui decembrie rece, cu masive căderi de zăpadă, își ridicase tabăra pe malul vestic al râului Trebbia, în apropiere de confluența cu Padul, la sud-vest de Placentia (Piacenza). Pe malul celălalt se aflau cei doi consuli romani, Tiberius Sempronius Longus și Publius Cornelius Scipio, cu patru legiuni și, poate, șase *alae* latino-italice. Romanii dispuneau și de sprijinul cenomanilor, singurul trib galic din nordul peninsulei care le rămăsese loial. Scipio, aflat în convalescență după o rană gravă, era temporar *hors de combat*, însă colegul său abia aștepta să se arunce în luptă, lucru de care Hannibal era conștient. Așa că a decis să îl atragă pe Sempronius într-o capcană pe terenul plat și deschis dintre cele două tabere.

Ținutul de la vest de Trebbia este întins, plat și despădurit, și totuși Hannibal, într-un raid de recunoaștere întreprins personal, descoperise un curs de apă care, între malurile sale abrupte și foarte înălțate, își croia drum prin spațiul deschis. Dincolo și la sud de locul unde intenționa să îi atragă pe romani într-o luptă om la om, într-o zonă de tufișuri mărunte și alte plante pitice, Hannibal a pregătit ambuscada, oferind comanda operațiunii fratelui său mai mic, Mago (Polybios III, 71, 9). Cu o zi înainte de data planificată, a alcătuit special pentru această misiune vitală o forță compusă din 1 000 de infanteriști și 1 000 de cavaleriști, în majoritate numizi. La adăpostul întunericului, Mago și-a plasat oamenii în poziția de ambuscadă, complet ascunși vederii romanilor.

Scena era astfel pregătită pentru prima confruntare majoră din cadrul războiului lui Hannibal.

Potrivit lui Polybios (III, 72, 11-13), armata romană cuprindea 16 000 de infanteriști romani și încă alți 20 000 de latino-italici, la care se adăugau 4 000 de călăreți (demoralizați după recenta înfrângere de la Ticinus). Titus Livius susține (XXI, 55, 4) că acestora li s-ar fi alăturat și un contingent de cenomani (de valoare discutabilă). Rănit, Scipio a fost obligat să renunțe la comanda tuturor operațiunilor în favoarea lui Sempronius. Dacă cifrele referitoare la armata lui Hannibal sunt corecte și dacă adăugăm totalului pe cei 2 000 de oameni ai lui Mago, atunci trupele cartagineze sporiseră între timp cu cel puțin 14 000 de gali – 9 000 de infanteriști și 5 000 de cavaleriști –, căci Hannibal intrase în Peninsula Italică având la dispoziție numai 20 000 de pedestrași (libieni și iberici) și 6 000 de călăreți iberici și numizi (Polybios III, 56, 4). Mai beneficia, din câte putem presupune, și de aportul a circa 30 de elefanți, din cei 37 cu care se dotase, relativ riscant, atunci când își începuse călătoria epică (Appian, *Hannibalica* I, 4, vezi și Polybios III, 42, 10).

În zorii zilei următoare – Polybios precizează că era în preajma solstițiului de iarnă (III, 72, 3) –, călăreții numizi ai lui Hannibal au urcat în șa și au traversat râul pentru a hărțui avangarda romană și a-l provoca pe Sempronius la acțiuni premature, în timp ce restul armatei cartagineze a rămas în tabără pentru a servi un mic dejun copios și a-și unge trupurile cu ulei de măsline, ca să se apere de frigul pătrunzător (Polybios III, 72, 6, Titus Livius XXI, 55, 1). Sempronius a reacționat exact așa cum se așteptase Hannibal, trimițând împotriva cutezătorilor numizi toți cavaleriștii, urmați îndeaproape

de circa 6 000 de *velites*. Apoi consulul, nerăbdător să se avânte în luptă, a dat ordin ca legionarii să se pregătească de marș contra inamicului, lăsându-le astfel timp insuficient (sau deloc) pentru a-și lua masa de dimineață. În acel moment, călăreții numizi, respectând întocmai instrucțiunile foarte precise primite, au început să cedeze teren și să se retragă treptat spre râu. Misiunea lor fusese îndeplinită: romanii mușcaseră momeala.

Când romanii au purces la traversarea râului, rece ca gheața, umflat după ploi și înalt până la piept, Hannibal

După bătălia de la Trebbia, Hannibal a părăsit valea Padului și a traversat Apeninii, probabil pe la Col de Collina (952 de metri altitudine). După topirea zăpezii și ploile de primăvară, a coborât în valea mlăștinoasă a râului Arno (în latină, Arnus). În imagine, râul Arno traversând orașul Florența. (Colecția Fields-Carré)

a aruncat în luptă 8 000 de oameni din infanteria ușoară în sprijinul numizilor și pentru a forma un scut la adăpostul căruia armata sa să se poată desfășura în voie. Abia atunci grosul trupelor sale a părăsit tabăra, a înaintat ceva mai mult de un kilometru (Polybios III, 72, 8) și s-a așezat în dispozitiv de luptă. Dispozitivul de luptă era concentrat într-o singură linie de 20 000 de infanteriști libieni și iberici, cu noii aliați gali dipuși în centru și cei 10 000 de călăreți, inclusiv numizii regrupați, împărțiți în mod egal pe fiecare flanc. Hannibal și-a distribuit și elefanții, așezându-i cel mai probabil în fața celor două aripi ale pedestrimii (Polybios III, 72, 9, vezi și Titus Livius XXI, 55, 2).

După ce a traversat cu greu râul, Sempronius și-a desfășurat legionarii, pe jumătate înghețați, uzi până la piele și nemâncați, în formațiunea de luptă uzuală pentru acele vremuri, *triplex acies*, cu 4 000 de călăreți, rechemăți după urmărirea sterilă, dar epuizantă a numizilor, și cu cenomanii pe flancurile acestora (Polybios III, 72, 11, Titus Livius XXI, 55, 4). Pe parcursul acestui proces mai mult ca sigur de durată, cu atât mai mult cu cât trupele romane erau neobișnuit de numeroase (în fapt, o dublă armată consulară) și relativ lipsite de experiență, zăpada căzută în acea dimineață extrem de rece s-a transformat în lapoviță și ploaie vijelioasă.

Bătălia a început cu obișnuitele atacuri de hărțuire dinspre ambele tabere, și aici romanii s-au trezit foarte curând în dezavantaj. Nu numai că trupele de *velites* au fost copleșite numeric, dar, fiind implicate mai înainte în urmărirea călăreților numizi ai lui Hannibal, își pierduseră deja o bună parte din armamentul din dotare. Drept urmare, după o scurtă încleștare, s-au retras pe intervalele dintre manipule, iar Sempronius, care își păstrase

*Flaminius și a părăsit tabăra de la Arretium (Arezzo) și a pornit în urmărirea lui Hannibal pe drumul care leagă Cortona de Perusia. Și-a instalat tabăra în capătul nord vestic al lacului Trasimene (Lago Trasimeno), vazut în imaginea alăturată dinspre Fortezza di Girifalco Cortona, cu gândul de a-și continua a doua zi marșul de a lungul malului nordic. La vremea respectivă, malul nu arăta ca în prezent, când s-a retras din cauza depunerilor de aluviuni și a lucrărilor de canalizare.
(Colecția Fields-Carré)*

optimismul și starea de spirit belicoasă, a ordonat o înaintare generală. Hannibal, profitând de superioritatea sa la acest capitol, a răspuns trimițând în luptă cavaleria.

Cavaleria romană, mult depășită numeric și deja oboșită după ce îi vânase pe agili numizi, a cedat la primul val de trupe cartagineze proaspăt aruncate în luptă și a rupt rândurile, îndreptându-se în dezordine spre râu, cu nemiloșii călăreți gali și iberici pe urmele sale. Numizii care veneau din spate s-au năpustit dintr-odată spre flancurile

expuse ale legionarilor, simultan cu atacul elefanților și al trupelor de infanterie ușoară. Acesta a fost probabil momentul când Sempronius și-a dat seama, în sfârșit, că nu se mai afla în ofensivă.

Între timp, infanteria romană reușise, în ciuda frigului și a foamei, să țină piept pedestrașilor lui Hannibal și ar fi avut șansa de a-i birui. Numai că elefanții, alături de trupele cartagineze de infanterie ușoară, au început atacul asupra centrului formațiunii militare romane. În acest moment, Mago, într-o sincronizare perfectă, a părăsit locul ambuscadei pentru a se năpusti asupra ariergardei romane. Centrul de comandă al lui Sempronius a început, în cele din urmă, să dea semne de slăbiciune (Polybios III, 74, 1). Totuși, circa 10 000 de legionari din centrul primei și celei de-a doua linii (cu alte cuvinte, *hastati* și *princeps*), refuzând să accepte înfrângerea, și-au croit drum cu săbiile printre galii care alcătuiau centrul formațiunii de luptă cartagineze. Apoi, văzând că totul era pierdut și că drumul de retragere prin râul umflat le fusese tăiat, au pornit într-un marș ordonat și s-au salvat adăpostindu-se dincolo de zidurile Placentiei. Hannibal nu a încercat să îi oprească. Oamenii săi erau obosiți, iar victoria asigurată.

Nu cunoaștem cu exactitate pierderile suferite de romani, însă mulți supraviețuitori ai înclăștării armate au pierit probabil în cursul retragerii în dezordine către râu. Sursele sunt la fel de vagi și cu privire la victimele din rândurile cartaginezilor, deși Polybios menționează (III, 74, 11) că cei mai afectați au fost galii din centrul formațiunii de luptă. Mai mult decât atât, mulți dintre oamenii și caii lui Hannibal, precum și toți elefanții, cu excepția unuia singur, au murit din cauza frigului neașteptat care s-a abătut asupra Trebbeiei imediat după bătălie.

Lacul Trasimene, iunie 217 î.Hr.

Hannibal și-a pierdut vederea la un ochi în timpul traversării ținuturilor mlăștinoase din preajma râului Arno. Tot atunci a pierdut și aproape toți elefanții. Totuși, imprevizibilul general cartaginez nu le atribuisese niciodată acestor animale un rol decisiv în viclenele sale planuri de bătălie. Astfel încât, la lacul Trasimene din Etruria,

Spectaculoasa ambuscadă prin care Hannibal a înfrânt armata consulară a lui Flaminius a avut loc de-a lungul malului nordic al lacului Trasimene, văzut aici dinspre Castiglione del Lago. Fără a bănui nimic, romanii au pătruns în spațiul îngust dintre zona de dealuri și apă, condamându-se astfel de la bun început la pieire. La Roma, un pretor avea să facă următorul anunț laconic: „Am fost învinși într-o mare bătălie” (Titus Livius XXII, 7, 8). Zile și mai întunecate îi așteptau însă pe romani.
(Colecția Fields-Carré)

cu unicul ochi încă suficient de bun pentru a păcăli un alt consul roman, Hannibal a recurs la un nou vicleșug. Bătălia urma să fie o ambuscadă de anvergură, unul dintre acele rare momente din analele istoriei militare în care o întreagă armată rămâne în așteptare, după care distruge aproape complet inamicul.

Pe drumul de la Arretium (Arezzo) la Perusia (Perugia), Hannibal l-a ținut în „trena” sa pe consulul Caius Flaminius, aflat în fruntea unei armate consulare standard formate din circa 25 000 de soldați, după care a dispărut într-un defileu îngust situat la nord de lacul Trasimene. Terenul era un amfiteatru natural mărginit pe toate laturile de dealuri sau de apă, câmpul perfect pentru a ucide un dușman nebănuitor. Descrierea se potrivește foarte bine cu cea oferită de Polybios, care menționează „o vale îngustă și netedă înconjurată pe ambele laturi de un șir continuu de dealuri joase. În capătul vestic al acestui defileu se înălța o ridicătură de pământ abruptă, cu pante golașe și greu de urcat; în extremitatea vestică se întindea lacul, de unde singurul acces spre vale era printr-un culoar îngust aflat la poalele dealurilor” (III, 83, 1).

Hannibal a pregătit cu grijă lupta. Și-a plasat veteranii libieni și iberici pe coama care bloca ieșirea înspre terenurile ucigașe, adică drept în raza vizuală a romanilor, în momentul când aceștia aveau să înceapă să înainteze. Trupele de infanterie ușoară, alături de cavaleria galică, stăteau în stânga sa, ascunse vederii în spatele creștelor dealurilor, în timp ce războinicii gali se puseseră la adăpost în denivelările de teren din defileu, iar cavaleria, în principal alcătuită din iberici, împreună cu călăreții numizi, s-a poziționat în apropiere de intrarea în defileu, urmând să o blocheze imediat ce romanii vor fi trecut prin

Scut din oțel aparținând regelui Henric al II-lea al Franței (domnie 1547-1559). Este gravat și încrustat cu aur și argint. Scena din centru ilustrează remarcabila victorie a lui Hannibal la Cannae, metaforă a luptei Franței împotriva Sfântului Imperiu Roman.

(Fordmadoxfraud)

ea (Polybios III, 83, 2-4). Odată terminată dispunerea în teren a trupelor, soldații s-au pregătit să înnopteze.

În zorii zilei, Caius Flaminius a pornit în urmărirea presupusei prăzi prin ceața groasă care se ridica din lac, înaintând cu greu prin vegetația de mlaștină și aparent fără să fi trimis cercetași în recunoaștere (Polybios III, 84, 1). La vederea avanposturilor libiene și iberice, armata romană, deja condamnată la pieire, a început să se regrupeze pentru a declanșa atacul, dar a fost complet luată prin surprindere de restul armatei punice, care a năvălit în jos pe dealuri, ivindu-se ca prin minune din vâlul gros de ceață, și s-a năpustit asupra flancurilor și ariergardei inamice. Atacatorii au început să simtă gustul victoriei și, odată ce un războinic crede în capacitatea sa de a învinge, devine imbatabil. Incapabili să opună o rezistență cât de cât eficace, majoritatea romanilor au căzut sfârtecați pe când încă mășăluiau în ordine, iar unii din ei, fără îndoială înfricoșați de moarte, s-au înecat în apele liniștite ale lacului în timp ce încercau să fugă. În această fundătură, consulul însuși a fost ucis de „o ceață de celți”, potrivit lui Polybios (III, 84, 6) sau de un călăreț singuratic pe nume Ducarius din tribul insubriilor, după cum istorisește Titus Livius (XXII, 6, 1-4), care l-a acuzat pe Flaminius că e răspunzător de înfrângerea din 223 î.Hr. Avangarda, alcătuită din circa 6 000 de oameni, a reușit să scape, pentru a fi însă încercuită și luată prizonieră în ziua următoare.

Polybios susține că nu mai puțin de 15 000 de romani ar fi murit în acel defileu cețos (III, 84, 7), deși mult mai probabil cifra se referă la toți cei uciși în luptă, după cum afirmă Titus Livius (XXII, 7, 2), care citează relatarea unui contemporan, respectiv Quintus Fabius Pictor. În plus, și numărul soldaților romani luați prizonieri specificat

de Polybios – 15 000 (III, 85, 2) – este probabil prea mare. Deși nu asta contează. Importante sunt pierderile disproporționat de mici suferite de Hannibal: circa 1 500 de oameni. Potrivit lui Polybios, majoritatea erau celți (III, 85, 5), în timp ce Titus Livius avansează cifra de 2 500 de soldați uciși în bătălie, cărora li s-ar fi adăugat mult mai mulți decedați ulterior din cauza rănilor (XXII, 7, 3).

Cannae, august 216 î.Hr.

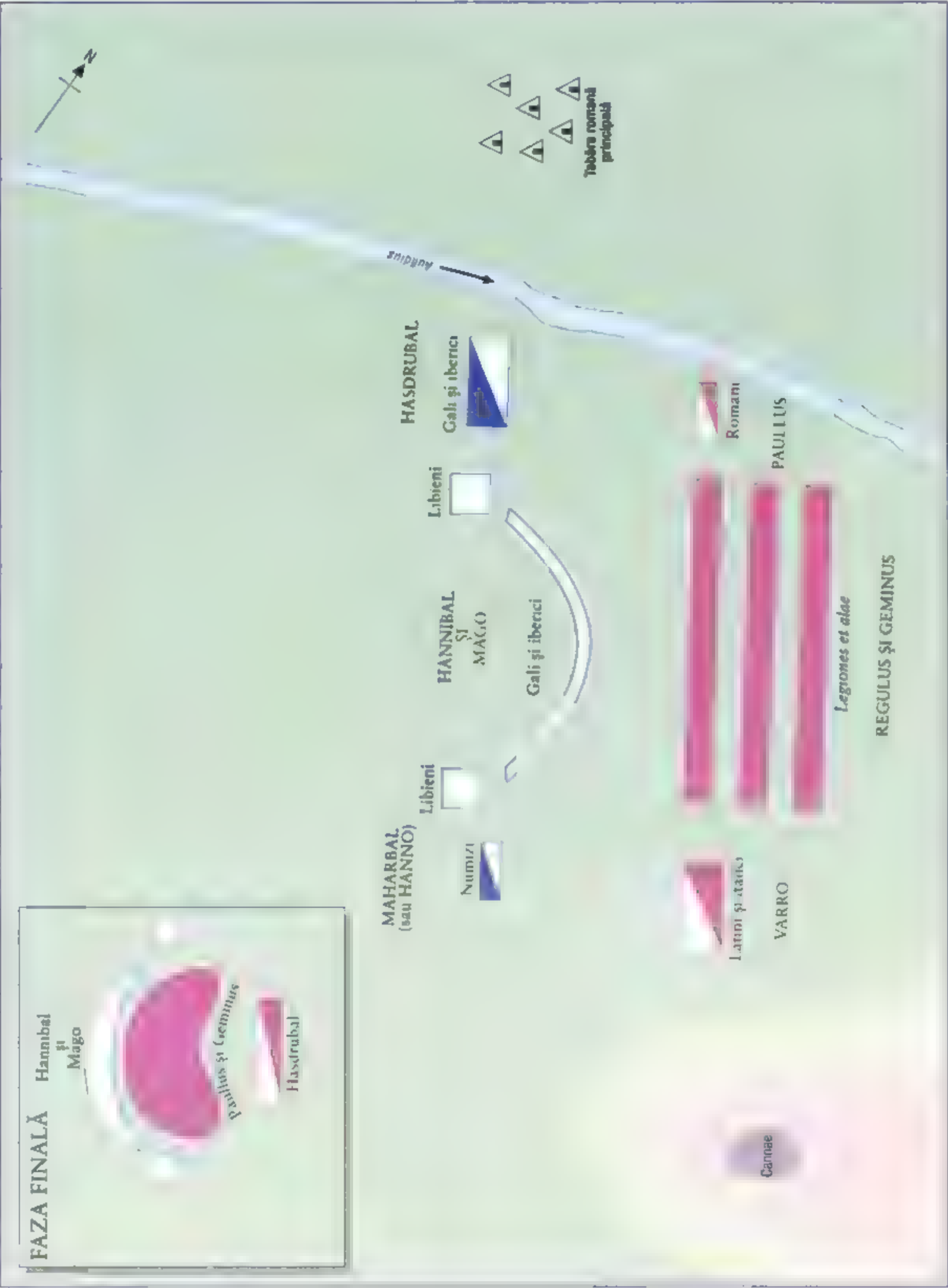
Orașul Cannae din regiunea Apulia se întindea pe malul râului Aufidus, la circa opt kilometri de Marea Adriatică. Dealul pe care se afla era ultimul pinten din ridicăturile de pământ din acea zonă. Mai jos, râul Cannae curge prin terenuri în mare parte plate și despădurite, malul stâng fiind însă semnificativ mai golaș decât cel drept. Malul stâng era, în fapt, perfect pentru cavalerie, nedepășind pe nici o porțiune o diferență de nivel de douăzeci de metri între oraș și mare, în timp ce pe malul drept, cu toate că terenul este în mare parte neted, el se ridică ușor, dar ferm din mare pentru a atinge înălțimea maximă la Cannae. Deși unele autorități în materie au plasat bătălia pe malul stâng (de exemplu, Dodge 2002: 47–48), mult mai plauzibilă prin prisma surselor originare de care dispunem este localizarea luptei pe malul drept, asta presupunând că în trecut cursul râului era mai îndepărtat de orașul Cannae (vezi Lazenby 1978: 77–79).

Cât despre dimensiunea armatei romane, Titus Livius menționează (XXII, 36, 2–4) existența a opt legiuni întărite, fiecare formată din câte 5 000 de infanteriști și 300 de cavaleriști (în loc de mult mai uzualul 4 000 de

pedestrași, respectiv 200 de călăreți), sprijiniți de un număr egal de *alae* latino-italice, fiecare cu câte 5 000 de pedestrași și 600 de călăreți. Însușind, ajungem la concluzia că, potrivit relatării lui Titus Livius, armata romană prezentă la Cannae cuprindea cu totul 80 000 de infanteriști și 7 200 de cavaleriști. Polybios (III, 113, 5; 117, 8) estimează la 80 000 numărul infanteriștilor, din care 10 000 ar fi servit drept garnizoană în tabăra principală, adică probabil o legiune și *ala* latino-italică aferentă, la care se adăugau peste 6 000 de călăreți. La fel ca Titus Livius, Polybios precizează (III, 107, 9–15, vezi și VI, 20, 6–7) că armata romană era organizată în opt legiuni și opt *alae*, fiecare având câte 5 000 de pedestrași, sprijiniți de 300, respectiv de 900 de călăreți. Appian (*Hannibalica* 17) și Plutarh (*Fabius Maximus* 14, 2) confirmă și ei cifrele; primul susține teza prezenței a 70 000 de infanteriști și a 6 000 de cavaleriști, exclusiv garnizoanele de tabără, în timp ce al doilea notează că forțele combinate însumau 88 000 de oameni.

Legiunile romane și trupele auxiliare (*alae* latino-italice) au fost dispuse în cele trei linii uzuale în spatele avanpostului format din soldați însărcinați cu hărțuirea inamicului. Totuși, nu numai că distanțele dintre manipule erau mai mici decât de obicei, dar lărgimea frontului a fost redusă și adâncimea mărită (Polybios III, 113, 3). Tactica adoptată de romani, aceeași ca la Trebbia, prevedea zdrobirea liniilor inamice prin simpla superioritate numerică (Polybios III, 74, 3). Prin această reducere la principiul numeric, romanii au renunțat la flexibilitatea și manevrabilitatea legiunii manipulare și au revenit la rigiditatea falangei hoplite. Astăzi, privind retrospectiv la ceea ce s-a întâmplat în acea zi fatidică, ne este dificil

Bătălia de la Cannae, august 216 î.Hr.

să înțelegem de ce anume comandanții romani au recurs la un asemenea plan de bătălie; totuși, așa au făcut, dându-i lui Hannibal ocazia de a-și dovedi din plin superioritatea tactică.

La comanda centrului formațiunii de luptă se aflau Marcus Atilius Regulus, consul *suffectus* în 217 î.Hr., și Cnaeus Servilius Geminus, fostul coleg al lui Flaminius (Polybios III, 114, 6, vezi și Titus Livius XXII, 40, 6). Cavaleria de cetățeni romani, alcătuită din circa 2 400 de oameni, era staționată pe malul drept al râului Aufidus, sub comanda consulului Lucius Aemilius Paullus, în timp ce colegul său Caius Terentius Varro, care, din câte se pare, își asumase sarcina conducerii întregii armate în acea zi (Polybios III, 110, 4; 113, 1, vezi și Appian, *Hannibatica* 19), se ocupa de flancul stâng, format din 3 600 de călăreți latino-italici.

În ziua aceea Hannibal avea la dispoziție circa 40 000 de infanteriști – libieni, iberici și gali – și 10 000 de călăreți – iberici, numizi și gali (Polybios III, 114, 6). Centrul formațiunii de luptă punice, dispus într-o singură linie convexă și protejat și el în față de soldați însărcinați cu hărțuirea inamicului, era compus din cete de războinici gali și iberici (Polybios III, 113, 8–9). Hannibal însuși, alături de fratele său Mago, și-a ocupat poziția printre ei. Veteranii libieni, împărțiți în două falange aproximativ egale numeric – după varianta hoplită, nu după cea macedoneană (Polybios I, 33, 6; 34, 6) –, au fost desfășurați pe flancurile acestei linii subțiri în formă de semilună. Îmbrăcați și înarmați cu echipamentul de luptă capturat din bătăliile de la Trebbia și lacul Trasimene, ei arătau acum ca niște adevărați legionari romani (Polybios III, 87, 3; 114, 1, Titus Livius XXII, 46, 4). Cavaleria galică

Câmpul de luptă de la Cannae avea să devină scena mai multor confruntări: aici, în 861 d.Hr., longobarzii i-au înfruntat pe salernezi și, un deceniu mai târziu, pe arabi; în anul 1018 bizantinii i-au înfrânt pe rebelii longobarzi și pe aliații lor normanzi, copleșindu-i numeric; după 23 de ani, aceștia aveau însă să-și ia revanșa sub comanda lui Guillaume de Hauteville, supranumit Braț de Fier; în fine, în 1083, Robert de Hauteville, rămas în istorie sub numele de Guiscard, a cucerit și distrus orașul Cannae, care se ridicase împotriva stăpânirii sale.
(Ancient Art & Architecture)

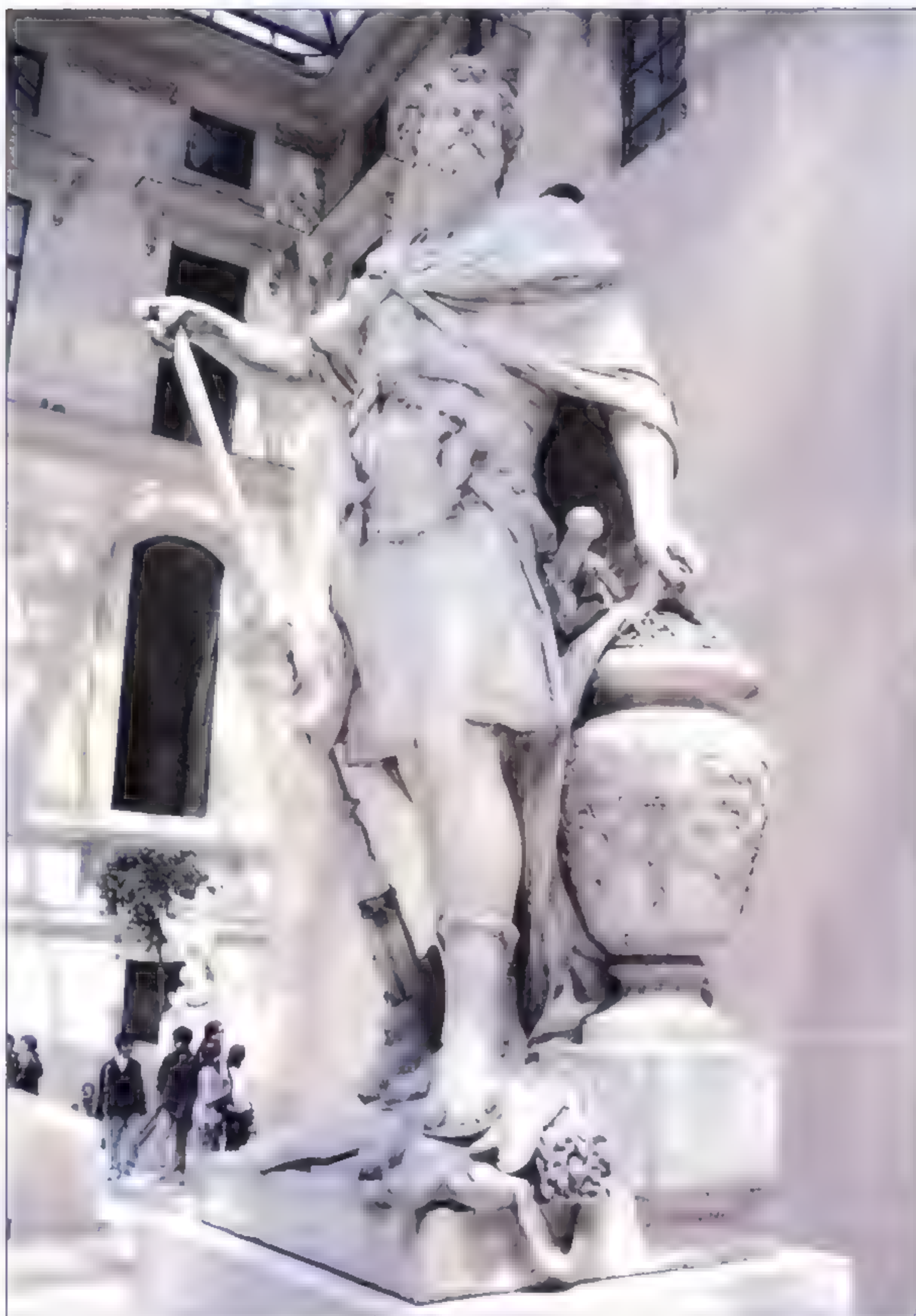
și iberică, formată probabil din circa 6 500 de călăreți aflați sub comanda lui Hasdrubal (unul dintre adjuncții de rang înalt ai lui Hannibal), era poziționată pe aripa stângă, în apropiere de râul Aufidus, în timp ce numizii fuseseră plasați în dreapta, fiind conduși fie de Hanno, fiul lui Bomilcar (Polybios III, 114, 7), probabil nepotul lui Hannibal, fie de Maharbal, fiul lui Himilco (Titus Livius XXII, 46, 7; 51, 2).

Hannibal a aruncat direct în luptă cavaleria gală și iberică – cea din urmă în mod cert antrenată și echipată pentru a lupta *en masse* (Polybios III, 65.6) –, creând astfel

un culoar de trecere spre cavaleria de cetățeni romani, mult inferioară numeric. În loc să se împrăstie în urmăriri sterile, învingătorii s-au năpustit în spatele cohortei romane care avansa, căzând ca un trăsnet asupra ariergardei cavaleriei latino-italice, ținută pe loc de călăreții numizi care o hărțuiau. Legionarii au reușit treptat să împingă în spate cetele de războinici gali și iberici, dar nu s-au atins de libienii deghizați, care, ca într-un soi de mascaradă înspăimântătoare, s-au avântat înspre interiorul formațiunii de luptă romane, atacând flancurile. Călăreții gali și iberici au lăsat pe seama numizilor urmărirea cavaleriei latino-italice care începuse să se retragă în dezordine, pentru a cădea asupra ariergardei legionare, eliberând astfel războinicii gali și iberici de sub presiunea sub care acționau și învăluind efectiv centrul formațiunii de luptă romane.

Astfel, în faza finală a bătăliei, nici vorbă de tactici sofisticate, ci doar de un măcel prelungit în care ceea ce a prevalat a fost ideea de a ucide, a ucide și iar a ucide, până ce nimic nu a mai mișcat în jur. În final a rezultat un masacru și, conform relatării dramatice a lui Titus Livius, carnagiul a fost „un spectacol șocant până și în ochii dușmanului” (XXII, 51, 5). Atunci când studiem

Statuie de marmură a lui Hannibal (Paris, Muzeul Luvru, inv. MR 2093), opera lui Sébastien Slodtz și François Girardon (1704). Generalul este înfățișat numărând inele de aur. Dupa batalia de la Cannae, Hannibal a adunat peste cinci coșuri de sigilii smulse de pe mâinile lipsite de viața ale unor consuli, foști consuli, pretori, edili, cvestori, tribuni militari și nenumărați cavaleri (Titus Livius XXII, 49, 16; XXIII, 12, 1-2). Cu alte cuvinte, cea mai mare parte a conducerii militare a Romei a pierit pe câmpul de luptă.
(Colecția Fields-Carré)

istoria trebuie însă să o facem cu maximă prudență, fără a încerca să impunem sistemul nostru de valori unor fapte de mult trecute. Căci, după cum nota H.G. Wells, dacă înspăimânți ori înfurii pe cineva suficient de tare, ochii înfierbântați și roșii ai omului cavernelor se vor holba la tine. Circa 48 200 de romani au fost uciși într-o singură zi (Titus Livius XXII, 49, 15, vezi și Polybios III, 117, 2-4), alți 4 500 fiind luați prizonieri pe câmpul de luptă (Titus Livius XXII, 49, 18) și 14 200 capturați ulterior (Titus Livius XXII, 49, 13; 50, 11; 52, 4, vezi și Polybios III, 117, 7-11). Un proconsul (Servilius), doi cvestori, 29 de tribuni militari, 80 de senatori și mai mulți foști consuli, pretori și edili au pierit și ei în luptă

Un geniu în acțiune: Hannibal la Cannae

Onasander afirma la un moment dat că „un general trebuie să inspire optimism armatei sale mai mult prin expresii faciale strategice decât prin cuvinte, căci mulți soldați tind să nu se încreadă în discursuri, pe motiv că au fost special concepute pentru acea ocazie” (*Strategikós* 13.3). Adevărat, comandanții trebuie să se comporte ca niște optimiști joviali și raționali. Se știe că Hannibal era capabil de manifestări pline de umor. Studiind monstrul roman care se pregătea de apropiata luptă, Gisgo, unul dintre ofițerii săi superiori, a lăsat o dată să-i scape un comentariu temător cu privire la numărul dușmanilor. Hannibal s-a întors spre el cu o privire gravă și a replicat: „Mai e însă un lucru pe care tu, Gisgo, nu l-ai observat, și anume unul și mai uimitor – că în toată acea hoardă enormă din fața noastră nu se găsește nici măcar un om pe nume Gisgo” (Plutarh, *Fabius Maximus* 15, 2-3). Toți comandanții au izbucnit în râs și ilaritatea s-a răspândit apoi și în rândurile soldaților de rând. Nu există situații disperate, doar oameni disperați.

Drept dovadă, Davidul cartaginez l-a înfrânt pe Goliatul roman, dând astfel tonul unuia dintre cele mai tragice episoade din analele istoriei militare romane.

Lui Hannibal îi stă alături Mago, cel care condusese ambuscada finală decisivă la Trebbia, iar cei doi frați aveau să rămână, împreună cu celții și cu ibericii, în centrul evenimentelor care aveau să se desfășoare în acea zi crucială. Evident, prezența fizică a lui Hannibal a fost de natură să-i stimuleze pe oamenii săi să-și ducă la îndeplinire sarcina dificilă – aceea de a pendula neîncetat prin fața imensei cohorte romane fără a-și pierde cumpătul și a da bir cu fugiții. Soldații „civilizați” erau dispuși să își urmeze conducătorul spre o moarte aproape inevitabilă, un lucru pe care cei „barbari” nu l-ar fi făcut niciodată, primii fiind obișnuiți să își asculte superiorii, în timp ce ceilalți nu. Disciplina – și „civilitatea” – sunt cele care fac dintr-o armată o forță militară în toată puterea cuvântului. Potrivit lui Polybios (III, 116, 3–4), Hannibal a luat parte activă la bătălie și le-a insuflat totodată curaj celor din jur, urmând astfel un îndemn verificat în timp: în calitate de comandant, nu îți trimite niciodată oamenii să facă un lucru pe care tu însuși nu l-ai face. Mai mult decât atât, în acest caz particular, exemplul său personal a fost probabil îndeajuns pentru a-i împiedica pe celți și pe iberici să o ia la sănătoasa. A fost un test al nervilor, o chestiune de voință și de abilitate.

În descrierea pe care i-a făcut-o lui Hannibal, Titus Livius nota că „hainele lui nu erau mai frumoase decât ale celorlalți, însă armele și caii săreau în ochi” (XXI, 4, 8). Echipamentul de luptă al lui Hannibal era, în mod cert, de cea mai bună calitate – putem presupune că în acea zi specială alesese să acționeze pe jos –, dar neîntregit de zorzoane ostentative și inutile care i-ar fi deconspirat identitatea. Spre deosebire de Alexandru cel Mare și coiful său în formă de cap de leu sau de Caesar și mantaua lui stacojie, modestul Hannibal nu se îmbrăca și nu se comporta așa încât să iasă în evidență. Un lucru era, totuși, izbitor în înfățișarea sa: ochiul stâng lipsit de expresie și de vedere, care părea mereu căscat.

Istoricii militari consideră bătălia de la Cannae un exemplu clasic de manevră reușită de dublă învăluire. Pe acea câmpie aridă, golașă, prăfuită, într-o zi fierbinte de august, cu centrul formațiunii sale de luptă pendulând înainte și înapoi și flancurile rămase ferm pe poziție, Hannibal a anihilat circa 50 000 de romani, după ce îi ademenise să intre în fâlcile armatei punice. Cât de tipic pentru Hannibal! În această imagine aeriană este înfățișat orașul Cannae (Monte di Canne), văzut dinspre nord-est față de scena bătăliei. Cursul actual al râului Aufidus (Ofanto), făcând o buclă și apoi încolăcindu-se, se observă în partea din stânga sus.

(Colecția Fields-Carré)

(Titus Livius XXII, 49, 16). Dintre consuli, Aemilius Paullus a fost ucis, în timp ce Varro a reușit să fugă (Polybios III, 116, 12, 16). La cartaginezi, circa 8 000 dintre „oamenii cei mai viteji [ai lui Hannibal]” și-au găsit sfârșitul la Cannae (Titus Livius XXII, 52, 6, vezi și Polybios III, 117, 6).

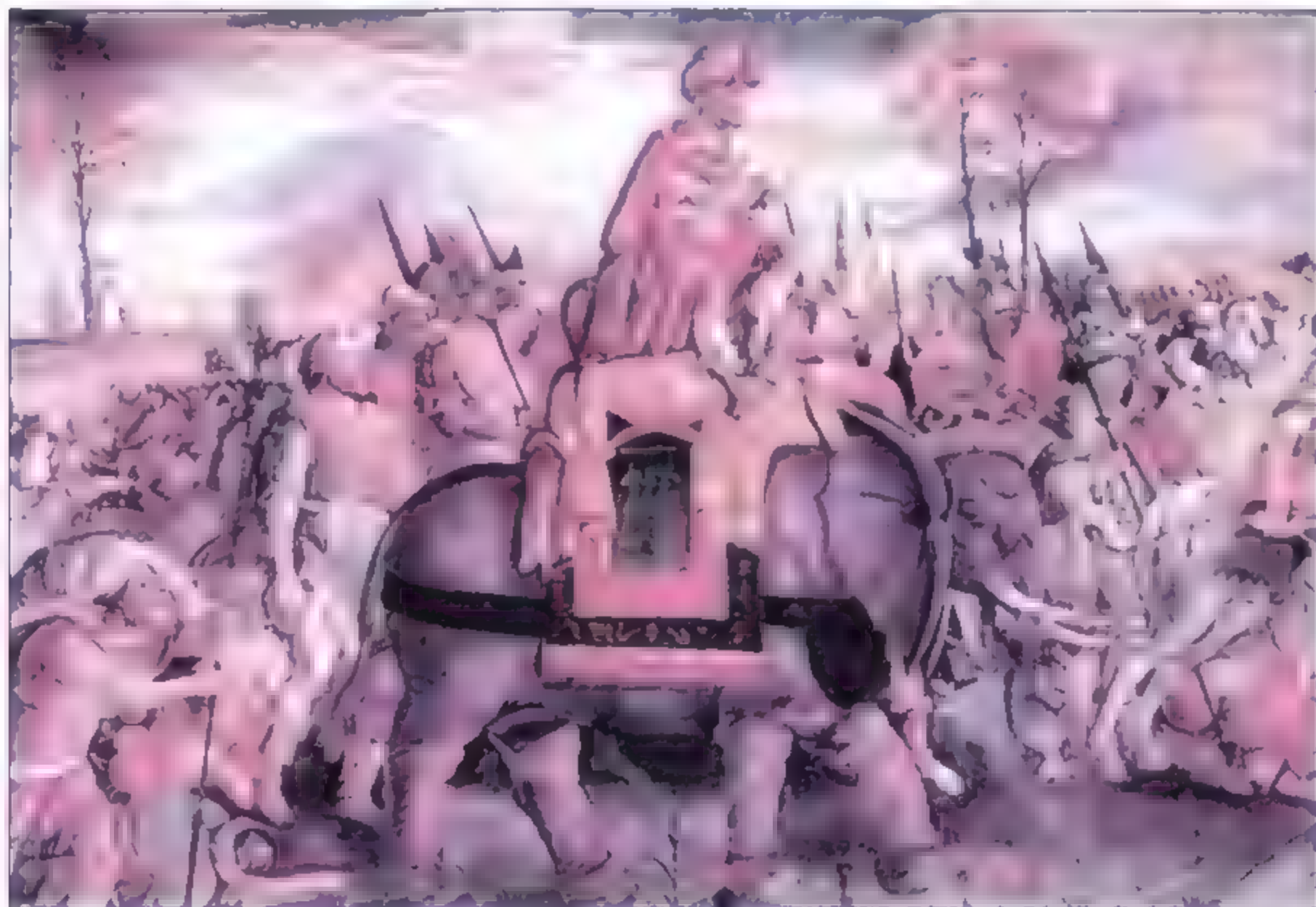
Zama, octombrie 202 î.Hr.

În chip firesc, romanii au fost oripilați la auzul veștii înfrângerii rușinoase suferite la Cannae. Din cei doi consuli, unul reușise să fugă de pe înspăimântătorul câmp de bătălie, câtă vreme celălalt, la fel ca ofițerii romani de rang superior uciși în anul anterior, a rămas să putrezească pe el. Primele relatări care au ajuns la Roma nu făceau nici o referire la supraviețuitori și Senatul a fost pur și simplu anunțat că întreaga armată fusese încercuită și exterminată. În acea zi fatidică, armata romană, cea mai numeroasă strânsă vreodată de Roma republicană, a suferit cele mai mari pierderi din istoria sa; în acea zi fatidică, o armată de cetățeni și societatea care o crease au aflat pentru prima oară ce înseamnă teroarea anihilării. Abia paisprezece ani mai târziu, cu trupele sale din Africa, Roma avea să izbutească să-și ia revanșa după această catastrofă absolută. Invadând Africa, tânărul și strălucitul Scipio a întors mersul istoriei, iar Hannibal, invadatorul Peninsulei Italice, adversarul Romei, generalul rămas neînvins timp de șaisprezece ani, a fost înfrânt decisiv în apropierea orașelului Zama. Nici una dintre bătăliile din cadrul războiului lui Hannibal nu a avut un rezultat atât de clar, de natură să pecetluiască pentru totdeauna soarta Cartaginei. Lipsită de resursele sau de voința necesară pentru a continua lupta, Cartagina a cerut pacea și cruntul război a luat sfârșit.

Titus Livius notează că supraviețuitorii de la Cannae, după ce au servit câteva luni în Campania, au fost transportați în Sicilia, unde au format două legiuni – *legiones Cannenses*. Ulterior întăriți cu supraviețuitorii iuți de picior de la Herdonea (212 î.Hr.), toți acești legionari căzuți

în dizgrație nu aveau dreptul să fie eliberați din serviciul militar ori să se întoarcă în peninsulă până ce războiul nu se termina. Paradoxal, după cum a remarcat Titus Livius, acești soldați condamnați la oprobriul public au devenit oamenii cei mai experimentați din întreaga armată romană, motiv pentru care Scipio a găsit de cuviință să redenumescă cele două unități hârșăite în luptă *legio V* și *legio VI* și să le transforme în coloana vertebrală a armatei sale expediționare în Africa (204 î.Hr.). Titus Livius mai precizează că aceste legiuni erau excepțional de puternice, fiecare fiind formată din 6 200 de legionari și cavaleria de cetățeni aferentă, după care adaugă, destul de surprinzător: „Scipio a ales să fie însoțit și de infanteria latină și de cavaleria provenind din *Cannensis exercitus*” (XXIX, 24, 13, 14). Evident, ceea ce Titus Livius numește *Cannensis exercitus*, armata de la Cannae, consta din supraviețuitori, romani și *socii*, ai măcelului de la Cannae, condamnați să servească în continuare în război, fără perspectiva de a fi lăsați vreodată la vatră. Scipio, care probabil că luptase alături de ei la Cannae, știa că nu dăduseră dovadă de lașitate cu acea ocazie.

Este greu de stabilit dimensiunea reală a forței armate cu care Scipio a invadat Africa. Titus Livius menționează (XXIX, 25, 1–4) trei totaluri diferite provenite din surse nenumite și variind de la 10 000 de infanteriști plus 2 200 de cavaleriști, la 16 000 de pedestrași și 1 600 de călăreți și, în cele din urmă, la un total de 35 000 de oameni din ambele arme. Deși istoricul ezită să opteze pentru cifrele cele mai mari, se poate presupune că cifrele medii reprezintă totalul infanteriștilor și călăreților furnizați de *socii*, câtă vreme cele maxime par mult mai probabile având în vedere amploarea expediției.

Hannibal în Italia, frescă (1503-1508) atribuită pictorului bolognez Jacopo Ripandi (activ între 1500-1516) și expusă la Palazzo dei Conservatori din Roma. Hannibal este înfațisat într-o ținută asemănătoare cu cele purtate de gentlemenii orientali, calare pe un elefant. Legenda spune că, la traversarea mlaștinei întinse de pe valea râului Arno, generalul însuși ar fi călarit ultimul elefant rămas.
(Colecția Fields-Carré)

După ce a primit ordin din partea Cartaginei să revină acasă, Hannibal, mereu credincios patriei-mamă, s-a conformat și a părăsit Peninsula Italică, luând cu el acei oameni dornici să îl însoțească; sursele antice nu menționează nicăieri numărul acestora, însă putem bănuî, fără risc prea mare de a ne înșela, că nu alcătuiau o forță considerabilă. Ceea ce știm cu certitudine este că, înainte de a pleca, Hannibal a pus să fie consemnat tot ce înfăptuise,

împreună cu armata sa, de când părăsise Iberia pentru a înfrunta mareașă Romă, cu mai bine de șaisprezece ani înainte. Mărturia, scrisă în punică și în greacă, limba de uz internațional în acele vremuri, a fost inscripționată în piatra templului Herei Lacinia de pe marginea stâncoasă a promontoriului lacinian, la 12 kilometri sud de Crotona, ultimul său sediu de campanie. O generație mai târziu, inscripția a fost descoperită și descifrată de Polybios (III, 56, 4, vezi și II, 24, 17; III, 33, 18, Titus Livius XXI, 38, 2; XXVIII, 46, 16; XXX, 20, 6), care a preluat din ea cifrele referitoare la efectivul armatei punice la intrarea lui Hannibal în Peninsula Italică: 20 000 de infanteriști (12 000 libieni și 8 000 iberici) și 6 000 de cavaleriști. Nu se specifică prezența elefanților, pentru care marșul lui Hannibal a devenit celebru astăzi, însă Appian susține (*Hannibalica* 1, 4) că generalul cartaginez ar fi pornit la drum cu 37, iar Polybios precizează (III, 42, 10) același număr de animale care ar fi traversat cu pluta Ronul. Din păcate, nici o sursă nu menționează câți dintre ei au supraviețuit trecerii Alpilor.

Hannibal a debarcat în apropiere de Hadrumetum, la 120 de kilometri sud de Cartagina, de unde a pornit în marș spre un loc pe care Polybios îl denumeste Zama, „un oraș aflat la cinci zile distanță în marș la vest [mai precis sud-vest] de Cartagina” (XV, 5, 3, rezumat de Titus

Acest tablou, atribuit lui Giulio Romano (1492–1546) și expus la Muzeul de Arte Frumoase Pușkin din Moscova, este o versiune ușor fantezistă a bătăliei de la Zama. Lupta, care s-a dovedit a fi ultima din războiul lui Hannibal, a fost, mai mult ca sigur, o încleștare crâncenă, căci, după cum subliniază Polybios (XV, 14, 6), adversarii erau egali în inteligență și curaj.

(Colecția Fields-Carré)

Livius XXX, 29, 2). Din cele două sau trei, dacă nu patru localități din interiorul Tunisiei care purtau în Antichitate numele de Zama, cea menționată de Polybios a fost identificată drept actuala Seba Biar, situată la circa 13 kilometri est de Zanzour (Scullard 1970: 142–155, Walbank 1970: 445–451, Lazenby 1978: 218, Lancel 1999: 173–174, Hoyos 2008: 107–108). Adept al tezei importanței bătăliei de la Zama în istoria mondială, Polybios notează, într-una din rarele sale izbucniri emoționale: „Cartaginezii luptau pentru însăși supraviețuirea lor și pentru păstrarea posesiunilor din Africa, în timp ce romanii pentru imperiu și pentru dominația asupra lumii” (XV, 9, 2). Scena era astfel pregătită pentru următoarea epopee.

În acea zi Hannibal se afla probabil la comanda a circa 36 000 de infanteriști, sprijiniți de 4 000 de călăreți, jumătate din ei fiind numizi experimentați în luptă, la care se adăugau 80 de elefanți (Polybios XV, 3, 6; 11, 1; 14, 9). Appian (*Bellum Punicum*) îi atribuie lui Scipio 23 000 de infanteriști romani și latino-italici și 1 500 de călăreți. Infanteria includea cele două legiuni în dizgrație, *legiones Cannenses*, redenumite *legio V* și *legio VI*. Masinissa, un prinț numid care luptase înainte de partea Cartaginei, suplimenta acum rândurile armatei romane cu 6 000 de pedestrași și 4 000 de călăreți (Polybios XV, 5, 12, Titus Livius XXX, 29, 4). În total, Hannibal dispunea probabil de un număr mai mare de oameni, însă era întrecut la capitalul cavalerie.

Hannibal se afla, așadar, în poziția neobișnuită pentru el de a fi nevoit să se bazeze pe infanterie pentru a asigura impactul decisiv. I-a desfășurat pe pedestrași în trei linii, adică în formațiunea standard la romani, dar nu și la cartaginezi. Prima linie era formată din liguri, gali,

aruncători cu praștia din Baleare și câțiva mauri, probabil războinici în armuri ușoare și echipați cu sulite, rămași dintre mercenarii aduși de fratele său înapoi din Liguria. Toți aceștia erau, în orice caz, profesioniști și formau trupe de o valoare rezonabilă, iar Polybios estimează numărul lor la 12 000 în prima linie (XV, 11, 1), flancurile fiind acoperite de cavalerie; cartaginezii (puni, libiofenicieni) erau dispuși în partea dreaptă și numizii în stânga, în timp ce elefanții și soldații însărcinați cu hărțuirea adversarului erau poziționați în față. A doua linie a dispozitivului de luptă consta din recruți puni, libiofenicieni și libieni adunați în grabă pentru apărarea Africii și, deci, cel mai probabil slab antrenați și fără experiență.

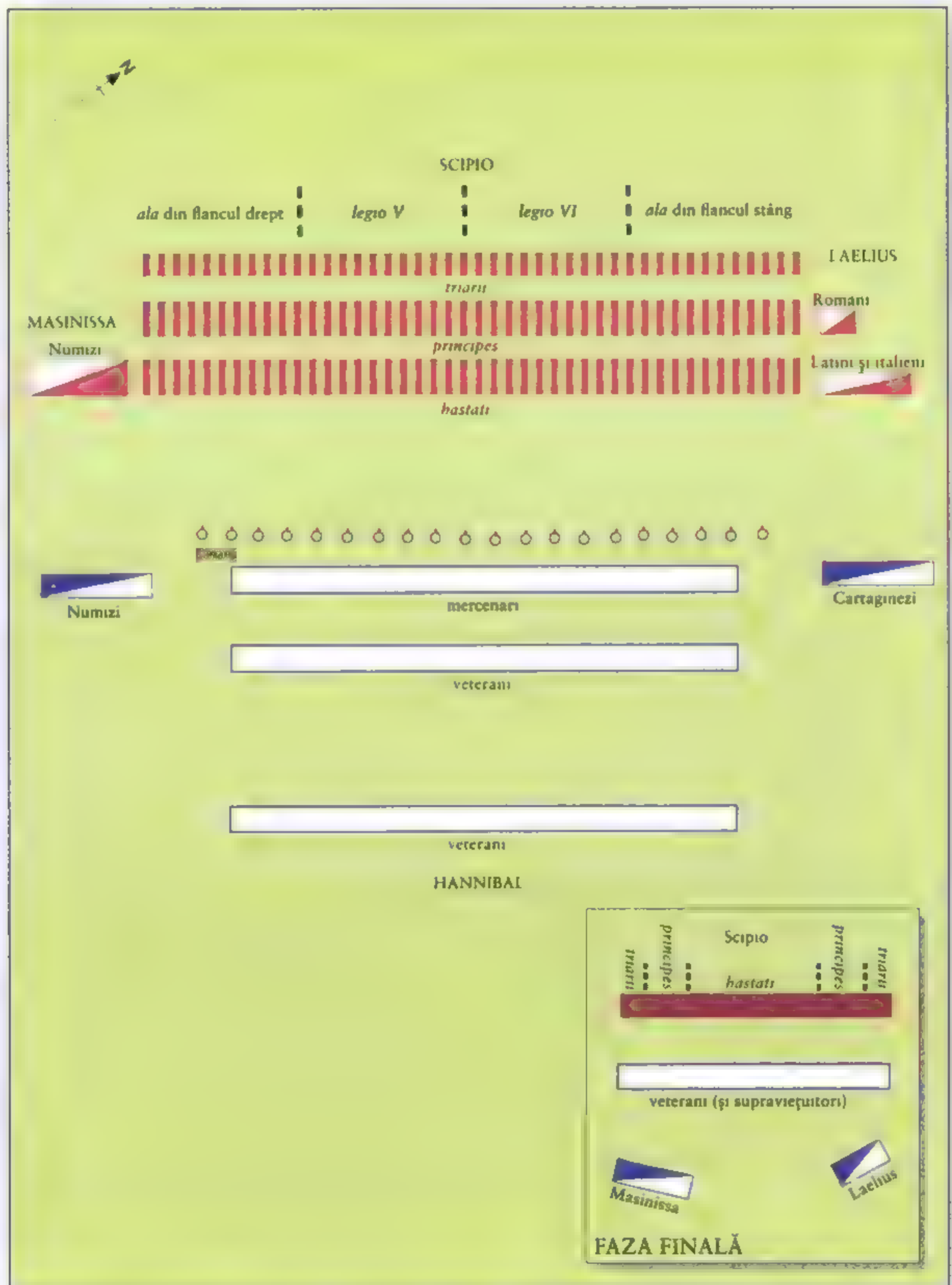
A treia linie, dispusă la oarecare distanță de celelalte și acționând ca rezervă, era alcătuită din veteranii lui Hannibal, adică soldații care îl însoțiseră la plecarea în Peninsula Italică (Polybios XV, 11, 2). Cu toate că Titus Livius afirmă că toți ar fi fost italici, și în special aparținând triburilor brutti (XXX, 33, 6), mai plauzibil este ca aceste unități să fi cuprins pe toți supraviețuitorii armatei italice a lui Hannibal, inclusiv unii libieni și iberici care îl întovărășiseră în marșul pornit din Iberia, precum și galii care i se alăturaseră în Gallia Cisalpina. Titus Livius s-a înșelat aici amarnic, căci Polybios susține (XV, 11, 7–9) că Hannibal s-ar fi adresat într-o cuvântare înaintea bătăliei acestor bărbați încărunțiți și uscățivi, îndemnându-i să își aducă aminte de victoriile pe care le câștigaseră în fața romanilor la Trebbia, lacul Trasimene și Cannae. Mai apoi, Polybios subliniază că veteranii erau „cele mai războinice și mai solide dintre trupele lui Hannibal” (XV, 16, 4). Titus Livius, în schimb, crezând că linia a treia era formată din italici lipsiți de entuziasm,

explică dispunerea lor în dispozitivul de luptă prin aceea că „loialitatea lor îndoielnică avea să fie pusă la încercare, ei având de dovedit dacă erau prieteni ori dușmani“ (XXX, 35, 9). Și Frontinus susține că acești bărbați erau „italici în a căror fidelitate el [Hannibal] nu se încredea și de a căror indiferență se temea în asemenea măsură încât preferase să îi ia pe cei mai mulți după el din Peninsula Italică împotriva voinței lor“ (*Strategemata* II, 3, 16). Mai mult ca sigur, Frontinus a folosit aici drept sursă relatarea lui Titus Livius. Cea a lui Polybios pare însă mai veridică.

Cum ar putea comenta un cunoscător al artei militare starea armatei lui Hannibal și situația în care se afla? Pentru prima oară în cariera sa, generalul cartaginez era nevoit să lupte pe un teren pe care nu îl alesese el. Până atunci, el făcuse în așa fel încât terenul să-i fie aliat, alegându-și câmpul de luptă cu mare grijă și refuzând să se angreneze în bătălie dacă nu îi convenea. Mai mult decât atât, un observator atent nu ar avea cum să nu remarce că, în aceste circumstanțe, Hannibal avea să lupte dintr-o poziție de inferioritate la capitolul cavalerie, arma care jucase un rol important și decisiv în toate victoriile sale. Așa cum nota Polybios, „cavaleria era arma pe care Hannibal se putea bizui în cea mai mare măsură“ (XXX, 10, 8). În plus, nu numai că se afla în inferioritate numerică în privința călăreților, dar și aceia pe care îi avea la dispoziție nu erau, în bună parte, decât de calitate îndoielnică.

Scipio nu avea de ce să-și facă griji în această privință. În cursul campaniei sale din Peninsula Iberică el se împrietenise cu Masinissa și acum, odată ajunși pe pământ african, străluciții călăreți ai prințului aveau să se dovedească niște aliați cruciali. Scipio i-a așezat pe prinț

Bătălia de la Zama, 202 î.Hr.

și numizii săi pe flancul drept, iar în stânga pe amicul și mâna sa dreaptă Caius Laelius, cu cavaleria de cetățeni romani și de latino-italici. În centru, legionarii romani și latino-italici au fost dispuși în *triplex acies* standard, numai că manipulele formate din *hastati*, *principes* și *triarii*, în loc să fie desfășurate ca pe o tablă de șah, au fost plasate unul în spatele celorlalte, lăsând libere culoare pentru trecerea elefanților. Toți *velites* au fost plasați pe culoare, cu ordinul de a rămâne în ariergardă în fața animalelor ori, dacă acest lucru se dovedea dificil, de a coti la dreapta și a părăsi culoarele, lăsându-le complet libere pentru elefanți (Polybios XV, 9, 7–10).

În cele din urmă, mulți elefanți, fiind tineri și neantrenați, s-au speriat și au ieșit din flancuri, rănindu-se singuri mai mult decât să-i facă rău lui Scipio și înlesnind astfel drumul călăreților, care au măturat elefanții lui Hannibal de pe câmpul de luptă (Polybios XV, 12, 205). Pentru elefanții și călăreții lui Hannibal, bătălia se încheiase.

Acum sosise momentul atacului decisiv și cele două prime linii adverse (*hastati* și mercenarii) s-au încleștat în luptă. În relatarea cu iz patriotic a lui Titus Livius, romanii au măturat totul în calea lor (XXX, 34, 3), însă Polybios, mult mai imparțial, notează că, la început, mercenarii, care la urma urmei erau profesioniști, s-au impus prin „curaaj și îndemânare” (XV, 13, 1). A fost, într-adevăr, o bătălie a soldaților, fiecare bărbat luptând pe cont propriu, o încleștare pe viață și pe moarte în sensul cel mai brutal al expresiei. După ce *hastati*, care fuseseră între timp probabil întăriți cu *principes*, au spart și împrăștiat a doua linie de luptă cartagineză, care se opusese și ea, după toate sursele, cu îndârjire disperată, Scipio a redistribuit liniile, poziționându-le pe a doua și a treia de o parte și de alta

*Ruta urmata de Hannibal de la Emporion, în Iberia, până la Illiberis (Elne), în Gallia, nu este cunoscută cu precizie, însă se pare că ar fi traversat Pirineii pe la extremitatea lor estică. După ce a lăsat pe loc o forță considerabilă pentru a controla teritoriile nou cucerite, el a trecut munții cu o armată formată din circa 50 000 de infanteriști și 9 000 de călăreți (Polybios III, 35, 7). În imagine, o vedere generală asupra localității Banyuls-sur-mer din Franța, cu Pirineii în fundal. Se crede că Hannibal a traversat acest lanț muntos pe la Col de Banyuls (altitudine 361 de metri), situat în apropiere.
(Rodolphe Naudi)*

a primeia. Dacă, la fel ca în alte ocazii anterioare, Scipio plănuise să învâluie a treia linie cartagineză cu *principes* și *triarii*, de data aceasta tactica nu avea să funcționeze.

După aceste ajustări de ordin tactic, Scipio i-a atacat pe veteranii lui Hannibal, care erau și ei probabil acum înconjurați de un număr considerabil de supraviețuitori din primele două linii, Polybios precizând că cele două forțe aflate în luptă erau aproape egale numeric. Veteranii din ambele tabere stăteau acum practic ochi în ochi, iar nervii

lui Scipio și Hannibal erau întinși la maximum. Până în acest moment, Scipio fusese probabil perfect conștient că nu îl învinsese încă pe Hannibal, însă din clipa când cavaleria de cetățeni și cea numidă s-au întors, căzând asupra ariergardei lui Hannibal, cauza cartagineză a fost definitiv pierdută (Polybios XV, 14, 6). Mercenarii și recruții care supraviețuiseră s-au răsucit pe călcâie și au dat bir cu fugiții; Hannibal a reușit să scape împreună cu o mică ceată de călăreți, însă veteranii lui cei încăpățânați, bine înarmați și echipați în stil roman, au ignorat o astfel

Întâlnirea a două minți strălucite: Hannibal la Zama

În primăvara anului 204 î.Hr., Scipio a pornit în expediția din Africa luând cu sine o armată formată din voluntari și veterani ai umilinței îndurate de Roma la Cannae și Herdonea. În primăvara anului următor a învins armata punică la Campi Magni, iar Cartagina a fost nevoită să ceară pacea. După aceasta, Hannibal s-a întors din Peninsula Italică și ostilitățile au fost curând reluate. În toamna anului 202 î.Hr. sosise vremea ca Hannibal să își măsoare forțele cu omologul său roman, Scipio, pe câmpia de la Zama. Cei doi comandanți s-au întâlnit pe terenul dintre tabere, pentru celebra lor discuție (Polybios XV, 6–8 *passim*, Titus Livius XXX, 29, 1–10, vezi și Frontinus, *Strategemata* I, 1, 3; VI, 2, 1, 2), fiecare însoțit de un interpret, cu toate că ambii vorbeau grecește și Hannibal probabil și latinește (vezi Titus Livius XXII, 13, 6, Zonaras VIII, 24). În pagina de început a excepționalei sale lucrări, Clausewitz face o afirmație simplă, dar extrem de profundă – „Războiul nu este altceva decât un duel la scară mare” (*Vom Krieg*, I, 1, 2) –, asemuindu-l cu o bătaie între doi luptători. La întâlnire, cei doi bărbați se prezintă echipați în ținută de război.

Scipio poartă un coif în stil etrusco-corintian, cu panăș din păr de cal, și o platoșă din bronz scurtă, decorată și bombată peste piept, care se continuă în jos cu două rânduri de *pteruges* din pânză albă, cu franjuri aurii legate strâns peste mijloc. Pe dedesubt are o tunică din lână fină albă tivită cu purpură (semn al rangului senatorial). Peste platoșă și-a aruncat o mantie lungă din lână de culoare stacojie, la fel ca și coiful și pânza care îi încinge mijlocul. Pentru a-și proteja tibiile poartă apărători din bronz, iar în picioare cizme militarești legate ca niște sandale (*caligae*). Pe șoldul stâng îi atârnă o sabie iberică scurtă, o armă cu lamă dreaptă și vârf ascuțit din care avea să evolueze ulterior *gladius*-ul roman.

Și Hannibal poartă o sabie iberică dreaptă, însă asemănările se opresc aici. Platoșa sa din fier este simpă, iar coiful atic, tot din fier, este neornamentat. În picioare are cizme uzate, în stil grecesc, și s-a înveșmântat într-o mantie din lână aspră de culoare cenușie-închis. Îl vedem cu o barbă deasă, scurtă și îngrijită, și cu mustață, fața unui bărbat matur și cu multă experiență de viață. Ochiul sănătos s-a îngustat, ajungând cât o fantă de atâta mijit în soarele arzător al sudului Peninsulei Italice. Este un bărbat de vârstă mijlocie, dar a rămas la fel de zvelt și în formă – fără pic de burtă, deși a împlinit 45 de ani.

Interpretul lui Scipio poartă o tunică din pânză de in înălbită, largă și strânsă peste mijloc pentru a cădea până sub genunchi. Peste ea are o manta grea din lână, vopsită în galben-marونی, care îi atârnă peste gambe și este prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă din argint.

Interpretul lui Hannibal este îmbrăcat într-o tunică tipic cartagineză, lungă până la genunchi și largă, cu mâneci lungi. Pe deasupra poartă o manta în stil galic, din lână groasă, de formă dreptunghiulară, fără mâneci sau glugă, pestriță la culoare și prinsă într-o fibulă. Ambii interpreți sunt, cum se vede, neînarmați.

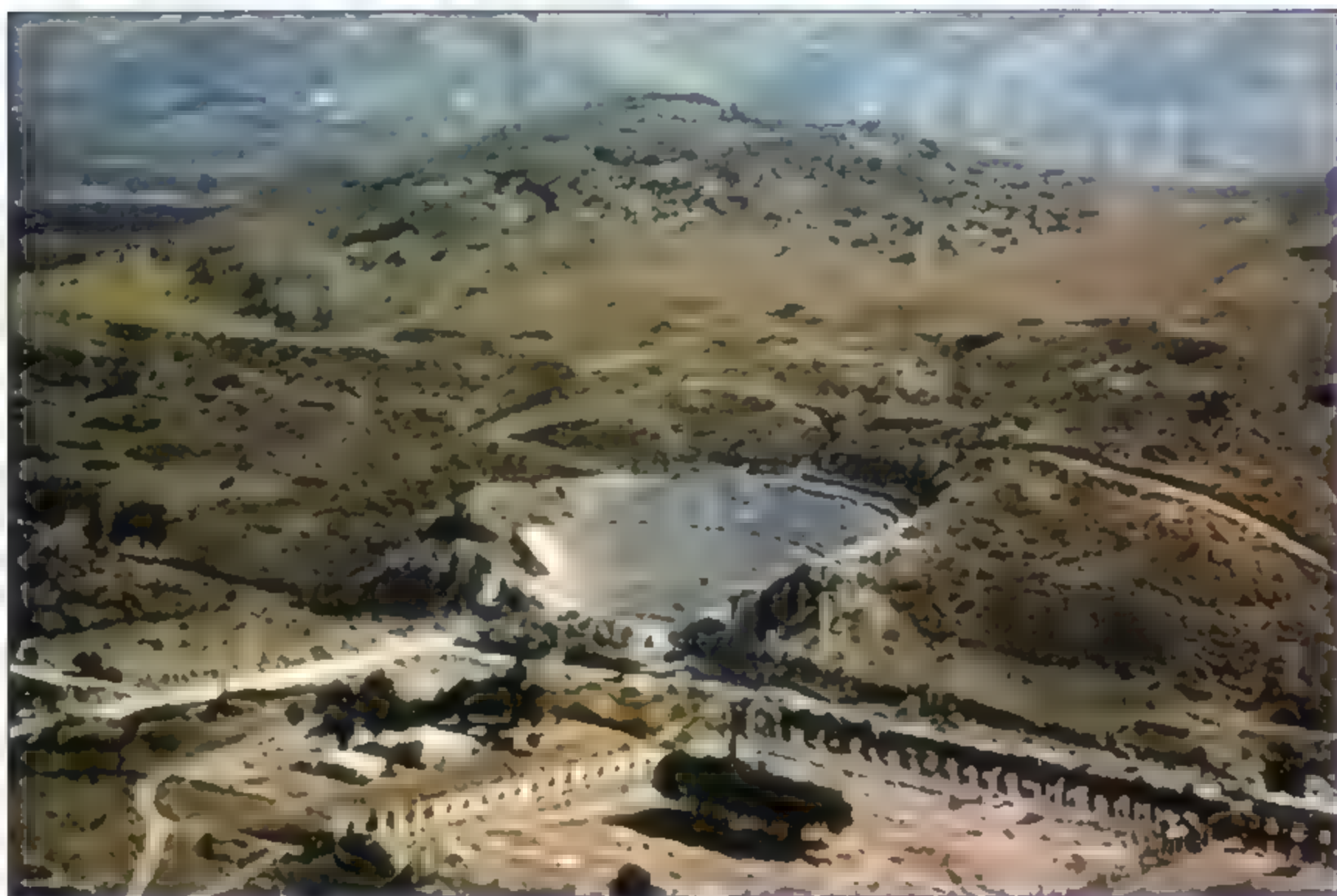

de opțiune, dacă au avut-o vreodată. Au luptat cu încreșnare până la moarte, concentrându-și toate forțele asupra acelorași legionari pe care la Cannae îi făcuseră să cadă în dizgrație. Cunoscătorul artei militare ar putea aici să umple golurile cu detalii tragice, iar noi putem recurge la un mic joc al imaginației, dar nu pentru a ne închipui un bărbat care cere îndurare sau capitulează aruncându-și armele, ci formațiuni întregi de luptă care nu dau o clipă îndărăt și se bat până la ultima suflare.

Polybios își încheie relatarea despre bătălia de la Zama concluzionând că Hannibal făcuse tot ce era de așteptat din partea unui bun general, cu experiență îndelungată, și că „oricât de brav soldat a fost, a întâlnit un altul și mai brav” (XV, 16, 6, citat din *Iliada* IV, 300), adăugând că Hannibal ar fi lăsat rămășițele veteranilor săi pe câmpul de bătălie, respectându-le astfel dorința. Se pare că la Zama, la fel ca Napoleon la Waterloo, Hannibal nu a putut evita înfrângerea. Spre deosebire de fratele său Hasdrubal, care în circumstanțe similare a pierit cu sabia în mână, Hannibal a preferat să gândească în perspectivă. Foarte probabil ar fi vrut să iasă din istorie urmând exemplul credincioșilor săi veterani și să moară aidoma lui Leonidas, însă, în chip rezonabil, ceea ce a primat în alegerea sa a fost Cartagina: rămas în viață, putea spera în continuare să influențeze evenimentele și să-și servească patria pe timp de pace, așa cum o făcuse și în vremuri de război.

Alți istorici susțin opinia mai puțin măgulitoare că Hannibal și-ar fi pierdut stăpânirea de sine și ar fi părăsit în fugă scena dezastrului de teamă de a nu fi luat prizonier și trimis în lanțuri la Roma (soartă împărtășită, cu puțin timp înainte, de regele numid Syphax). Adevărat,

Teatrul greco-roman de la Ephesos (Efes) văzut dinspre est-nort-est de „temnița Sfântului Pavel”. Aici, potrivit lui Cicero, Hannibal ar fi fost invitat să urmărească o prelegere susținută de un oarecare Phormio și, după ce a fost tratat cu un lung discurs despre arta conducerii războiului, a fost întrebat de prietenii ce părere avea. „La viața mea am văzut destui bărbați care băteau câmpii, dar nici unul la fel de tare ca Phormio”, ar fi declarat el (De oratore II, 18, 75). Tot la Ephesos, susțin Titus Livius și Plutarh, Hannibal s-ar fi întâlnit și cu vechiul său adversar Scipio, cu care ar fi discutat despre generali celebri ai lumii.

(Colecția Fields-Carré)

ar fi putut să rămână pe câmpul de luptă pentru o ultimă încercare glorioasă de a-i regrupa pe supraviețuitori, numai că armata sa încetase în fapt să existe. Polybios estimează numărul victimelor cartagineze la 20 000 de morți și tot atâția prizonieri, cifre confirmate de Titus Livius, dar nu și de Appian, care precizează că numărul morților din rândurile cartaginezilor s-ar fi ridicat

la 25 000, dar cel al prizonierilor la numai 8 500. Oricare din variante ar fi corectă, ferocitatea încleștării armate și amploarea înfrângerii suferite de Hannibal nu pot fi puse la îndoială. Cât privește pierderile romanilor, cifra avansată de Polybios, de numai 1 500 de oameni, pare ridicol de mică. Appian susține însă că ar fi fost vorba de 2 500 de soldați romani și încă și mai mulți numizi ai lui Masinissa (Polybios XV, 14, 9, Titus Livius XXX, 35, 3, Appian, *Bellum Punicum* 48).

Bătălia de la Zama a însemnat sfârșitul războiului lui Hannibal, dar Hannibal însuși avea să-și pună în continuare amprenta asupra evenimentelor care urmau să vină. A supraviețuit 19 ani bătăliei de la Zama, ultima pe care a purtat-o și prima în care a fost învins. Roma nu avea să se simtă în siguranță decât după moartea sa.

Generalul și arta războiului

Marele maestru chinez al strategiei militare, Sun Tzu, îi îndemna astfel pe comandanții de armată, într-o maximă devenită celebră: „Cunoaște-ți inamicul și cunoaște-te pe tine însuși; într-o sută de bătălii, nu te vei expune nici unei primejdii”. Polybios i-a dat dreptate. El nota că „pentru un general nu există lucru mai de preț decât cunoașterea principiilor călăuzitoare și a caracterului adversarului... Comandantul trebuie să-și exerseze ochiul în detectarea punctelor slabe ale apărării inamice, dar nu în corp, ci în mintea sa” (III, 81, 1, 3). Viclenia, afirmă Polybios, este o calitate (II, 36, 3), și în baza ei Hannibal a fost numit comandant al tuturor forțelor militare punitice din Peninsula Iberică.

În imagine, Pont Saint Bénézet și Palatul Papilor din Avignon. Hannibal a traversat Ronul undeva în apropiere de Avignon, unde fluviul este lat, trecând cei 37 de elefanți de cealaltă parte a apei pe plute camuflate. S-au vehiculat mai multe ipoteze privind locul exact al traversării, însă Napoleon a estimat probabil corect (Commentaires, vol. VI, p. 159), stabilind perimetrul între doi afluenți ai Ronului, Durance și Ardèche.
(Günter Wieschendahl)

La Trebbia, în prima sa luptă de campanie planificată, pe pământ italic și în condiții grele de iarnă, Hannibal a folosit cu inteligență terenul aparent plat și deschis pentru a masca o operațiune de ambuscadă. În acea dimineață geroasă de solstițiu de iarnă, după ce au ieșit din corturi cu burțile goale și au traversat râul umflat, romanii s-au trezit până să se însereze că au pierdut două treimi

din trupele pe jumătate moarte de foame și pătrunse de frig. Se spune că soarta îi avantajează pe cei isteți, dar ea le zâmbește și acelor care se pregătesc consecvent pentru a-i primi în dar victoria. În dimineața aceea, Hannibal a dat ordin ca soldaților să le fie servit un mic dejun copios (un comandant trebuie să aibă grijă de burțile oamenilor săi) și să fie unși cu ulei de măsline în jurul focurilor de tabără (Polybios III, 71, 6). Astfel, balanța norocului s-a înclinat în favoarea invadatorului punic.

Pentru istoricii militari, bătălia de la Trebbia reprezintă un exemplu edificator al multiplelor fațete ale geniului tactic de care a dat dovadă Hannibal. Ei îi pot studia incursiunea psihologică în mințile oponentilor romani, grija pentru bunăstarea soldaților, deschiderea de a încerca lucruri neobișnuite și abilitatea de a folosi la maximum potențialul fiecărui element al armatei în parametrii unui plan de bătălie simplu. Trebbia a fost și unica bătălie de campanie planificată, cu excepția celei de la Zama, în care Hannibal a întrebuițat elefanți. Din punct de vedere tactic, această luptă reprezintă un model de dublă învăluire, la care s-a adăugat însă și rafinamentul unei ambuscade. După obișnuitele hărțuiri de început, infanteria lui Hannibal i-a ținut pe loc pe pedestrașii romani, în timp ce cavaleria sa i-a alungat pe călăreții inamici de pe flancuri, expunând infanteria romană și permițând călăreților numizi și trupelor punice înarmate ușor să o hărțuiască. După care, ca la un semnal, forțele participante la ambuscadă s-au năpustit asupra ariergardei romane.

Hannibal a fost un adept înfocat al ambuscadelor, iar în următoarea sa bătălie, cea de la lacul Trasimene, s-a bazat mai degrabă pe un unic și devastator vicleșug decât pe o confruntare clasică față în față. A mers în marș

de-a lungul malului nordic al lacului și și-a ridicat tabăra, foarte vizibil, în capătul estic al șirului de dealuri paralel cu și dominând malul. În timpul nopții și-a împărțit trupele în mai multe coloane, pe care le-a condus în spatele acelorași dealuri, luând astfel poziție paralel cu drumul străbătut de armata sa cu o zi înainte. Majoritatea, dacă nu toate trupele au fost poziționate pe pantele opuse ale ridicăturilor de pământ, ascunse vederii inamicilor în momentul când soarele a răsărit. La prima licărire slabă a zorilor, Flaminius și-a grăbit soldații să părăsească tabăra, în speranța că va da lovitura decisivă încercuindu-i pe cartaginezi cu oamenii de ambuscadă. Era o dimineață

Hannibal avea o intuiție deosebită și era capabil să ghicească următoarele mișcări ale adversarului, pentru a le contracara apoi. În imagine, un bust în marmură al lui Alexandru cel Mare, realizat la puțină vreme după moartea acestuia. Este expus la Muzeul de Arheologie din Pélla, inv. GL 15. (Colecția Fields-Carré)

cețoasă și dealurile erau în mare parte acoperite de un văl gros alburiu, însă se poate ca Flaminius să își fi încordat privirea și să fi zărit, în capătul îndepărtat al defileului îngust, tabăra inamică. În timp ce consulul a urcat pe calul său frumos înșeuat, visând la gloria marțială, oamenii săi au înaintat împleticindu-se prin mlaștină, cu gândul la lucruri mult mai lumești. Nu soarta îl caută pe om – omul își găsește soarta după cum îl duce capul.

Așa cum am arătat deja, Polybios considera drept cea mai importantă calitate a unui general capacitatea de a înțelege caracterul și metodele de luptă ale adversarului, căci defectele morale și psihologice pot genera slăbiciuni care pot fi folosite de oponent în propriul avantaj. Drept dovadă, susține Polybios (III, 80, 3), tocmai cunoscând încrederea în sine și aroganța lui Flaminius, Hannibal l-a putut ademeni într-o ambuscadă. Fără îndoială, Hannibal

*Pentru ceea ce Polybios a numit „urcușul spre Alpi” (III, 50, 1), două rute concurează la onoarea de a fi fost drumul ales de Hannibal de la bazinul Ronului la vadul apei. Dacă ar fi urcat prin nord, pe valea râului Isère, ar fi folosit probabil o „trecătoare Isère”, și anume Col du Petit Saint-Bernard (2 188 de metri altitudine), Col du Mont-Cenis (2 083 de metri) sau Col du Clapier (2 482 de metri). În imagine, vedere panoramică a Valée de l'Isère văzută dinspre Massif de la Chartreuse.
(colecția autorului)*

s-a bizuit și pe ceața zorilor care avea să se ridice din lac pentru a învălui malurile – era în apropierea solstițiului de vară – și, din clipa când a întins capcana, victoria sa a devenit clară. Soldații romani nu puteau distinge mare lucru în aburul gros care încă acoperea defileul și câmpul vizual era limitat. În schimb, au auzit strigăte de luptă îndepărtate și zgomote de arme venind simultan din mai multe direcții. În acel spațiu al umbrelor înșelătoare

și sunetelor amplificate, armata consulară, orbită de ceață, a intrat rapid în derută. „În haosul care domnea – notează Titus Livius –, nici un soldat nu și-a putut recunoaște propriul stindard de luptă sau locul pe care ar fi trebuit să îl ocupe în dispozitiv – erau aproape prea buimăciți pentru a-și menține controlul asupra săbiilor și scuturilor. Pentru unii dintre ei, armura și echipamentul de luptă s-au dovedit a fi nu mijloc de apărare, ci o povară fatală” (XXII, 5, 5). Până ce soarele să se ridice suficient de sus pentru a alunga și ultimele fuioare de ceață, circa 15 000 de oameni pieriseră în bătălie (dacă se poate numi așa), iar consulul însuși căzuse eroic străpuns de o spadă galică. Și, cu asta, Flaminius a ieșit definitiv din scenă.

Hannibal a fost un geniu, nu doar un simplu general, și, fapt deloc surprinzător, abilitățile sale excepționale au fost rareori puse la îndoială. Geniul său a constatat din jocul la cacealma și dublă cacealma, la care s-a adăugat, în mod incontestabil, capacitatea de a pune în valoare toate tipurile de trupe militare pe care le avea la dispoziție. A reușit acest lucru combinând tactici flexibile și forțând până la limită abilitățile native ale trupelor. Ardent du Picq remarca (1946: 76):

Hannibal a fost cel mai mare general al Antichității datorită admirabilei sale înțelegeri a spiritului războiului și a moralului soldatului, fie el aparținând propriilor trupe ori celor ale adversarului. El și-a dovedit măreția în toate episoadele de luptă, în campanii, în acțiuni. Oamenii săi nu erau cu nimic mai buni decât soldații romani. Nu erau la fel de bine înarmați și abia pe jumătate ca număr. Hannibal a înțeles însă importanța moralului ridicat. Le-a acordat oamenilor săi încredere absolută. Și, în calitatea sa de comandant de armată, a deprins arta de a-și însufleți soldații.

*A doua variantă de rută a lui Hannibal ar fi fost prin sud, de-a lungul cursului mijlociu al râului Durance, în care caz Hannibal ar fi folosit o „trecătoare Durance”. În imagine, Durance în apropiere de localitatea Manosque.
(Pierre Lavaurs)*

A treia bătălie a lui Hannibal, cea de la Cannae, rămâne o *chef d'oeuvre* care a inspirat generații întregi de generali. Forța romană rezida în bătălia planificată, în încheștarea deschisă, decisivă dintre două armate puternice numeric, care avea să se încheie cu un deznodământ sau altul. În forma sa cea mai simplificată, acest concept prevedea, pas cu pas, desfășurarea trupelor aflate în conflict în ordine perfectă, înaintarea înceată și încheștarea, urmată de măcelărirea reciprocă și sistematică, până ce unul dintre oponenti cădea din picioare. La romani, până și succesul era scump plătit. Nu este așadar de mirare că Polybios îi considera destul de învechiți în abordarea lor directă și deschisă a luptei, comentând că romanii tindeau să se bazeze instinctiv în război pe „forța brută”.

Nimic nu îi ilustrează mai temeinic criticile decât bătălia de la Cannae, unde tactica romană a constatat în mare măsură în subordonarea celorlalte arme infanteriei grele, care avea să ducă povara acelei zile fatidice. Într-adevăr, un soi de delir de amator în ale milităriei (ne aflăm, totuși, încă în epoca campaniilor de sezon și a armatelor formate din miliții civile) se poate observa în cele petrecute în acea dimineață din mijlocul verii când pedestrașii romani au pornit să înainteze greoi, în tempo moderat, pe un teren deschis, cu rândurile neobișnuit de strânse și înghesuite într-o masă solidă, ca un veritabil tăvălug pus în mișcare. Au continuat să tropăie, înaintând curajos, numai că nu întotdeauna curajul este cel care câștigă bătălia, și în nici un caz nu atunci. Hannibal era pe cale să le demonstreze romanilor că arta războiului înseamnă mai mult decât folosirea forței brute.

Confruntat cu o armată mult superioară numeric, el a decis să folosească în propriul beneficiu forța infanteriei inamice, invitând-o deliberat să își intensifice atacul asupra centrului formațiunii de luptă cartagineze. Potrivit planului său, libienii, echipați ca niște soldați romani, aveau să servească drept fălci în această capcană primitivă, iar galii și ibericii drept momeală. Nu în cele din urmă, Hannibal s-a ocupat cu aceeași atenție de desfășurarea cavaleriei sale; și ea urma să joace un rol în capcana întinsă romanilor. Mult prea adesea, prinși în vârtoarea urmăririi fugarilor adversi, călăreții victorioși obișnuiau în fapt să se îndepărteze de câmpul de luptă, lăsând sarcina luptei propriu-zise pe seama camarazilor din infanterie. Cunoscând lecția potrivit căreia o șarjă de cavalerie nu trebuie neapărat să ucidă pentru a-și face treaba, Hannibal le-a ordonat oamenilor săi să procedeze altfel.

Așa încât, în loc să îi distribuie egal între cele două flancuri, a plasat mai mulți pe malul stâng al râului. Acest lucru i-a grantat o străpungere a cavaleriei de cetățeni romani, mult inferioară numeric, și a putut ulterior să abordeze alte operațiuni în teatrul de luptă. Corpul mai mic de cavalerie de pe flancul deschis, poziționat departe de râu, unde staționa grosul cavaleriei latino-italice, primise însărcinarea de a ține cât mai mult pe loc trupele romane. Așa cum am mai arătat, Hannibal nu a imitat tacticile lui

*Col de Montgenèvre (1 854 de metri altitudine), în provincia Hautes-Alpes, Franța, cu obeliscul ridicat în onoarea lui Napoleon. Edward Gibbon (Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman, vol. I) consideră că aceasta a fost calea aleasă de Hannibal.
(colecția autorului)*

Alexandru în privința folosirii cavaleriei, însă cei doi comandanți ar fi fost, fără umbră de îndoială, la unison la capitolul coordonării armelor. Desfășurarea trupelor cartagineze la Cannae, făcută la vedere și pe un teren golaș, a constituit de fapt o ambuscadă. A fost o schemă bine gândită și cutezătoare care a demonstrat totodată încrederea absolută a lui Hannibal în capacitatea de luptă a tuturor contingentelor care alcătuiau armata sa combinată.

Hannibal ar fi putut să își desfășoare armata, în spiritul specific epocii, cu cavaleria pe flancuri, infanteria în centru și soldații însărcinați cu hărțuirea inamicului poziționați răzleț, la oarecare distanță de linia principală de bătaie. El a optat însă pentru o formulă total neconvențională. Și-a așezat centrul formațiunii de luptă într-un arc subțire cu vârful îndreptat către romani – Polybios descrie în termeni foarte preciși acest dispozitiv neobișnuit, numindu-l *mênœides kurtôma*, adică o „convexitate în formă de semilună” (III, 113, 8). Astfel, nu numai că i-a ascuns vederii pe libienii de pe flancuri, dar a și dat impresia de mai mare adâncime a dispozitivului decât era cu adevărat. Însă marea frumusețe a acestei forme a constatat mai ales în aceea că a permis un spațiu mai larg de retragere și le-a acordat cartaginezilor mai mult răgaz: cu cât momeala pendula mai mult timp în față și în spate fără a fi străpunsă, cu atât mai ușor fălcile aveau să îi înghită pe romanii nebănuitori. După care panica absolută avea să facă restul. Colonelul Ardent du Picq consideră că Hannibal a estimat corect că „teroarea” și „surpriza” rezultate din prinderea inamicului în cursă aveau să prevaleze în fața „curajului disperat al maselor” (1946: 75). O formațiune densă, cu multe rânduri dispuse în adâncime, constituia o imagine intimidantă pe măsură ce se

*Col de Larche (1 991 de metri altitudine), numit uneori și Col de l'Argentière, provincia Alpes-de-Haute-Provence, Franța. Aceasta este trecătoarea traversată de François I în iunie 1515 cu cavaleria, infanteria și cuferele sale cu bagaje în drum spre victoria sângeroasă de la Marignano (actualmente Melignano, pe drumul dintre Milano și Lodi) asupra elvețienilor.
(Twice25)*

apropia, iar înghesuiala la care au fost obligați romanii i-a făcut să se așeze într-o masă solidă. Un astfel de dispozitiv prezenta avantajul unei fenomenale capacități de a rămâne pe poziție, crescând posibilitatea ca moralul adversarului să cedeze primul. Totuși, nu acesta a fost cazul la Cannae, căci Hannibal era un bun cunoscător al omului și al puternicului său instinct de turmă.

Înainte de Zama, Hannibal nu fusese niciodată înfrânt. Și totuși, cu cât aprofundăm această bătălie, cu atât îi putem aprecia geniul la adevărata sa valoare. Este îndeajuns să ne uităm la linia a treia a formațiunii sale de luptă, nu numai cea mai bună, dar și cea mai puternică

din cele trei, pentru a ne da seama că planul de bătălie al lui Hannibal a fost nu unul de atac, ci unul defensiv cât se poate de elaborat, care prevedea pătrunderea trupelor romane printr-o serie succesivă de baraje cu rol de filtru. Primul era reprezentat de elefanți, al doilea de trupele de aruncători (aruncătorii cu praștie din Baleare, aruncătorii de sulițe mauri), cărora le veneau în sprijin oameni obișnuiți să lupte de la mică distanță (liguri, gali) și infanteria care se apăra scut în scut (recruții africani). După aceea urma linia a treia și ultima – „vechea gardă”, s-o numim așa –, cea dură și intactă. Mai mult decât atât, aceasta fost ținută la oarecare distanță, pentru ca supraviețuitorii din primele două linii să aibă suficient teren la dispoziție pentru a se regrupa. Cât privește compactarea armatei, Hannibal era convins că trupele sale, cu tot cu recruții și cu călăreții atât de eterogeni, erau capabile de victorie. Recruții și călăreții săi nu erau sclipitori, dar se descurcau. Analiza imparțială a lui Polybios (XV, 16, 2–4) este edificatoare în acest sens:

El [Hannibal] își masase acea forță teribilă alcătuită din elefanți poziționând-o în față, cu scopul precis de a deruta inamicul și de a-i sparge rândurile. Își așezase și mercenarii în față, cu cartaginezii (recruții) în spate, în speranța de a istovi dușmanul și a-l face să-și piardă capacitatea de luptă prin simpla amplexare a carnagiului, înainte ca atacul decisiv să aibă loc. În afară de aceasta, ținându-i pe cartaginezi încercuiți pe ambele laturi, el i-a silit să nu abandoneze și să continue lupta, așa încât, după cum spunea Homer, „până și cei potrivnici luptei forțați să fie să se lupte” (*Iliada* IV, 300). Între timp, a menținut forțele cele mai războinice și mai aprige la oarece depărtare în spate. Intenționa să le lase să urmărească bătălia de la distanță, fără a face apel la puterea și spiritul lor de luptă până ce avea să fie nevoit să recurgă, la momentul critic, la calitățile lor marțiale.

Cu alte cuvinte, Hannibal se aștepta ca veteranii săi să dea *le coup de grâce* romanilor ale căror forțe trebuiau să fie deja puternic slăbite. Nereușita planului său de a încetini, opri ori schimba direcția atacului roman s-a datorat exclusiv slăbiciunii celor două flancuri cartagineze, căci Scipio,

Col du Mont-Cenis (2 083 de metri altitudine), Savoia, Franța, vadul de râu pe care Napoleon l-a considerat ca fiind trecătoarea utilizată de Hannibal.

Pe 20 mai 1800, Primul Consul a traversat el însuși Alpii pentru a invada Peninsula Italică pe la Col du Grand Sain-Bernard (2 469 de metri), călare pe un catâr puternic și purtând o simplă vestă cenușie. „Ne-am abătut asupra lor ca o lovitură de trăsnet”, avea el să îi scrie patru zile mai târziu fratelui său Joseph (Correspondance, vol. VI. nr. 4836, p. 308). Pe 14 iunie Napoleon câștiga celebra victorie de la Marengo, o bătălie pe care în mod normal ar fi trebuit să o piardă.
(Gunther Hissler)

mulțumită victoriei rapide a cavaleriei romane, a avut timp să cântărească bine situația și să se regrupeze pentru confruntarea finală cu „vechea gardă”, care a fost curând încercuită de călăreții lui care se întorceau victorioși după operațiunile de urmărire și nimicire a cavaleriei dușmane.

Întoarcerea cavaleriei romane pe câmpul de luptă a fost, prin urmare, un factor decisiv în stabilirea rezultatului. Polybios notează: „Mult timp balanța a stat în cum-pănă, asta până ce Masinissa și Laelius au revenit după urmărirea cavaleriei cartagineze, cu mare noroc, exact la momentul oportun” (XV, 14, 7). Polybios folosește termenul *daimónios* (literal, „minunat [sincronizat]”), adjectiv pe care Titus Livius îl evită. Evident, istoricul roman ignoră în mod patriotic incertitudinea extremă a ultimelor faze ale bătăliei. Orice s-ar putea spune (sau gândi), sincronizarea s-a dovedit perfectă pentru Scipio și, după cum observa Napoleon, „Soarta unei bătălii depinde de un singur moment, un singur gând... momentul decisiv sosește, scânteia morală se aprinde și forța de rezervă cea mai mică ajunge să încline balanța” (*Mémoires*, vol. II, p. 15).

Un comandant are nevoie de multe calități. Savanții au perspective diferite despre importanța acestora. După părerea lui Clausewitz (*Vom Krieg*, 1.3., „Despre geniul militar”), virtuțile comandantului ideal se pot rezuma la trei calități principale. Prima este cea exprimată figurativ prin expresia franțuzească *coup d'oeil* (literal „privire, ochire”) și care presupune două atribute: abilitatea relativ comună de a estima numărul de oameni necesari pentru a ocupa o anumită poziție, abilitate dobândită prin practică, și capacitatea de a evalua la prima vedere toate punctele forte și slăbiciunile terenului. În sensul său cel mai larg, *coup d'oeil* înseamnă a observa și a acționa, rapid și cu exactitate.

*Presupus bust în marmură al lui Hannibal, descoperit lângă Napoli (Museo Archeologico Nazionale, Napoli). Există însă bănuieli întemeiate că sculptura ar fi renașcentistă, și nu romană, cu atât mai mult cu cât (spre deosebire de Alexandru ori Caesar), de la Hannibal nu ne-a parvenit nici un portret oficial.
(Colecția Fields-Carré)*

A doua calitate a comandantului ideal este tăria de caracter, prin care Clausewitz înțelege „tenacitatea convingerii”. Cu alte cuvinte, comandantul trebuie să nu renunțe la planul pe care l-a elaborat decât dacă „o convingere fermă îl forțează să îl schimbe”.

A treia și cea mai importantă calitate a comandantului ideal este determinarea. Clausewitz mai degrabă descrie decât definește această trăsătură esențială:

Atâta timp cât o unitate luptă cu voioșie, cu spirit și elan, rareori este nevoie de o mare putere de voință; însă odată ce condițiile devin dificile, ca atunci când miza este mare, lucrurile nu mai merg întotdeauna ca unse. Mașinăria însăși începe să cedeze, iar comandantul va avea nevoie de multă putere de voință pentru a-i înfrânge rezistența. Rezistența mașinăriei nu trebuie neapărat să însemne nesupunere sau provocare de dispute, cu toate că acestea apar frecvent la mulți soldați. Ceea ce comandantul trebuie mai degrabă să înfrunte este impactul slăbirii puterii morale și fizice la vederea spectacolului terifiant al morților și răniților, și să-l înfrunte mai întâi

în sine însuși și mai apoi și în aceia care, în mod direct ori indirect, i-au încredințat gândurile și sentimentele lor, speranțele și temerile. Căci pe măsură ce puterea fiecărui soldat în parte cedează, pe măsură ce trupul nu mai răspunde spiritului, forța tuturor va ajunge treptat să se bazeze exclusiv pe puterea voinței comandantului. Ardoarea spiritului său trebuie să reaprindă flacăra dârzeniei în toți ceilalți, focul său lăuntric trebuie să le reînvie speranța.

Comandantul ideal trebuie, prin urmare, să dea în modul cel mai clar cu putință măsura „formidabilei sale puteri a voinței” în momentul critic al bătăliei, îndemnându-și oamenii la acel suprem efort de natură să le asigure victoria finală. Această etalare a voinței nu are însă a se confunda cu eroismul personal.

Modelul de perfecțiune în materie de comandă militară descris de Clausewitz poate fi, fără îndoială, atribuit retrospectiv lui Hannibal. Totuși, în ce măsură s-ar fi ridicat Hannibal la nivelul așteptărilor lui Clausewitz? Evident, Hannibal a avut *coup d'oeil*, acea înțelegere rapidă și sigură a momentului și terenului. Dar, în afară de abilitatea de a percepe situația dintr-o singură privire și de a acționa cu hotărâre, el a mai dat dovadă și de o mare capacitate de a reține fapte și de a acorda multă atenție detaliilor, cu ceea ce a asimilat nu numai în memorie, ci și în minte. A fost deopotrivă filosof și comandant, cercetător al tacticilor militare și actor. Un singur exemplu este suficient pentru a ilustra aceasta.

Bătrânul Fabius Maximus a reușit o dată să îl prindă pe Hannibal în capcană într-o vale îngustă și, pentru o vreme, cartaginezii au părut, în sfârșit, să cedeze. Totuși, Hannibal a scăpat legând vreascuri de coarnele celor mai puternice vite din tabără, pe care le-a mânat

Napoleon traversând Alpii, gravură de John Jackson (1778–1831) vizibil inspirată de celebrul portret în ulei pe pânză de Jacques-Louis David (1801).

O variantă mult mai verosimilă l-ar fi înfățișat pe Napoleon drept o siluetă scundă, tăcută, irezistibilă, ghemuită pe un catâr vânjos, și nu o figură maiestuoasă călărind tanțoșă un armăsar impetuos. Cât despre Hannibal, este posibil ca el să fi traversat munții pe jos, cu picioarele înfășurate în cârpe din lână.
(Ancient Art & Architecture)

apoi pe dealurile ce dominau ieșirea din vale, după care a dat foc vreascurilor. Lumina în miez de noapte i-a păcălit pe romanii care păzeau trecătoarea, care au năvălit în sus pe dealuri. Desigur, până să descopere ei trucul, Hannibal se făcuse nevăzut în liniște, la adăpostul întunericii. A doua zi dimineața, cu grija față de oameni care îl caracteriza, i-a salvat și pe soldații care fuseseră

însărcinați să mâne cireada de boi (Polybios III, 93, 1–94, 7, Frontinius, *Strategemata* I, 5, 38).

„O bătălie evitată nu poate fi pierdută“, spune un vechi proverb chinezesc, și se pare că Fabius tocmai asta a făcut. Deloc surprinzător, dacă este să ne gândim că alternativa pe care o avea la dispoziție era să joace la loteria unei acțiuni nocturne pe un teren denivelat. Așa că Fabius, în chip predictibil, a ales exact ceea ce Hannibal se aștepta să facă: nimic. Hannibal a avut abilitatea singulară de a ghici acțiunile inamicului și, cunoscând gândirea oponentului, a răspuns printr-un vicleșug. Mai cunoștea și un adevăr psihologic șocant la prima vedere: acela că, în pofida a ceea ce se spune și se crede îndeobște, oamenii nu învață din experiență. În schimb, răspund unui stimul anume într-o manieră particulară, și asta în mod repetat. Reacția aceasta neabătută, compulsivă poate fi observată repetându-se mereu, generație după generație, în concordanță cu legile comportamentului uman, iar mesajul său întunecat reapare periodic la fel de clar precum o inscripție pe un zid. Eroul nostru a putut să își păstreze superioritatea în luptă prin acuitatea inteligenței și prin cunoașterea naturii umane.

Hannibal a fost și este elogiat, pe bună dreptate, pentru „marșurile, tacticile și bătăliile de campanie din Peninsula Italică“ (Polybios VII, 4, 4). Dincolo de acestea însă, poate că faptul cel mai edificator pentru înțelegerea caracterului său este că, deși a menținut în serviciul militar activ o armată de mercenari de proveniențe atât de eterogene timp de aproape 16 ani neîntrerupți, adesea pe teritorii ostile, a reușit să-i facă „să nu se răzvrătească împotriva lui ori să se încaiere între ei... Abilitatea comandantului lor a obligat oameni atât de radical diferiți

să plece urechea la o comandă unică și să se supună unei singure voințe" (Polybios XI, 19, 3, 5). Dacă acesta este felul în care îl vedea Polybios pe Hannibal înseamnă că abilitățile motivaționale de comandant și chibzuința de care eroul nostru a dat dovadă în relațiile cu subordonații erau cu adevărat de neîntrecut. În afara capacității strategice excepționale, Hannibal și-a exersat-o, mai mult ca sigur, și pe aceea de bun planificator, devenind în timp un expert în materie de lucruri practice, un om care a știut să facă unele compromisuri pentru a se adapta la marea diversitate etnică din contingentele cartagineze și tribale din cadrul armatei sale alcătuite din soldați care l-au urmat, dezinteresat, pretutindeni unde a fost nevoie.

Succesul în război vine din combinația dintre abilitățile și îndrăzneala comandantului și abilitățile și încrederea celor comandați. Un comandant primește răspunsul adecvat din partea subordonaților numai dacă reușește o fuziune cât mai completă a propriei identități cu cea a întregului pe care îl formează împreună cu soldații săi. Adevărata mare realizare a lui Hannibal în calitate de conducător a fost una de natură mentală, nu fizică, prezența sa pe câmpul de luptă fiind decisivă nu din cauza curajului de care ar fi dat dovadă, ci a minții sclipitoare. Hannibal, aș zice, a transformat actul de comandă într-o bucurie a minții.

PRINCIPALII OPONENȚI MILITARI

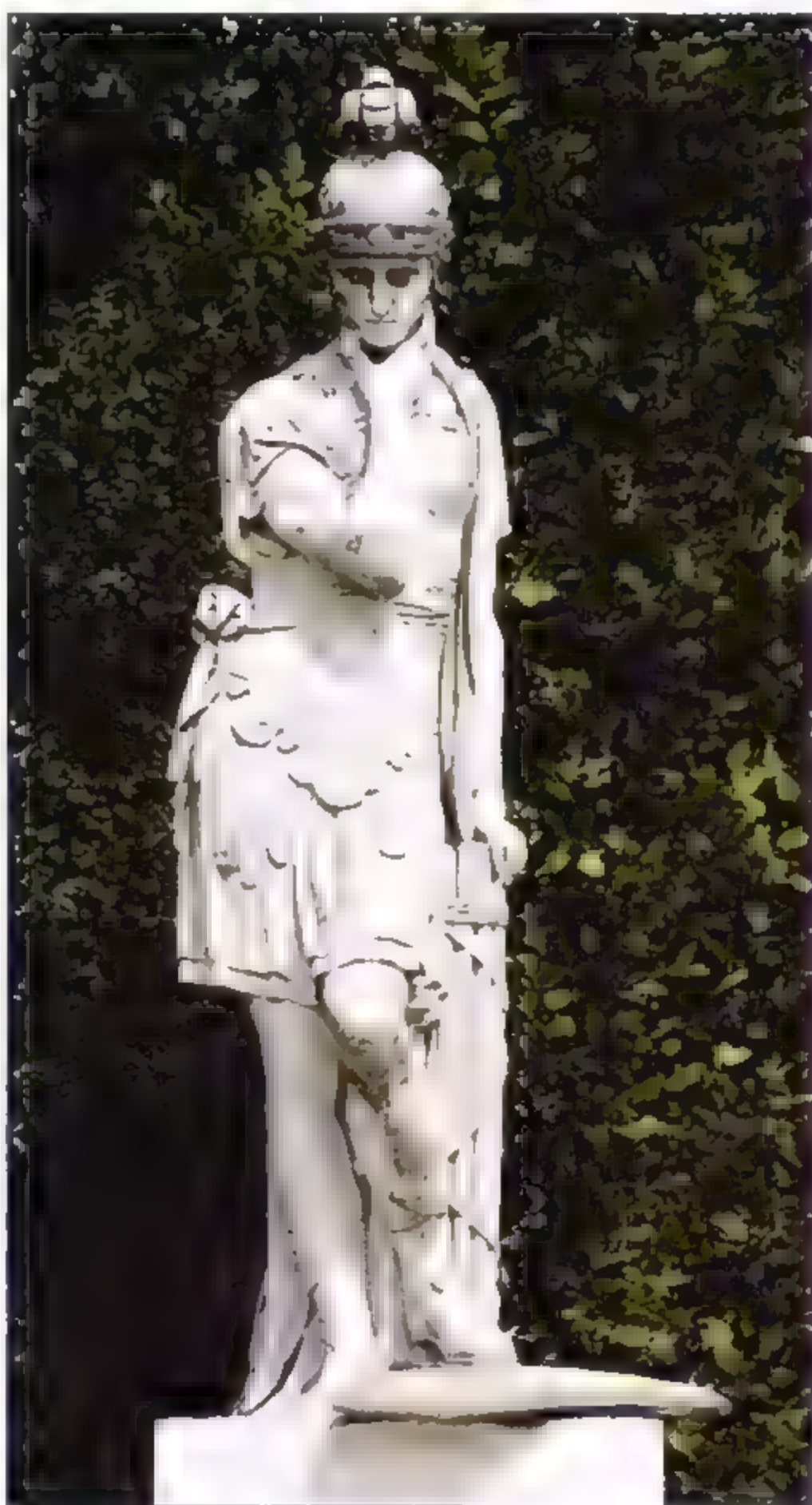

Unii specialiști în arta militară ar putea susține că printre marile dezavantaje de care Roma ar fi avut parte în acea epocă se număra acela al abilităților limitate ale generalilor săi de origine aristocratică. Totuși, nu există dovezi clare că înaintarea la rang de comandant a unor aprigi soldați profesioniști ar fi îmbunătățit în vreun fel lucrurile. Calitățile excepționale de general ale lui Hannibal i-au asigurat succesul în fața armatei de cetățeni romani, însă același tip de armată, mai bine condusă și având un moral mai ridicat, l-a învins la Zama. După cum remarcă Polybios, pe bună dreptate, „înfrângerile suferite [de romani] nu au avut nimic de-a face cu armamentul din dotare sau cu modul în care au fost constituite dispozitivele de luptă, ci s-au datorat inteligenței lui Hannibal și geniului său militar” (XVIII, 28, 7).

S-a spus că Alexandru cel Mare nu ar fi întâlnit în viața sa decât un singur oponent de valoare, anume pe Memnon din Rhodos, în timp ce Hannibal a avut de înfruntat mulți generali importanți. Adevărat, el a fost nevoit să-și concentreze eforturile pe mult mai mult decât un singur individ. Pentru că sistemul militar roman exact asta și era, un sistem. Roma nu avea nevoie de generali

geniali, de talia lui Alexandru ori Hannibal, și rareori reușea să îi producă; ea nu trebuia decât să-și reproducă și să-și multiplice legiunile, ceea ce și făcea, și încă la o scară aproape industrială, deși cu prețul fenomenal de a fi angrenat în serviciul militar nu mai puțin de zece la sută din totalul populației sale de sex masculin (Brunt 1971: 28). Războiul nu este o activitate de tip intelectual, ci una fizică, brutală, și realitatea cruntă este aceea că războaiele

Statuie din marmură expusă la Schloss Schönbrunn, Viena, înfățișându-l pe Quintus Fabius Maximus Cunctator. După înfrângerile severe suferite la Trebbia și lacul Trasimene, Roma a fost salvată de la dezastru de către Fabius, care a adoptat celebra „strategie fabiană”. Prin temporizări repetate, timp de aproape șase luni romanii au refuzat, pur și simplu, să se angajeze în bătălii împotriva lui Hannibal. (colecția autorului)

se câștigă prin luptă, de cele mai multe ori printr-o luptă de uzură. Printr-un paradox ironic. dar salvator, Roma s-a comportat întotdeauna cel mai bine în situații limită; dușmanii săi erau conștienți că orice confruntare cu puternica ei forță militară avea să fie una de durată, pentru simplul motiv că Roma nu ceda niciodată. În cele ce urmează prezint pe scurt câțiva dintre jucătorii care au avut un rol important în cariera lui Hannibal, pentru o mai bună înțelegere a naturii fiecăruia dintre comandanții cu care a fost nevoit să se măsoare.

Caius Flaminius (m. 217 î.Hr.)

Caius Flaminius (*consul* I 223 î.Hr., *censor* 220 î.Hr., *consul* II 217 î.Hr.) a fost un *novus homo* („om nou”), unul dintre puținii din fiecare generație de politicieni romani ajunși primii din familia lor care să dețină cea mai înaltă funcție în stat, aceea de consul, funcție care revenea de obicei unui grup restrâns de familii aristocratice. Atât Polybios (III, 80, 3–82, 8) cât și Titus Livius (XXI, 63, 1–15; XXII, 3, 3–14) îl portretizează drept un demagog agresiv, un om cu retorică îndrăzneată, dar puține talente, care își construise cariera pe seama năzuințelor celor mai săraci cetățeni ai Romei.

Cât privește realizările sale, în perioada cât a ocupat funcția de tribun al poporului (232 î.Hr.), Flaminius a reușit să treacă prin vot o lege cu bătaie lungă prin care o mare parte din terenurile recent cucerite din apropiere de Ariminum (Rimini) au fost distribuite cetățenilor săraci. Ca pretor (227 î.Hr.), a servit drept prim

guvernator al Siciliei, iar în calitate de cenzor (220 î.Hr.) a supravegheat construirea Via Flaminia, marele drum consular care lega Roma de Ariminum și noile pământuri colonizate la nord de acesta, precum și Circus Flaminius. În plus, în cursul primului său consulat (223 î.Hr.) a fost comandant pe câmpul de luptă în Gallia Cisalpina, sarcină de care s-a achitat cu un succes considerabil – deși victoria împotriva triburilor nordice nu avea nicidecum să-l pregătească pentru înfruntarea cu un general de calibrul lui Hannibal.

Interesant de reținut este că, după izbânda asupra insubriilor și întoarcerea victorioasă la Roma, poporul a votat pentru primirea sa triumfală în ciuda opoziției majorității Senatului (*Fasti Triumphales 530 ab Urbe condita*). Chiar și înainte de întâlnirea fatidică cu Hannibal, cariera lui Flaminius fusese, în mod cert, una controversată, dar în același timp absolut remarcabilă, chiar și judecând după standardele epocii, și mai ales pentru un *novus homo*. Se pare însă că neîmblânzitul Flaminius își făcuse în timp o mulțime de dușmani, care îl considerau un prost sortit pierzaniei și abia așteptau prilejul să îi păteze reputația.

Quintus Fabius Maximus Cunctator (275–203 î.Hr.)

După dezastrul de la lacul Trasimene, Roma a recurs la remediul tradițional în asemenea circumstanțe, numind un dictator, un unic magistrat investit cu puteri supreme, lucru pe care nu îl mai făcuse de trei decenii. Quintus Fabius Maximus (*consul I 233 î.Hr., censor 230 î.Hr., consul II 228 î.Hr., dictator 217 î.Hr., consul III 215 î.Hr.,*

consul IV 214 î.Hr., *consul* V 209 î.Hr.) avea 58 de ani, fiind destul de vârstnic pentru un general roman, și servise în tinerețe în Primul Război Punic, după care fusese ales de două ori *consul*. Avea să dobândească cognomenul peiorativ *Cunctator* („Temporizatorul, Nehotărâtul”) deoarece, recunoscându-și incapacitatea de a-i face față lui Hannibal pe câmpul de luptă, a optat în chip înțelept pentru o campanie de târăgăneli și lupte de hărțuire, singurul lucru pe care Hannibal nu și-l putea permite, dar totodată și unicul pe care romanii nu îl tolerau sau înțelegeau. Ofițerii și soldații săi l-au poreclit în bătaie de joc „*paedagogus* lui Hannibal”, după sclavul (invariabil grec de origine) desemnat să meargă în urma elevului roman, cărându-i cărțile (Plutarh, *Fabius Maximus* 5, 3).

Privind retrospectiv, putem trage concluzia acum, fără prea mare risc de a ne înșela, că strategia prudentă de temporizare a lui Fabius a fost cea corectă și că numirea sa ca dictator a împiedicat o nouă armată consulară să-și găsească sfârșitul aproape inevitabil în confruntarea cu Hannibal, în anul 217 î.Hr. După cum a remarcat Polybios în mod pertinent (III, 89, 8–9), refuzând implicarea în bătălii deschise, Fabius a recurs la acei factori în care Roma era mereu în avantaj, anume nepuizabilele sale resurse umane și de material.

Tactica avea să se dovedească, fatalmente, nepopulară și nespectaculoasă, și, în plus, extrem de costisitoare pentru zona rurală a Italiei, mai ales pentru așa-numitul *ager Falernus*, câmpia întinsă din Campania, cu celebrele sale podgorii (Polybios III, 90, 7–92, 10, Titus Livius XXII, 13, 1–15, 1). Trebuie să recunoaștem meritele lui Fabius și voința de fier de care a dat dovadă în fața nemulțumirii populare crescânde față de metodele sale.

La fel, trebuie să remarcăm și că opoziția permanentă, lipsa de loialitate și chiar nesupunerea fățișă a locotenentului său principal, *magister equitum*, Marcus Minucius Rufus (*consul* 221 î.Hr.), care, disprețuind strategia lui Fabius, milita pentru un atac asupra lui Hannibal, au înrăutățit și mai mult situația și așa dificilă – Rufus avea el însuși să fie întrecut în viclenie de Hannibal. Fabius merită cu prisosință omagiul adus de poetul contemporan Ennius, care l-a descris drept „unicul bărbat care a restabilit unitatea statului trăgând de timp (*cunctando*)”, idee care avea apoi să fie imortalizată în versuri de Vergilius (*Eneida* VI, 846).

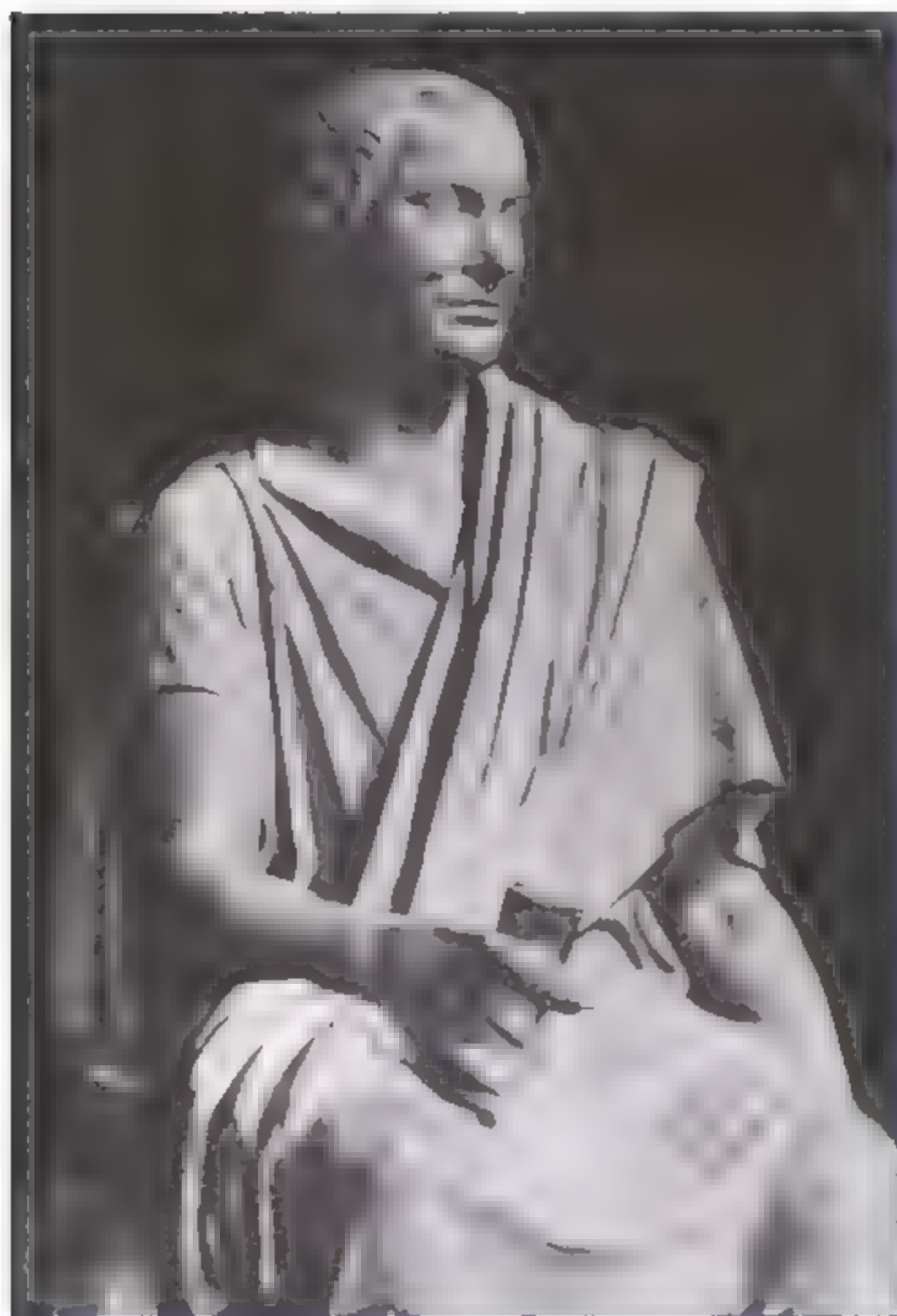
Caius Terentius Varro

Alegerile consulare din anul 216 î.Hr. s-au ținut într-un climat marcat de dispute aprige și de nemulțumirea populară față de măsurile luate pentru a pune stavilă invadatorilor punici (Titus Livius XXII, 33, 9–34, 1). Nu este așadar de mirare că, la votul final, unicul candidat ales a fost Caius Terentius Varro, un adept înfocat al înfruntării deschise cu Hannibal.

Înfrângerea suferită ulterior de Varro l-a transformat în țap ispășitor în ochii majorității istoricilor antici, care au adoptat cât ai clipi din ochi zvonurile că Varro ar fi fost un demagog de duzină, un fiu de măcelar – așa cum Cromwell a fost acuzat de a fi fost berar – și, una peste alta, un prost periculos (Titus Livius XXII, 25, 18–26, 4, Plutarh, *Fabius Maximus* 14, 1, Appian, *Hanibalica* 17, Cassius Dio fragm. 57, 24). Acești autori au ales deliberat să ignore sistemul senatorial roman și nu s-au oboșit

să cerceteze mai aprofundat cariera anterioară a lui Varro. Așa cum a remarcat în mod justificat Lazenby (1978: 74), ar fi fost imposibil ca un fiu de măcelar să fie ales consul și lucrul cel mai rău care se poate afirma în acest sens despre Varro este acela că a fost un *novus homo*, nu un descendent al unei familii senatoriale cu tradiție.

În realitate, el servise în calitate de cvestor (222 î.Hr.), edil (221 î.Hr.) și pretor (218 î.Hr.), urcând astfel pe scara ierarhică, *cursus honorum*, a unui aristocrat roman. La fel ca toți ceilalți tineri în căutarea unei cariere politice, Varro a început prin a intra în armată la vârsta de 17 ani. Este posibil să fi servit activ în armată în Illyria (219 î.Hr.). Imaginea care ne este îndeobște oferită, cea

Statuie din marmură a lui Marcus Claudius Marcellus (Musei Capitolini, Roma), adversarul despre Hannibal ar fi declarat: „Este singurul general care, după victorie, nu le permite oamenilor să se odihnească și care, atunci când e învins, nu-și ia el însuși nici un răgaz” (Plutarh, Marcellus 9, 4). După ce l-a înfrânt pe Marcellus într-o ambuscadă (208 î.Hr.), Hannibal i-a recuperat trupul de pe câmpul de bătălie și a pus să fie incinerat cu tot ceremonialul de rigoare, cenușa fiind trimisă apoi într-o urnă de argint fiului generalului roman (ibid. 30, 1–4). A păstrat însă inelul lui Marcellus.

(Colecția Fields-Carré)

a unui fanfaron înfumurat și stupid, capabil să peroreze la nesfârșit, dar nu și să conducă o armată în luptă, este prin urmare oarecum eronată. Din câte se pare, Varro, fără a fi fost, nici pe departe, un geniu militar, nu s-a situat totuși mai prejos de predecesorii săi, și în special de neconvenționalul Caius Flaminius. Totuși, Titus Livius (XXII, 61, 4) nu s-a înșelat atunci când a remarcat că, dacă Varro ar fi fost cartaginez, ar fi pierit probabil răstignit. Lucru care nu l-a împiedicat pe Varro, chiar și după măcelul de la Cannae, să preia în 208 î.Hr și 207 î.Hr. comanda armatei romane din Etruria.

Lucius Aemilius Paullus (m. 216 î.Hr.)

Lucius Aemilius Paullus (*consul* I 219 î.Hr., *consul* II 216 î.Hr.) a fost bunicul lui Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus (*consul* I 147 î.Hr., *consul* II 134 î.Hr.), distrugătorul Cartaginei (146 î.Hr.) și principalul mecena al istoricului grec Polybios, bucurându-se, drept urmare, de un tratament special din partea acestuia. Polybios a descris în detaliu activitățile familiilor Aemilia și Cornelia astfel încât să le prezinte în lumina cea mai favorabilă cu putință, acesta fiind în fapt subtextul relatărilor sale cu privire la războiul lui Hannibal. Aemilius Paullus avea să piară în bătălie, însă, spre deosebire de Caius Flaminius, el era membru al unei familii de patricieni mai mult decât capabilă să-i apere reputația în anii care vor urma. Din acest motiv ne este deosebit de dificil să separăm propaganda de adevăr și să înțelegem, măcar în parte, caracterele bărbaților aparținând acestor familii.

Totuși, toate sursele par să indice că Aemilius Paullus ar fi fost un bun soldat. S-a aflat la conducerea campaniei din Illyria (219 î.Hr.), pe care a încheiat-o cu succes, fiind întâmpinat în triumf la Roma la întoarcere (Polybios III, 19, 12–13). Campania aceasta, purtată împotriva lui Demetrios din Pharos, implicase operațiuni combinate ale flotei și armatei de uscat, având în vedere că romanii luptaseră de-a lungul coastei Mării Adriatice, dar nu și o luptă deschisă, față în față (Polybios III, 19, 13, Frontinus, *Strategemata* IV, 1, 45). Fără îndoială, comanda unor astfel de conflicte de mică anvergură pune serios la încercare calitățile unui general, însă nu în aceeași măsură ca abilitățile necesare controlării armatei de câmp din 216 î.Hr., de patru ori mai numeroasă decât cea consulară normală. Chiar și așa, ca prieten al lui Quintus Fabius Maximus și, aparent, susținător al tacticilor sale de tergiversare, Lucius Aemilius Paullus a fost ales co-consul al lui Caius Terentius Varro.

Marcus Claudius Marcellus (271–208 î.Hr.)

În 208 î.Hr., scena era pregătită pentru prima confruntare de amploare cu Hannibal de după Cannae. Numai că, înainte de a ajunge la locul bătăliei, consulii au fost surprinși într-o ambuscadă în apropiere de Venusia (Venosa) de o ceată de numizi; Marcus Claudius Marcellus a fost ucis, iar Titus Quinctius Crispinus a fost rănit mortal (Polybios X, 32, 1–6, vezi și Titus Livius XXVII, 26, 7–11). Marcellus (*consul* I 222 î.Hr., *consul* II 214 î.Hr., *consul* III 210 î.Hr., *consul* IV 208 î.Hr.) se distinsese în luptă

în ultimele stadii ale Primului Război Punic, fiind recompensat cu *corona civica* pentru că salvase viața fratelui său în bătălie. A fost considerat de unii istorici drept cel mai bun soldat pe care Roma l-a dat vreodată. Se spune că Hannibal s-ar fi temut de Fabius ca de un diriginte, însă pe Marcellus l-a privit drept oponent, căci dacă primul îl împiedicase să facă fapte rele, al doilea i le-ar fi putut face el însuși (Plutarh, *Marcellus* 9, 4). Fără a se situa la același nivel cu Hannibal în privința abilităților de comandant, Marcellus a fost un veteran al războaielor care nu s-a lăsat demoralizat de înfrângeri și a servit bine Roma, în special în zilele întunecate de după dezastrul de la Cannae.

A fost, în mod cert, cu mult mai combativ decât contemporanul său Fabius și, în afara pregătirii militare, nu a beneficiat de o educație aleasă – mai mult decât atât, unii istorici susțin că ar fi fost analfabet. În timpul primului său consulat, l-a ucis pe șeful războinicilor insubri, Britomarus, într-o luptă unu la unu (*pugna singularis*) și i-a smuls de pe corp armura. Această faptă eroică a fost recompensată cu cel mai mare privilegiu acordat aristocraților romani, dreptul de a dedica a treia și ultima *spolia optima* (pradă de onoare) lui Iuppiter Feretrius, în timp ce victoria asupra galilor i-a adus un triumf la întoarcerea acasă (Plutarh, *Marcellus* 6–8 *passim*, *Fasti Triumphales* 531 AUC). În perioada de mijloc a republicii romane, circa un consul din trei ajungea să-și sărbătorească victoriile cu un triumf, însă *spolia optima*, denumire dată prăzii luate în luptă unu la unu de un general roman de la generalul dușman, era un lucru mult mai rar. O vorbă circula la acea vreme în Cetatea Eternă: dacă Fabius era scutul, Marcellus era „sabia Romei” (Plutarh, *Marcellus* 9, 4) – un tribut cât se poate de nimerit adus acestui general erou.

Publius Cornelius Scipio Africanus (236–185 î.Hr.)

Hannibal a pierdut războiul pentru că Roma, având în spate uriașe rezerve de efective umane de cea mai bună calitate, a refuzat să-și recunoască înfrângerea până și în clipa când fusese îngenunchată. Un al doilea motiv a fost acela că Peninsula Italică centrală și coloniile sale nu s-au răzvrătit contra romanilor, iar galii, ca națiune, nu i s-au alăturat (nici lui, nici fratelui său Hasdrubal). În al treilea rând, Cartagina nu a reușit să preia supremația pe mare și și-a irosit fără rost eforturile de război. În al patrulea rând, Scipionii l-au ținut pe Hasdrubal Barca în Iberia până în 208 î.Hr. și l-au dat lumii pe tânărul Publius Cornelius Scipio (*consul* I 205 î.Hr., *consul* II 194 î.Hr.), un soldat al cărui geniu tactic era cel puțin pe măsura celui al lui Hannibal și care avea să revină la Roma victorios și primit triumfal cu apelativul Africanus.

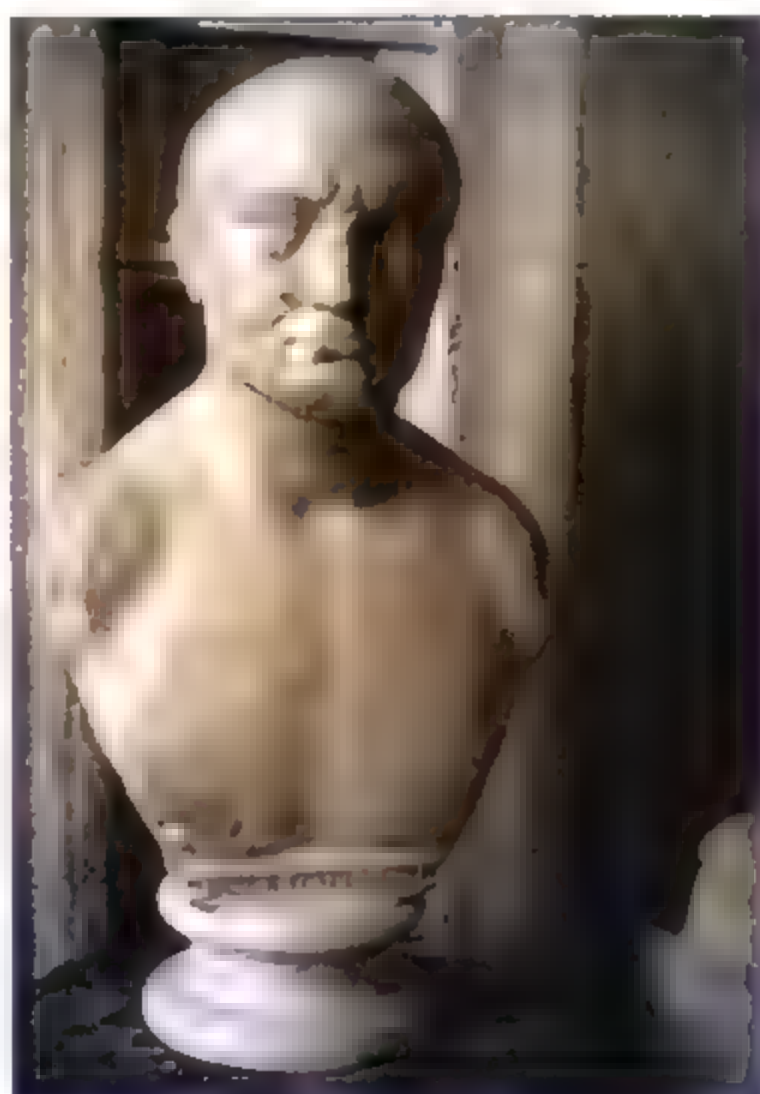
Desigur, nu trebuie nici o clipă să uităm un fapt: Scipionii erau una dintre cele mai influente familii romane și, în felul ei, făcea legea. Să ne gândim numai la modul în care Scipio, înainte de a fi devenit celebru, și-a asigurat comanda operațiunilor militare din Iberia, post rămas vacant după moartea tatălui și unchiului său (211 î.Hr.), în ciuda faptului că nu era decât o persoană privată (*privatus*) de numai 25 de ani și că nu deținuse anterior nici o funcție publică mai înaltă decât cea de edil curul (Polybios X, 4, 5, vezi și Titus Livius XXV, 2, 6–8). Edilul (*aedilis*) era un magistrat de rang mediu care nu avea însărcinări militare, fiind responsabil doar cu menținerea în bună stare a drumurilor și apeductelor, cu supravegherea traficului și a piețelor alimentare și cu

organizarea de jocuri şi sărbători publice. Constituia însă o etapă obligatorie în drumul spre funcţiile mai înalte, cele de pretor şi de consul.

Scipio avusese totuşi ocazia să vadă multă acţiune în ambuscada violentă de cavalerie de pe malurile râului Ticinus (218 î.Hr.), în care se spune că şi-ar fi salvat, de unul singur, tatăl de la moarte (Polybios X, 3, 3-7, Titus Livius XXI, 46, 7-8). Deşi nu s-au păstrat mărturii cum că ar fi participat efectiv la bătălie, a fost prezent şi la Cannae (216 î.Hr.), unde, potrivit lui Titus Livius, s-ar fi numărat printre cei care se salvaseră traversând Aufidus şi refugiindu-se în tabăra romană principală de pe malul opus. După care, în loc să se predea, a reuşit, alături de alţi circa 4 000 de soldaţi neînfricaţi, să evite raidurile cavaleriei cartagineze şi să ajungă, în cele din urmă, la Canusium. Acolo, în semn de recunoaştere a calităţilor sale de conducător în acele zile disperate – Scipio servea drept tribun militar pe lângă *legio II* – a fost ales

Bust din marmură al lui Pubius Cornelius Scipio Africanus (Roma, Musei Capitolini, inv. MC 562).

*În calitatea lui de general, Scipio a combinat magnetismul personal cu planificarea scrupuloasă, valorificându-şi inteligenţa şi acordând atenţia cuvenită pregătirii luptei. Nu s-a dat în lături să folosească tactici inovatoare, adesea bazate pe elementul surpriză. În ciuda succeselor militare, avea să îşi sfârşească viaţa în exil.
(Colecţia Fields-Carré)*

de fugari să le fie unul din cei doi comandanți (Titus Livius XXII, 52, 4; 53, 1, vezi și Frontinus *Strategemata* IV, 7, 39, Valerius Maximus V, 6, 7, Silius Italicus, *Punica* 10, 426-8). Probabil că aceste fapte de o cutezanță nesăbuită, în contrast cu mașinațiunile defetiste din capitală, i-au convins pe romani să îl investească cu *imperium pro consule* pentru a conduce războiul din Iberia (Titus Livius XXVI, 18, 9).

Scipio a fost un lider capabil să atragă simpatia oamenilor, să câștige și să păstreze loialitatea soldaților. Mulțumită caracterului său charismatic și diplomației chibzuite, Roma a atras de partea sa mulți aliați fără de care poate că nu ar fi ieșit învingătoare în război. Conștient de deficiențele tacticilor romane, relativ statice, Scipio a experimentat folosind mici unități de luptă, extrem de flexibile, în teatrul operațional. S-a inspirat din tacticile lui Hannibal, care implicau aportul unor buni ofițeri de legiune și un centru de comandă judicios organizat. A înțeles necesitatea de a avea subordonați capabili să acționeze din proprie inițiativă. În perioada cât s-a aflat la conducere, evaluarea sa tactică realistă a permis armatei romane să se transforme într-o forță care a valorificat mai bine avantajele deținute.

Strategia lui Scipio de atacare a forțelor punice din Iberia lăsând deoparte cucerirea de teritorii a fost una strălucită și în total contrast cu cea a predecesorilor. Însă, deși i s-au ridicat adevărate osanale pentru strategia de invadare a Africii, trebuie să recunoaștem că planul data încă din 218 î.Hr. și deci nu i-a aparținut, și că pălește în fața cutezătoarei invadări a Peninsulei Italice de către Hannibal și a succesiunii rapide de victorii obținute de generalul cartaginez. Cu riscul de a părea

impertinenți, putem afirma că strategia implementată de Scipio în Africa nu a fost, nici pe departe, originală, căci el nu a făcut decât să calce pe urmele lui Agathokles și Regulus. Oricât de critici am putea fi însă, metodele lui Scipio au dat în final rezultate, remarcabile în acest sens fiind atragerea lui Hannibal în interiorul continentului, departe de bazele cartagineze sigure de pe țărm, ca și trecerea prin foc și sabie a fertilei și dens populatei văi Bagradas, lucru care probabil l-a silit pe Hannibal să intre în luptă înainte de a se fi pregătit suficient.

Scipio a adoptat cognomenul Africanus ca urmare a victoriei de la Zama, fiind, din câte se pare, primul general roman care a ajuns să fie cunoscut după un nume derivat din scena unei victorii militare. Totuși, Titus Livius – sursa cea mai de încredere pe care o avem la dispoziție în materie de Scipio – susține că acesta nu a știut niciodată „cum a apărut [porecla] – din devotamentul soldaților față de generalul lor ori scornită de popor; la fel de posibil era să fi fost născocită mai întâi de amicii care încercau să îl flateze, așa precum pe vremea taților noștri lui Sylla i se spunea „Felix“ și lui Pompei „Magnus“. Cert este că Scipio a fost primul general celebrat prin numele populației pe care o învinsese” (XXX, 45, 6–7). Seneca afirmă însă (*De brevitae vitae* 13, 5) că, înaintea lui, consulul Marcus Valerius Maximus, cuceritorul Messanei (263 î.Hr.), ar fi adoptat numele Messana, schimbat ulterior în Messala.

Atât Scipio cât și Hannibal au fost buni tacticieni, însă bătălia de la Ilipa (206 î.Hr.), cea mai sofisticată din punct de vedere tactic din toate cele purtate de Scipio, pare oarecum greoaie prin comparație cu cea de la Cannae. Se spune că Hannibal însuși i-ar fi spus personal

La trei secole după bătălia de la Cannae, Juvenal (Satires 7, 160–164) relatează satiric cum școlarii romani erau puși să analizeze la lecțiile de retorică dacă Hannibal, după victoria obținută la Cannae, ar fi trebuit să-și continue campania cu un marș împotriva Romei. În imagine, o vedere (dinspre nord-vest) a Piazza dei Cinquecento, cu o porțiune din zidurile fortificate care apărau Roma pe vremea lui Hannibal. Așa-numitul Zid Servian, aparținând în fapt perioadei imediat ulterioare ocupării Romei de către galul Brennus (390 î.Hr.), avea o lungime de 11 kilometri și împrejmuia o suprafață de circa 426 de hectare.

(Colecția Fields-Carré)

lui Scipio că, dacă el ar fi ieșit învingător la Zama, s-ar fi considerat mai presus de Alexandru cel Mare, Pyrrhus și toți ceilalți, măgulindu-l astfel pe Scipio, dar și auto-lăudându-se (Titus Livius XXXV, 14, 9, vezi și Plutarh, *Flaminius* 21, 3–4). Desigur, opinia este discutabilă, însă puțini i-ar da dreptate lui Suvorov (care îl preia, fără îndoială, pe Polybios, mai degrabă generos decât imparțial

aici), care afirmă că Scipio ar fi fost, dintre cei doi, un comandant mai bun. Adevărat, Scipio a câștigat bătălia, chiar dacă aceasta nu a fost, în fapt, decât un soi de luptă tradițională și extenuantă corp la corp. Întotdeauna este dificil să evaluezi corect meritele unui comandant care a sfârșit înfrânt, iar istoricii tind să pornească, aproape inevitabil, de la ideea că el ar fi inferior învingătorului, ignorând circumstanțele care au dus probabil la pierderea bătăliei. Aidoma lui Robert E. Lee, considerat de cei mai mulți un ofițer de mare valoare, Hannibal a fost în final învins, dar nu de un general mai bun, ci de o armată mai bună. Oricât de capabil a fost Scipio, în cele mai multe privințe nu s-a ridicat la înălțimea lui Hannibal. Adevărul este că, în acea perioadă, nimeni nu putea rivaliza cu experiența de război a cartaginezului, cu amploarea viziunii sale strategice ori cu abilitățile sale tactice pe orice configurație a câmpului de luptă.

MODUL DE GÂNDIRE

După succesul zdrobitor de la Cannae, relatează Titus Livius, Maharbal s-a lăudat în fața victoriosului său comandant-șef că el, în fruntea cavaleriei, era capabil să ajungă la Roma, unde Hannibal ar fi trebuit „să ia cina triumfal pe colina Capitoliului peste cinci zile”. Deși mulțumit de zelul comandantului cavaleriei, Hannibal ezită. Maharbal comentează impertinent că Hannibal știe cum să câștige o luptă, dar nu și cum să profite de pe seama victoriei. „Se spune că întârzierea din acea zi – concluzionează pios Titus Livius – a fost salvarea Romei și a întregului imperiu” (XXII, 51, 5, 6).

Din perspectiva de care ne bucurăm acum – și de care a beneficiat, de altfel, și Titus Livius –, ne-ar fi perfect la îndemână să-i dăm dreptate și să îl criticăm pe Hannibal pentru că nu a pornit în marș spre Roma imediat după Cannae pentru a cuceri orașul printr-un *coup de main*. Hoyos vehiculează însă o idee interesantă, anume aceea că povestea cu Maharbal nu s-ar fi petrecut după Cannae, ci după bătălia de la Trasimene, „un câmp de luptă situat la 85 de mile [137 de kilometri], adică la patru zile de mers în marș de Roma, și nu la 300 de mile [483 de kilometri], așa cum era Cannae” (2008: 53, vezi și 60). Să nu ne grăbim să-l judecăm pe Hannibal – așa cum procedăm mult prea adesea și în orice situație – și să analizăm

la rece ce șanse de izbândă ar fi avut. De la Cannae până la Roma erau circa 480 de kilometri, o distanță ce nu putea fi acoperită decât în peste trei săptămâni de marș forțat, cu o medie de 20 de kilometri pe zi, adică suficient timp pentru ca romanii să-și poată organiza apărarea orașului, și așa puternic fortificat. Mai mult decât atât, Roma avea în continuare două legiuni staționate în oraș și o flotă staționată la Ostia, formată dintr-o legiune de marinari regrupați după catastrofa îngrozitoare de la Cannae, în timp ce alți 8 000 de sclavi apți de luptă fuseseră cumpărați și înarmați de stat (Titus Livius XXII, 57, 7–8). De reținut și că armata romană era una de cetățeni; populația avea dreptul să se înarmeze din orice fel de sursă pentru a apăra zidurile cetății.

Realitatea este că, pe tot parcursul epocii antice, foarte puține cetăți au fost cucerite printr-un asalt direct, ele căzând în general fie din cauza trădărilor interne, fie ca urmare a unui asediu de mare amploare și prelungit, cel de la Saguntum, desfășurat pe parcursul a nu mai puțin de opt luni, fiind tipic în această privință. Asaltul direct ar fi implicat, în fapt, găsirea de către asediator a unei căi de trecere peste, prin sau pe sub fortificațiile cetății asediate, astfel încât cel mai adesea asediatorul recurgea la izolarea celui asediat, lăsând bolile, foamea ori setea (de obicei toate trei) să lucreze în favoarea lui. După cum Filip al II-lea al Macedoniei a spus cândva, metoda cea mai bună de a cuceri o cetate este cu măgari încărcăți cu aur (Demostene, *Despre coroană* 246–247). În plus, probabil că Hannibal nu uitase ce pățise Pyrrhus cu circa 60 de ani înainte, când, după ce câștigase o bătălie pe câmpiile largi de lângă Herakleia, înaintase până la 60 de kilometri de Roma, de unde se întorsese cu mâinile

goale. Dincolo de toate aceste argumente, dacă Hannibal ar fi pornit în marș din sudul peninsulei, ar fi părăsit o regiune care îi oferea un sprijin vital în războiul împotriva Romei. Hannibal nu a inclus niciodată în planurile sale cucerirea Romei și până și în 211 î.Hr., când a ajuns practic la porțile cetății, ceea ce a urmărit a fost să îi ademenască pe romani să ridice asediul asupra orașului Capua (Titus Livius XXVI, 7–11 *passim*, Frontinus, *Strategemata* III, 18, 2–3, Valerius Maximus III, 7, 10).

În rândurile unor observatori moderni și experți militari mai circulă și o altă critică, anume că Hannibal ar fi fost incapabil să cucerească orașele din sud. Opinia este valabilă până la un punct. Hannibal încerca, în mod evident, să câștige aliați, iar jefuirea nediscriminatorie a cetăților – soartă împărtășită de două orașe, Nuceria și Acerrae (Titus Livius XXIII, 15, 1–6, Cassius Dio XV, 37, 20, 34, Zonaras 9, 2) – nu ar fi putut să îi atragă simpatia triburilor italice. S-a mai spus și că Hannibal nu a cucerit cetăți pentru că nu dispunea de catapultă. În războaiele antice existența unei catapulte nu reprezenta o necesitate pentru un bun general, pentru că tot ce trebuia să facă era să construiască mașina de asediu *in situ* (vezi Titus Livius XXIX, 6, despre asediul cetății Locri). În plus, Hannibal era adeptul flexibilității în război și în mod cert nu lua în considerare posibilitatea de a-și restrânge aria operațională prin asedii prelungite.

O altă critică adusă lui Hannibal se referă la neglijarea importanței forței maritime. Este o observație pe care o putem respinge cu ușurință, având în vedere planul său de a face joncțiunea cu flota cartagineză la Pisae (Pisa) în vara anului 217 î.Hr. (Polybios III, 96, 9), plan pe care însă l-a ratat, fiind ocupat cu bătălia de la lacul

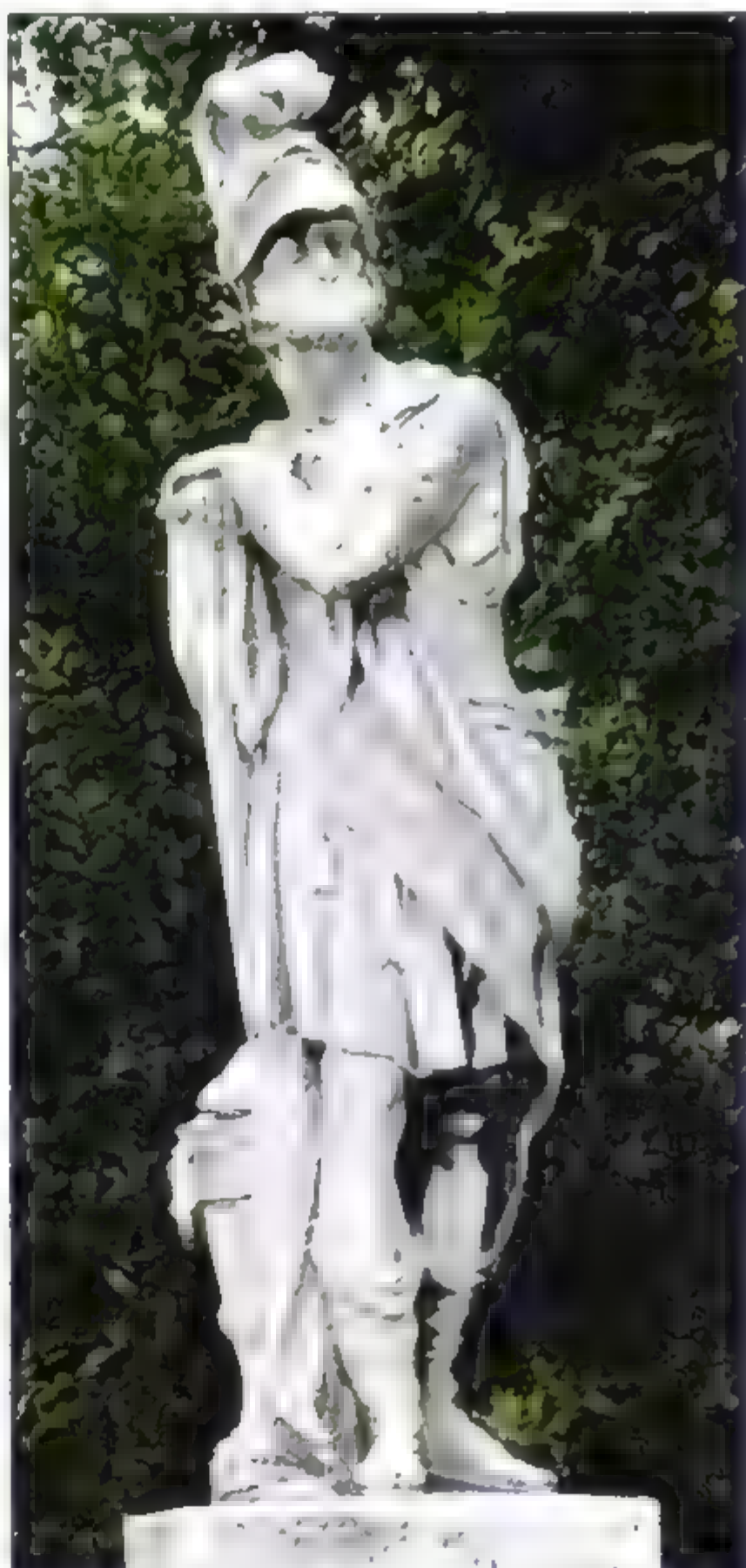
Trasimene, unde a dezmembrat armata consulară a lui Caius Flaminius. Hannibal a cucerit câteva porturi din sudul Peninsulei Italice, cel mai mare fiind Tarentum, dar adevărul este că flota cartagineză nu l-a sprijinit pe parcursul războiului; se afla prea departe, reacționa prea încet și a întârziat mereu în asigurarea întăririlor. Unica excepție notabilă a fost debarcarea cu succes a 4 000 de numizi (și a 40 de elefanți) la Locri, în anul 215 î.Hr. (Titus Livius XXIII, 13, 7; XLI, 10; XLIII, 6).

*Statuie din marmură
înfățișându-l pe Hannibal
(Schloss Schönbrunn, Viena).*

*Hannibal nu pornea într-o
bătălie decât după ce avea
tot planul clar în minte și era
convins că avea să învingă.*

*Privind într-un mod cât se
poate de realist, se poate
afirma că Hannibal s-a distins
între ceilalți oameni – „grăunți
de nisip”, așa cum atât de
caustic îi definea Nietzsche –
prin faptele sale și exemplul*

*oferit posterității.
(colecția autorului)*

Pe de altă parte, războiul însuși a scos la iveală forța latentă a Romei – capacitatea de a produce neîncetat, ca o hidră, forță de luptă. În majoritatea războaielor anterioare, romanii luptaseră cu două armate consulare, fiecare alcătuită din două legiuni și anexele uzuale formate din *alae* latino-italice și, după cum subliniază Polybios (III, 107, 9, Titus Livius XXII, 36, 2–4), mobilizarea a opt legiuni pentru bătălia de la Cannae a reprezentat o nouă tate absolută. Dar dacă este să îi dăm crezare lui Polybios și să acceptăm cifra de opt, înseamnă că Roma avea de fapt la dispoziție zece legiuni, căci două erau deja staționate în Peninsula Iberică, iar până în 211 î.Hr. numărul acestora avea să crească la 25, aflate pe diferite teatre de război, din care 16 numai în Peninsula Italică. Dacă luăm în considerație și soldații din *alae*, precum și pe marinari, ajungem la un total de 250 000 de oameni (Brunt 1971: 419–422). După cum se spune că ar fi prezis Kineas, un diplomat demn de încredere de la curtea lui Pyrrhus, monstrul cu multe capete era capabil să se regenereze și să continue lupta (Plutarh, *Pyrrhos* 19,7).

Potrivit lui Titus Livius (care de data aceasta avansează cifre mai mici decât Polybios), Roma a pierdut în acea zi fatidică pe câmpul de luptă de la Cannae aproape 50 000 de oameni sau, mai simplu spus, 80 la sută din efectivul de luptă. Pierderile suferite de Marea Britanie și aliații săi coloniali pe 1 iulie 1916, data deschiderii ofensivei de pe Somme (19 240 de morți, 35 493 de răniți, 2 152 dați dispăruți și 585 luați prizonieri) nu se compară cu această cifră șocantă. Nici un alt stat antic nu ar fi reușit să supraviețuiască unei înfrângeri atât de zdrobitoare. Cu circa șapte ani înainte de apariția lui Hannibal în scenă, în perioada confruntărilor cu galii, romanii erau

Hannibal betrachtet den Kopf des Hadrubal (Viena, Kunsthistorisches Museum), panou decorativ (1725–1730), opera lui Giambattista Tiepolo (1696–1770). Hasdrubal părăsise Peninsula Iberică și pornise spre Peninsula Italică, însă a fost înfrânt în bătălia de pe râul Metaurus, unde și-a găsit sfârșitul alături de locotenenții săi (207 î.Hr.). Hannibal a primit vestea despre soarta întăririlor pe care le aștepta de la romani, care i-au aruncat în tabără capul fratelui său.

(The Yorck Project)

capabili să mobilizeze 700 000 de infanteriști și 70 000 de cavaleriști, în timp ce Hannibal a invadat Peninsula Italică cu numai 20 000 de pedestrași și 6 000 de călăreți (Polybios II, 24, 16–17, vezi și III, 33, 17–18; 56, 4). Inepuizabilele resurse de forță de luptă au fost principalul motiv pentru care Roma a învins, în cele din urmă, un altul fiind statornicia populației romane. Ea a fost confruntată, de-a lungul vremii, cu situații îngrozitoare care în orice alt stat antic ar fi dat naștere măcar unor trădări. Pentru exemplificare, să luăm refuzul Romei de a-și răscumpăra prizonierii după umiliința îndurată la Cannae

HANNIBAL

(Titus Livius XXII, 58, vezi și XXVI, 11). Așa cum poetul Ennius, ajuns la maturitate cam în acel timp, avea să remarce într-un vers memorabil la puțină vreme după

Vedere dinspre sud-est, de pe zidurile micii fortificații (ribat), a cartierului vechi (medina) și cetății (kasbah) Sousse (datând din 589 d.Hr.) din Tunisia. Cunoscut de romani sub numele de Hadrumetum, orașul a servit drept bază pentru Hannibal în ultimele faze ale lungului și istovitorului său război cu Roma.
(Ancient Art & Architecture)

marea bătălie, „Victoriosul nu este învingător dacă învinsul nu se consideră învins” (*Annales* 493).

Este aproape sigur că Hannibal nu se vedea triumfând pe ruinele fumegânde, jefuite și devastate ale Romei. Strategia sa nu a fost una nemiloasă, de a nu lăsa în urmă nici un supraviețuitor. La Trebbia și lacul Trasimene, Polybios (III, 77, 3–7; 85, 1–4, vezi și Frontinus, *Strategemata* IV, 7, 25) ni-l înfățișează eliberând curtenitor prizonierii latino-italici fără a cere recompense bănești și trimițându-i acasă cu mesajul că prezența lui acolo se datora dorinței de a-i salva de sub jugul roman și de a le restitui teritoriile ce le fuseseră furate. Titus Livius susține că Hannibal ar fi continuat această politică și după bătălia de la Cannae și că s-ar fi adresat prizonierilor romani subliniind că lupta nu pentru a-i distruge, ci „pentru onoare și hegemonie” (XXII, 58, 1–2, 3). Oricâtă ură veșnică ar fi jurat Romei, Hannibal nu a intenționat nici o clipă să îi extermine pe romani.

Reversul unei monede punice de argint (Londra, British Museum) din tezaurul de la Mogente, Valencia (circa 230 î.Hr.). Bătută în sudul Peninsulei Iberice de familia Barca, moneda înfățișează elefantul de luptă folosit în mod uzual de cartaginezi, micul elefant de pădure african (Laxodonta africana cyclotis).

Pentru romani, Hannibal și elefanții săi au devenit simbolul unei puteri străine cotropitoare.

(Colecția Fields-Carré)

Vedere din spațiu a Insulelor Kerkennah, Tunisia, cunoscute de romani sub numele de Cercina. Situat la numai 20 de kilometri de țărm, acest arhipieleag este format din două insule principale și câteva insulițe izolate. Aici Hannibal a scos din desaga cu tertipuri una dintre cele mai neobișnuite stratageme pe care le-a folosit vreodată. Pentru a împiedica transmiterea la Cartagina a veștii despre locul unde se afla, el i-a păcălit pe potențialii mesageri organizând în cinstea lor un ospăț cu multă băutură.

(NASA)

Două fapte vin în sprijinul acestei ipoteze. Prima este aceea că, după Cannae, Hannibal a încercat să demareze negocierile cu Roma. În realitate, el se așteptase ca romanii înșiși să deschidă tratativele de pace deoarece acesta era lucrul cel mai logic, având în vedere că, dacă ar fi continuat lupta, el i-ar fi învins din nou și între timp tot mai mulți aliați i-ar fi părăsit. Timp de trei ani el anihilase

succesiv toate armatele trimise împotriva sa și mărșă-luise prin Peninsula Italică după bunul plac. În al doilea rând, într-un articol al tratatului încheiat între Filip al V-lea al Macedoniei și Cartagina se prevedea ca Romei, rămasă fără aliați, să-i fie permis în continuare să existe, însă ca mic stat latin lipsit de importanță, ținut în frâu de popoarele care aveau să fie eliberate de sub dominația sa (Polybios VII, 9, 12–15). Țelul lui Hannibal a fost spargerea confederației romane și atragerea ei, mult micșorată și înfrântă, la masa negocierilor, unde urma să fie văduvită și de aportul ultimilor aliați rămași și împovărată în același timp cu plata unor despăgubiri de război amețitoare. Roma fiind redusă de la statutul de jucător major în bazinul mediteraneean la cel de putere de mână a doua, Cartagina avea drum deschis spre recucerirea Siciliei, Sardiniei și altor teritorii pierdute și, totodată, mână liberă în Iberia bogată în minereuri. Tot ce a făcut Hannibal s-a supus acestui principiu și obiectiv, folosirea mijloacelor armate fiind doar un instrument în atingerea scopului, chiar dacă unul extrem de puternic.

DUPĂ ÎNCHEIEREA OSTILITĂȚILOR

Într-un faimos pasaj (XXI, 4) din cartea sa, Titus Livius îl asemana pe tânărul și încă necunoscutul Hannibal cu miticul personaj Anteu, care își aduna forțele atunci când atingea pământul. Titus Livius îl descrie pe Hannibal drept unul dintre bărbații cei mai sănătoși și plini de viață care trăiseră vreodată, aproape imun la foame și sete, la arșiță și ger, la lipsă de somn și oboseală. Adaugă că „era adesea văzut, înveșmântat într-o manta militară, dormind pe pământ printre soldații de rând care stăteau de pază sau făceau rondul” (XXI, 4, 9). Desigur, este un portret idealizat al tânărului general, un fel de stereotip eroic. O adevărată legendă la vremea sa, tânărul general avea însă să capete proporții uriașe în folclorul roman, o mitologie imaginativă generos punctată de acte de trădare, de fapte diabolice și de moarte. Avem de-a face, prin urmare, cu un laitmotiv.

Generalul nostru trebuie studiat însă nu numai ca strateg, ci și ca tactician, ca organizator, conducător și, cel puțin în anumite circumstanțe, și ca om de stat. Revenit la viața civilă, Hannibal avea acum ocazia de a-și dovedi marea forță ca politician, forță îndelung ascunsă sub abilități militare prodigioase. În acest sens, se putea manifesta din plin în patria sa falimentară politic și extenuată fizic. Una dintre primele însărcinări pe care le-a

primit după ce a fost numit drept unul din cei doi *sufetes* care guvernau Cartagina a fost aceea de a investiga resursele de care mai dispunea cetatea după înfrângerea suferită în fața romanilor. Situația era mai bună decât ar fi fost de așteptat. Orașul era pe cale de a-și redobândi prosperitatea comercială, numai că a izbucnit un scandal. Prima rată a despăgubirilor de război stabilite prin tratatul de pace a fost plătită în anul 199 î.Hr., însă argintul s-a dovedit a fi de calitate atât de proastă, încât Cartagina a fost nevoită să acopere diferența împrumutând bani din Roma (Titus Livius XXXII, 2, 1). Cercetând cauzele scandalului, Hannibal a intrat în conflict cu consiliul care asigura conducerea Cartaginei. A reușit să obțină o revizuire majoră a constituției, consiliul urmând să fie ales anual, cu mențiunea că nici un bărbat nu putea deține funcția timp de doi ani la rând.

Prin eradicarea corupției din administrație și a deturnărilor de fonduri făcute de funcționari, ca și prin colectarea taxelor neplătite până atunci, Hannibal a demonstrat că despăgubirile mari de război puteau fi achitate fără a mări impozitele (Titus Livius XXXIII, 46, 1–47, 2). Corupția la nivel guvernamental și delapidările nu erau nici pe departe un lucru nou pentru Cartagina, însă reformele cu bătaie lungă inițiate de Hannibal, care au cuprins și alte domenii, precum comerțul și agricultura, au avut atâta succes încât în 191 î.Hr. Cartagina s-a oferit să plătească toată datoria imensă – despăgubiri de război întinse pe 40 de ani – într-o singură tranșă de 8 000 de talanți, angajându-se totodată să furnizeze armatei romane, aflată în acel moment în război în estul Mediteranei, mari cantități de grâne. Oferta a fost respinsă cu dispreț, fie din ciudă, fie din aroganță (Titus Livius XXXVI, 4, 7). Aurelius Victor, un scriitor

roman din Africa activ în secolul IV, nota că Hannibal a mers atât de departe încât și-a transformat foștii soldați în agricultori. Hannibal, susține el, „a replantat o bună parte din pământurile africane cu măslini, folosindu-și pentru asta soldații, a căror lenevie pe timp de pace el o considera a fi o problemă pentru Cartagina și conducătorii ei” (*Liber de Caesaribus* 37, 3).

Hannibal a fost nevoit să se confrunte și cu o altă situație, mult mai complicată. Când armata fratelui său a părăsit Liguria, un ofițer cartaginez pe nume Hamilcar a rămas pe loc și s-a pus în fruntea unui număr de triburi ligurice și galice nemulțumite. A atacat coloniile latine Placentia și Cremona. Evident, Roma s-a plâns Cartaginei, cerându-i să-l recheme și să-l supună pe rebel, ale cărui acțiuni intrau în conflict direct cu prevederile tratatului de pace. Desigur, suspiciunile au căzut asupra lui Hannibal, care a fost bănuit că ar fi participat și el, în chip mișelesc, la acele operațiuni de gherilă din Gallia Cisalpina, însă senatul cartaginez a replicat că nu putea face nimic altceva decât să-l exileze pe Hamilcar și să-i confiște proprietățile.

Între timp, după înfrângerea lui Hannibal, romanii își îndreptaseră atenția spre răsărit. Acționând ostentativ ca răspuns la cererile de ajutor sosite separat din partea Pergamonului și Rhodosului, două cetăți mici, dar independente, Roma a decis să intervină în Grecia înainte ca Filip al V-lea al Macedoniei (domnie 221–179 î.Hr.) și Antiochos al III-lea al Siriei (domnie 223–187 î.Hr.) să apuce să încline balanța puterii în est în favoarea lor. Este un exemplu al tendinței tot mai pronunțate a Romei de a privi problemele altor națiuni ca fiind ale sale, de a considera că are cel puțin dreptul de a-și exprima opinia în

privința unor evenimente petrecute în regiuni aflate la granița sferei sale de influență. Puterea irezistibilă tinde să genereze asemenea manifestări de aroganță. După cum era de presupus, Roma nu îl iertase niciodată pe Filip pentru alianța făcută cu Hannibal, însă cu Antiochos povestea era cu totul alta.

Antiochos, unul dintre cei mai mari monarhi elenistici, purtător al cognomenului „cel Mare” – într-o imitație deliberată a lui Alexandru Macedon –, și-a câștigat acest titlu încercând să refacă regatul prin alipirea fostelor teritorii îndepărtate. Pentru scurtă vreme a reușit să reimpună puterea dinastiei seleucide în satrapiile din partea de nord a Anatoliei, de la fluviul Ind la Marea Mediterană, ceea ce l-a propulsat practic la statutul de conducător al lumii răsăritene, după care, în 194 î.Hr., în chip nechibzuit, a provocat Roma, urmărind să-i preia supremația în Grecia. Preocupat în primul rând să păstreze integritatea posesiunilor teritoriale moștenite de la înaintași, posesiuni pe care abia le recucerise, Antiochos dorea de fapt ca Roma să-și vadă de treburile ei și să îl lase să facă tot ce dorea de cealaltă parte a Hellespontului. Nu avea să fie așa. Spre sfârșitul anului 190 î.Hr., Roma a izbutit, cu sprijinul Pergamonului și Rhodosului, să câștige bătălia decisivă cu Antiochos pe câmpia netedă de la Magnesia, în provincia Lydia (azi Manisa în Turcia), alungându-l pe magnificul și ambițiosul rege sirian înapoi peste Munții Taurus și afară din Anatolia. Titus Livius susține (XXXVII, 1, 7–10, vezi și Cicero, *Filipice* 11, 17) că simplul anunț public făcut de Scipio Africanul că avea să-i servească drept legat fratelui său i-a asigurat acestuia din urmă, Lucius Cornelius Scipio (*consul* 190 î.Hr.), comanda războiului din Asia,

cu atât mai mult cu cât la Roma se știa că Hannibal făcea parte din suita lui Antiochos. Imaginea lui Scipio Africanul, acest bărbat extrem de organizat și de o rară precocitate, este prezentată în general ca fiind aceea a unui manipulator fără pereche al opiniei publice. În realitate, el și cu vechiul său adversar Hannibal nu s-au mai reîntâlnit în bătălie, iar Scipio nu a fost prezent la Magnesia (Scullar 1970: 210–244).

La Roma se bănuia că Hannibal păstrase tot timpul legătura cu Antiochos, lucru care, desigur, contravenea tratatului de pace prin care Cartaginei i se interzisesse să participe fără încuviințarea Romei la orice ostilități militare, și cu atât mai mult la cele aparent îndreptate chiar împotriva ei. Roma mai avea și un alt motiv pentru a fi furioasă pe Hannibal, căci reușita lui în reorganizarea finanțelor Cartaginei făcuse ca planurile Romei să dea greș; ea sperase ca despăgubirile de război să secătuiască orașul punic și acum era dezamăgită. În ciuda obiecțiilor rezonabile formulate de Scipio Africanul, a fost trimisă o comisie la Cartagina în 195 î.Hr. (același an în care Marcus Porcius Cato, mai cunoscut în istorie sub numele de Cato cel Bătrân, era consul), care a cercetat faptele și a conchis că Hannibal sprijinise un dușman al Romei. Pe parcursul dezbaterii senatoriale care a urmat, Scipio Africanul și-a folosit toate talentele oratorice pentru a-i neutraliza pe colegii care plecau urechea la ceea ce el considera a fi acuze nefondate, „având în vedere că nu poate fi privit decât ca fiind sub demnitatea poporului roman să se facă părtaș la animozitatea de care dau dovadă acuzatorii lui Hanibal [și] să ofere sprijin oficial facțiunilor cartagineze” (Titus Livius XXXIII, 47, 4). Nobile vorbe, care însă n-au fost auzite.

Potrivit unei legende, marele geniu militar, liber de orice obligații, ar fi poposit în Armenia, noul regat independent, înainte de a pleca spre Creta. Acolo, susținut atât Strabo (XI, 14, 6) cât și Plutarh (Lucullus 31, 4–5), Artaxias, fostul satrap devenit rege, neputându-i încredința nici o însărcinare militară lui Hannibal, l-a pus să supravegheze construirea noii capitale, Artaxata (Artashat), pe malurile râului Araxes, la poalele muntelui Ararat. În imagine, mănăstirea Khorvirap din Armenia și, în depărtare, cele două vârfuri ale Araratului, Büyük Ara Dağı (5 165 de metri) și Kuçuk Ara Dağı, altitudine 3 925 de metri.
(colecția autorului)

Oricum, la acel moment poziția lui Hannibal în Cartagina nu mai era sigură. Nu numai că și-i făcuse dușmani de moarte pe funcționarii ale căror delapidări și beneficii necuvenite le stopase, dar anul în care fusese ales să servească drept *sufete* se încheiase. Așa încât, cu flerul

său imbatabil, a ghicit că împuterniciții Romei urmau să-i ceară cât de curând să se predea, iar senatul cartaginez avea, după toate probabilitățile, să li se supună, și s-a retras din capcană printr-o serie de vicleșuguri care îi erau caracteristice. Sub pretextul că face o scurtă plimbare nocturnă călare, a străbătut, iute ca gândul, însoțit de doi tovarăși de încredere (probabil Sosylos și Silenos), cei peste 150 de kilometri în linie dreaptă până la moșia sa de pe malul mării, lângă Thapsus. Își dusesese deja averea la bordul unui vas complet echipat și în bună stare de funcționare cu care a pornit spre Cercina, arhipelagul aflat în imediata apropiere a țărmului. Aici a fost recunoscut de echipajele unor negustori fenicieni, fapt care nu i-a convenit, căci nu voia ca vestea privitoare la locul unde se afla să ajungă la Cartagina. Pentru a-i împiedica pe marinari să răspândească informația, el i-a invitat pe căpitanii vaselor feniciene să ia masa cu el pe țărm și să ancoreze vasele cu pânze la mal, pentru a se feri de soarele nemilos din miezul verii. Căpitanii au acceptat, fără să-și dea seama că astfel își întârziiau cu o zi plecarea de pe insulă.

Evident, Hannibal a fugit în cursul nopții, în timp ce petrecăreții dormeau, obosiți după atâta băutură. Trimișii Romei la Cartagina au fost furioși, iar dușmanii lui Hannibal din senatul cartaginez i-au îmbunat declarându-l formal proscris, confiscându-i averile (cele pe care le lăsase în urmă) și răzându-i casele de pe suprafața pământului (Nepos, *Hannibal* 7, 6–7, Titus Livius XXXIII, 45, 6–7; XLVII, 3; XLIX, 8). Un vechi proverb turcesc afirmă că „cel care spune adevărul va fi alungat din șapte sate”. Așa a fost răsplătit și Hannibal de propria patrie.

Hannibal a călătorit pe mare până la curtea lui Antiochos, o gazdă probabil atrăgătoare în ochii lui, din

moment ce se pregătea de război cu Roma. Acuzându-l de complot împreună cu Antiochos, dușmanii lui din Cartagina și din Roma (senatorii), hotărâți să-i cauzeze căderea, l-au împins în brațele regelui sirian. Hannibal l-a prins din urmă pe monarhul ocupat în Ephesos și acolo, se spune, i-ar fi explicat pe îndelete planul său grandios de subjugare a Romei. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Titus Livius (XXXIV, 60, 3–6, vezi și Appian, *Syrica* 7, Justin, *Epitome* XXXI, 3, 7–10), planul prevedea ca regele să îi încredințeze lui Hannibal comanda unei armate formate din 10 000 de infanteriști și 1 000 de cavaleriști, precum și din 100 de vase de luptă, cu care generalul avea să pornească mai întâi spre Africa pentru a cuceri Cartagina și mai apoi spre Peninsula Italică, pentru a declanșa războiul împotriva Romei. Concomitent, Antiochos urma să își conducă trupele spre Grecia pentru a ocupa o poziție strategică puternică și a zădărnici eforturile romanilor.

Se pare că romanii au aflat planul de război pus la cale de Hannibal, câțiva spioni iscusiți și curteni pizmoși punându-i în pericol șansa de a purta războiul în curtea din spate a Romei (Frontinus, *Strategemata* I, 8, 7, vezi și Titus Livius XXXV, 14, 1–2, Nepos, *Hannibal* 2, 2). Așa cum am mai arătat, Antiochos a fost în cele din urmă învins la Magnesia, iar Roma a cerut, cum era de așteptat, să-i fie predat dușmanul cel mai implacabil. Atunci când Hannibal, proscris fiind, reluase războiul împotriva romanilor, el devenise în ochii lor un renegat. Lăsând deoparte semantica, era însă oricum prea târziu, căci abilul Hannibal își imbarcase deja averea pe vas și pornise din nou pe mare, de data aceasta cu destinația Creta.

Aici Hannibal a trăit relativ confortabil, însă, nefiind genul de om care să se mulțumească să ia lucrurile

așa cum sunt, nu putea sta locului. Astfel încât următorul pas a fost să își ofere serviciile lui Prusias I, regele Bithyniei (domnie 228–181 î.Hr.), aflat în război cu vecinul său Eumenes al II-lea al Pergamonului (domnie 197–158 î.Hr.), un aliat al Romei care participase la bătălia de la Magnesia. Acest mic conflict local i-a oferit lui Hannibal ultima ocazie de a-și dovedi geniul militar. Prusias a fost învins pe uscat și a transferat ostilitățile pe mare. Cum flota lui Prusias se afla în inferioritate numerică, Hannibal i-a sfătuit pe marinari să adune șerpi veninoși și să-i îndese în vase de pământ pe care să le catapulteze spre navele inamice. Mateloții din Pergamon au râs la început de asemenea tactici ridicole de luptă cu vase de pământ în loc de săbii. Numai că, atunci când vasele s-au spart de navele lor, care curând au început să colcăie de șerpi, râsul le-a rămas în gât și, după cum relatează Justin, „au cedat victoria” (*Epitome* 32, 4, vezi și Nepos, *Hannibal* 10–11 *passim*).

A urmat o nouă cerere de predare a lui Hannibal, pe care romanii îl urmăreau, după spusele lui Plutarh, „ca pe o pasăre prea bătrână pentru a mai putea zbura și care își pierduse toate penele din coadă” (*Flaminius* 21, 1). Avea 64 de ani. A luat-o înaintea celor care voiau cu orice chip să îl prindă otrăvindu-se și, în momentele finale ale agoniilor, ar fi exclamat, potrivit lui Titus Livius: „Să eliberăm poporul roman din această neliniște prelungită, căci văd că s-au săturat să aștepte răbdători moartea unui bătrân” (XXXIX, 51, 9, vezi și Plutarh, *Flaminius* 20, 5, Nepos, *Hannibal* 12). Reale sau nu, spontane ori repetate înainte, n-avem cum să știm. Cum nimeni nu cunoaște cum s-au petrecut cu adevărat lucrurile, versiunea oferită de Titus Livius este la fel de bună ca oricare alta.

Această coloană dorică este singura rămasă în picioare din templul Herei Lacinia de pe promontoriul lacinian (Capo Colonne). Aici, Hannibal a pus să fie consemnat în piatră, în limbile punică și greacă, tot ce înfăptuise, împreună cu armata sa, în Peninsula Italică. Inscripția preciza și numărul soldaților pe care i-a avut la dispoziție când a pășit pe pământul peninsulei. O generație mai târziu, Polybios a descoperit și descifrat inscripția.
(Fototeca ENIT)

Așa pierit-a Hannibal, cel de tristă amintire. Era în anul 183 î.Hr. și fără îndoială o anumită înaltă autoritate romană a răsuflet pentru prima oară ușurată după aceea zi, cu circa 35 de ani înainte, când Hannibal traversase Alpii. În inimile romanilor nu era loc de iertare; fuseseră mult prea înspăimântați. Unele lucruri nu se uită niciodată, și cu atât mai mult nu se iartă.

O VIAȚĂ ÎN CUVINTE

Se spune că, pe când Hannibal se afla practic la porțile Romei și focurile de tabără ale armatei sale erau perfect vizibile de pe Capitoliu, s-a întâmplat ca o bucată din terenul pe care poposisese să fie de vânzare. Și a fost vândut la prețul pieței (Titus Livius XXVI, 11, 7–8, Frontinus, *Strategemata* III, 18, 2). „Nu în fața soldaților cartaginezi a tremurat Roma, ci în fața lui Hannibal“, așa nota tovarășul său de arme și frate întru spirit Napoleon (*Mémoires*, vol. II, p. 90). Unele anecdote și biografii ale marilor generali din istorie ar trebui totuși văzute drept idealizări romantice, anacronice sau pur și simplu dubioase. Acestea fiind spuse, noi, istoricii, obișnuim și acum să ne lăsăm cu totul duși de valul povestirilor așa-zis erudite în multe dintre scrierile noastre și să înfrumusețăm imaginea marilor sau presupușilor mari eroi, cizelând-o și dându-i și mai mult lustru. În acest proces de îmbunătățire a trecutului, ceea ce ajunge să primeze pentru noi sunt ritmul general al vieții pretinsului mare căpitan și aura mitică a unui simbol, mai degrabă decât acuratețea faptelor.

Nu mai puțin adevărat este însă că din legende își trag oamenii ideile necesare pentru a-și duce existența, după cum a remarcat cândva Anatole France. Și totuși, descriindu-l pe Hannibal, ceea ce ar trebui să ilustrăm nu sunt viețile a milioane de oameni determinate de voința

dominantă a unui unic actor. Căci așa cum spun, sau spuneau pe vremuri grecii, într-un cor, chiar dacă unul dirijează, mai mulți cântă. Evident, pentru a face acest lucru ar trebui să cernem din viața lui Hannibal realitatea de anecdotică și de fantezii și să-l aducem din sfera schimbătoare a legendei în contextul mai solid al faptelor. Pentru că realitatea este mai puternică decât mitul.

De exemplu, să-i luăm pe romani, care îi ponegreau pe cartaginezi subliniindu-le cruzimea, perfidia și alte asemenea defecte, și care îl considerau pe Hannibal un instigator însetat de sânge, un armăsar care arunca foc pe nări și cu un apetit nesățios pentru violență și răzbunare. Învățatul Seneca nu s-a dat în lături să preia una dintre acele povestioare care îl înfățișau pe generalul cartaginez în lumina cea mai odioasă cu putință: el relatează cum, în ajunul unei bătălii, Hannibal ar fi exclamat la vederea unui șanț plin de sânge: „O, ce priveliște plăcută” (*De ira* 2, 5, 4). Romanii nu l-au putut ierta niciodată pe Hannibal pentru că se pusese, ca un aventurier de neclintit, în fruntea unei gloate barbare fantastice pe care o condusesse dintr-o victorie în alta. Pentru ei, însuși numele de Hannibal avea o notă amenințătoare. Pentru că el se abătuse asupra istoriei înecate în sânge a cetății lor ca o umbră întunecată. Și astfel Hannibal, dușmanul predestinat al Romei, s-a transformat în căpcăunul din poveste, într-o sperietoare pentru micuții romani și în subiect de coșmaruri. În conștiința colectivă a națiunilor, figurile excepționale sunt întotdeauna disprețuite.

După ce, în 211 î.Hr., Hannibal a ajuns la porțile Romei, momentul acesta terifiant nu s-a repetat decât atunci când vizigotul Araic a invadat și a jefuit Cetatea Eternă, în 410 d.Hr., într-o vreme în care, ar susține unii,

furia marțială romană apusese de mult, înlocuită de pasiunea pentru confort și lux. Nu este așadar de mirare că Hannibal a fost, fără putință de tăgadă, dintre dușmanii din toate timpurile ai Romei, suprema *bête noire*, iar zicala *Hannibal ad portas* („Hannibal la porțile orașului”) și-a păstrat pentru romani relevanța ca semnal de strângere a rândurilor în momente de criză națională (vezi, de exemplu, Cicero, *De finibus* 4, 9, 22, *Filipicele* I, 5, 11, Juvenal, *Satire* 6, 290 și 10, 156) și avea să rămână așa până la prăbușirea imperiului.

Există o singură excepție notabilă la toată această ostilitate declarată, și anume vechiul nostru amic grec Polybios. Acesta a descris evenimentele războiului lui Hannibal la circa cinci decenii după ce avuseseră loc și hotărârea lui de a adopta o perspectivă cât mai obiectivă cu putință față de cartaginezi este cel mai bine exemplificată de imaginea pe care ne-a lăsat-o despre omul care, într-un sens, a fost simbolul acestei nații, respectiv Hannibal (IX, 22, 8-10, 24-26 *passim*). Să luăm, de pildă, una dintre anecdotele relatate de Polybios. Într-un consiliu de război a fost ridicată din nou chestiunea logisticii pe parcursul marșului spre Roma via Alpi și unul dintre ofițerii superiori ai lui Hannibal, un tiz de-al său, dar neînruit cu el, poreclit Monomachos, a propus ca problema să fie rezolvată, măcar parțial, prin antrenarea soldaților să supraviețuiască mâncând exclusiv carne de om. Hannibal a apreciat valoarea practică a canibalismului, dar a refuzat să ia propunerea în considerație. Desigur, în război există multă brutalitate și violență, pentru că așa se poartă soldații pe pământurile cucerite, însă Polybios a recunoscut că reputația de cruzime feroce pe care romanii i-o atribuiau lui Hannibal ar fi putut să se nască din confuzia

cu Hannibal Monomachos (IX, 24, 5–8). Am putea sublinia aici trăsătura *inhumana crudelitas*, pe care Titus Livius o menționează ca definitorie în portretul moral făcut lui Hannibal (XXI, 4). Desigur, în calitate de bun roman, Titus Livius nu-l agreea deloc pe Hannibal.

Gal rănit (Paris, Muzeul Luvru, inv. MR 133), copie romană după o statuie grecească în bronz. Se pare că Hannibal i-ar fi folosit pe aliații celți (în majoritate gali din nordul Peninsulei Italice) pe post de „carne de tun”, adică trupe destinate să aibă parte de cele mai mari pierderi și cele mai modeste recompense. Și totuși, această nație sălbatică și războinică a continuat să lupte, aruncându-se într-un mod nedisciplinat în bătălie și agitându-și săbiile lungi, și ar fi complet eronat să considerăm că Hannibal a călărit spre victorie pe spinările amicilor săi „barbari” căzuți la datorie.
(Colecția Fields-Carré)

Cu toate că marele public a fost dintotdeauna fascinat de bătăliile în care o armată este exterminată, povestea de mai sus poate fi citită în mare măsură drept un soi de piesă moralizatoare. Bunii cunoscători ai artei militare consideră bătălia de la Cannae drept un exemplu clasic de manevră reușită de dublă învăluire. Această capodoperă a lui Hannibal, cea mai perfectă (dacă se poate spune așa) luptă tactică purtată vreodată, este o lecție de anihilare spre care tind mulți comandanți militari, motiv pentru care continuă și acum să fie studiată cu asiduitate în academiile militare. Wellington a încercat să o pună în practică la Vitoria (1813), iar Napoleon aproape că a reușit să o copieze la Ulm (1805), atunci când și-a propus, după cum a lăsat mărturie scrisă, ca „nimeni să nu scape” (*Correspondance*, vol. XI, nr. 9374, p. 318). Problema pe care a întâmpinat-o însă a fost aceea că nici o armată modernă, nici măcar Grande Armée, nu se putea mișca atât de repede sau nu-și putea coordona mișcările diverselor trupe atât de eficient încât să închidă capcana înainte ca inamicul să reacționeze fugind. Așa încât putem concluziona că Hannibal a creat iluzia că imposibilul este posibil, iar pentru asta nu era nevoie decât de oameni dotați cu mult talent.

Clausewitz a subliniat că „operațiunile concentrice sunt pur și simplu neindicate pentru tabăra mai slabă” (*Vom Krieg*, 6, 25), iar Napoleon (în afara bătăliei de la Ulm) a considerat capcana ucigașă întinsă de Hannibal o manevră prea riscantă, un produs mai degrabă al norocului decât al geniului. Sigur, norocul poate fi uneori doar noroc și atât, însă cel mai adesea el este rezultatul abilității, instinctului ori cunoașterii. Pe de altă parte, mulți au făcut din Cannae o *idée fixe*. Strategul prusac Graf Alfred von Schlieffen

a fost obsedat de victoria lui Hannibal, considerând liniștitor faptul că intelectul unui singur om era capabil să anihileze disciplina, eficacitatea și superioritatea numerică a mii de soldați. Arhitect al planului de invadare a Franței de către Germania în august 1914, el a analizat și reanalizat în nenumărate rânduri bătălia de la Cannae, „Planul Schlieffen” prevedea copierea la scară gigantică a bătăliei de la Cannae, trupele care traversau Belgia prin frontiere naturale și lanțuri muntoase înlocuind al doilea flanc învăluitor. A rezultat o schemă ce semăna doar superficial cu tacticile adoptate de Hannibal la Cannae, fiind conceput cu o anvergură infinit mai mare. Se avea în vedere o manevră de învăluire strategică: flancul drept urma să treacă prin Belgia și să dea rapid (în circa 40 de zile) lovitura decisivă Franței, înainte ca operațiunile majore să se desfășoare împotriva armatei ruse, cunoscută ca mobilizându-se mult mai lent. Planul a eșuat. Dar trebuie să recunoaștem că, în exact aceeași lună, dar pe un alt teatru de război, remarcabilul duet format din Hindenburg și Ludendorff a izbutit să reproducă principiul învăluirii folosit la Cannae în bătălia de la Tannenburg contra Armatei II ruse. Centrului rus i s-a permis să avanseze, după care germanii au împins în față ambele flancuri, care au încercuit Armata II rusă și practic au anihilat-o. Desigur, nici un comandant nu se va putea măsura vreodată cu Hannibal în privința impactului asupra tacticilor pe câmpul de luptă. Bătălia de la Cannae, o capodoperă în materie de tactică militară, va rămâne neîntrecută și, foarte probabil, nu-și va găsi nici egalul.

GLOSAR

ager publicus – „teren public” – pământ aparținând statului, care putea fi cumpărat numai la licitație

AUC – *ab Urbe condita* – „începând de la întemeierea Orașului [Roma]”, respectiv, conform tradiției, 21 aprilie 753 î.Hr.

ala/alae – „aripă” – unitate militară auxiliară latină/italică de mărime comparabilă cu legio

hastati – „lăncieri” – tineri legionari care alcătuiau prima linie a unei legiuni manipulare în perioada de mijloc a republicii

legio/legiones – „recruți” – unitatea principală în armata romană

magister equitum – „mai-marele cavaleriei” – adjunctul la comandă al unui dictator

manipul – unitate tactică aparținând legiunii manipulare în perioada de mijloc a republicii

novus homo – „om nou” – termen care desemna un bărbat devenit, primul în familia sa, consul

principes – „șefi” – legionari în floarea vârstei care formau a doua linie a legiunii manipulare în perioada de mijloc a republicii

princeps senatus – „șeful Senatului” – conducător al Senatului

socii – aliații latini și italici ai Romei

sufete – unul din cei doi magistrați șefi aleși anual în Cartagina

suffectus – „înlocuitor” – consul roman ales pentru a-l înlocui pe cel mort în timpul exercitării funcției

triarii – „oameni din rândul trei” – legionari veterani care formau a treia linie a legiunii manipulare în perioada de mijloc a republicii

triplex acies – „linie triplă de bătălie” – dispozitiv de luptă roman format din trei linii

velites – „purtători de mantale” – cei mai tineri (și mai săraci) legionari, aparținând trupelor de infanterie ușoară

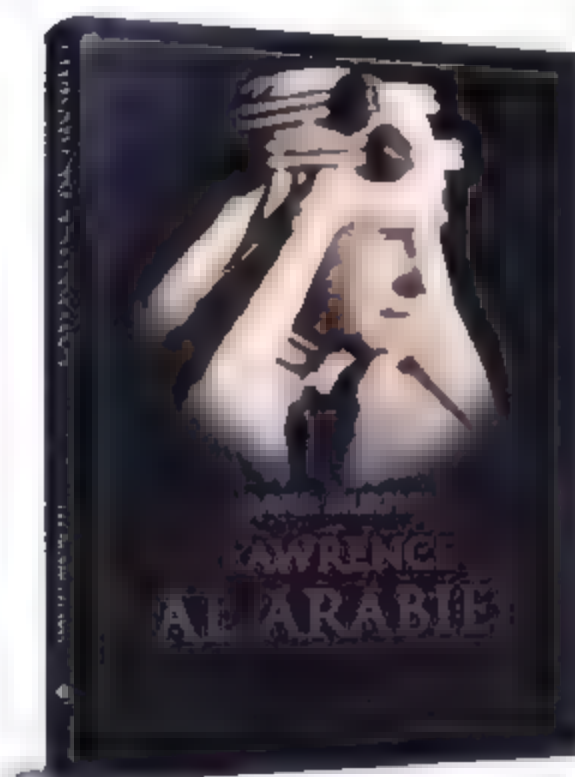
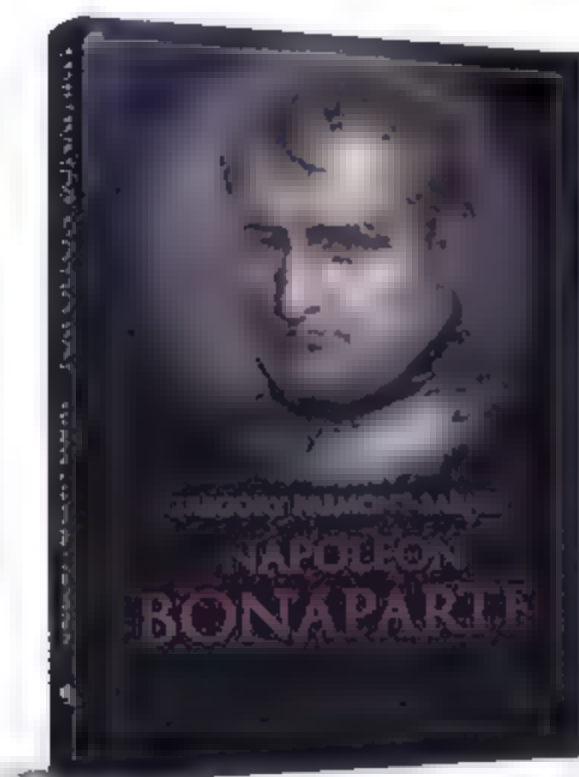
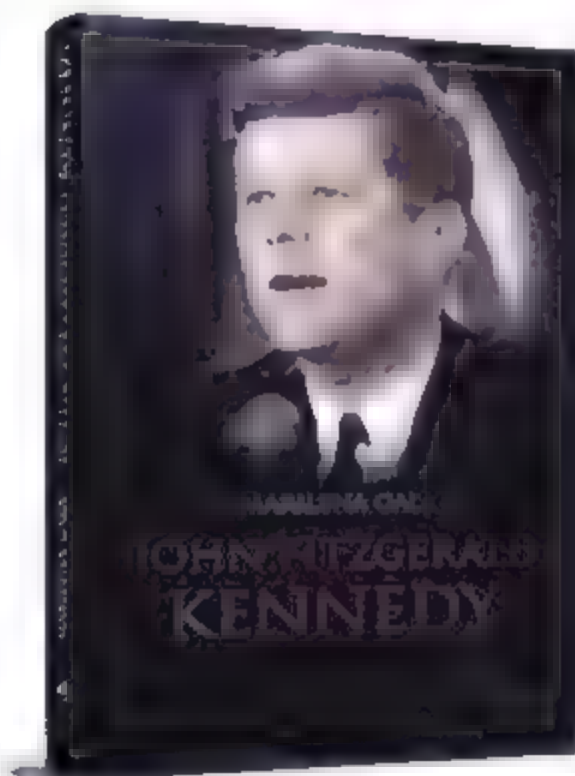
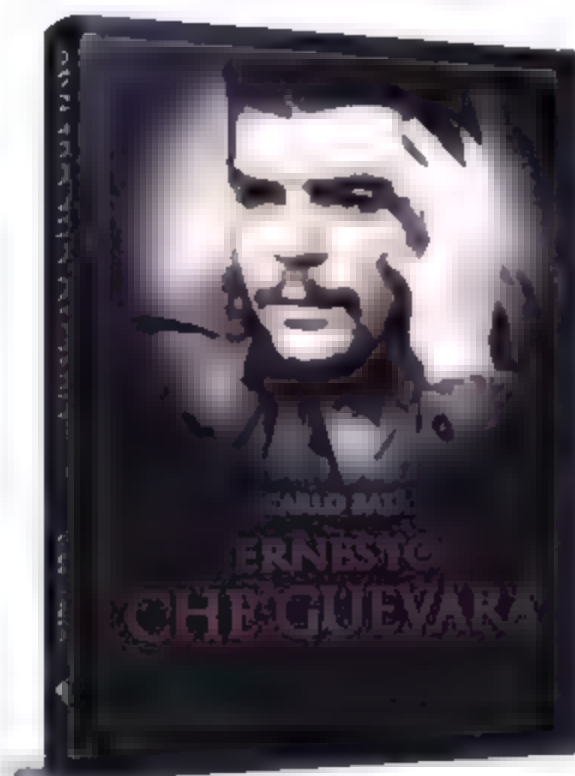
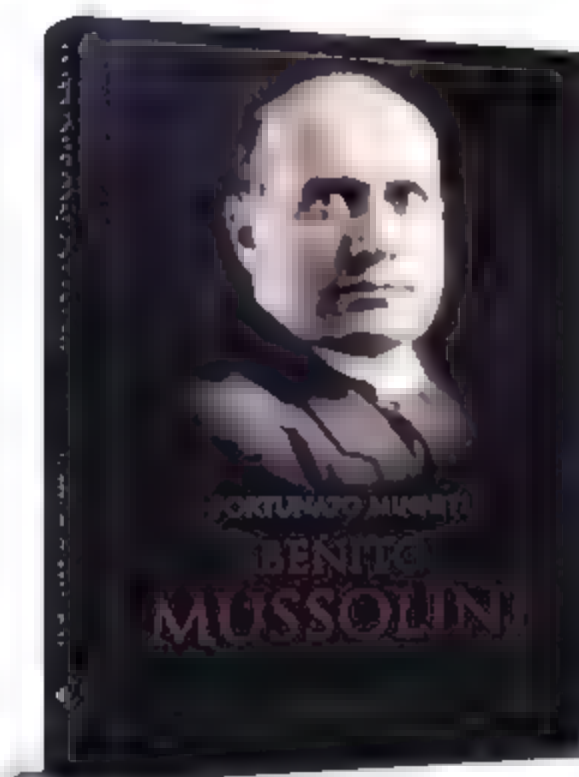
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Arden du Picq, C., (trad.1920), *Battle Studies: Ancient and Modern*, US Army War College, Harrisburg, 1903
- Astin, A.E., „Saguntum and the origins of the Second Punic War” in *Latomus* 26, 577-596, 1967
- Bagnall, N., *The Punic Wars: Rome, Carthage and the Struggle for the Mediterranean*, Pimlico, Londra, 1990
- Bath, T., *Hannibal's Campaigns*, Cambridge, Patrick Stephens, 1981
- Beer, G. de, *Hannibal*, Thames & Hudson, Londra, 1969
- Brunt, P.A., *Italian Manpower, 225 BC-AD 14*, Oxford University Press, Oxford, 1971
- Carey, B.T., Allfree, J.B. și Cairns, J., *Warfare in the Ancient World*, Pen & Sword, Barnsley, 2005
- Connolly, P., *Greece and Rome at War*, Stackpole, Mechanicsburg, PA, 1981
- Cornell, T.J., Rankov, N.B. și Sabin, P. (editori), *The Second Punic War: A Reappraisal*, Bulletin of the Institute of Classical Studies 67, University of London Press, Londra, 1996
- Daly, G., *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War*, Routledge, Londra, 2002
- Dawson, D., *The Origins of Western Warfare*, Westview, Boulder, CO, 1996
- Dodge, T.A., *The Great Captains*, Strong Oak Press, Stevenage, 1889
- Febvre, L., *La terre et l'évolution humaine*, Paris, 1922
- Fields, N., *The Roman Army of the Punic Wars, 264-146 BC*, Osprey, Oxford, 2007
- , *Carthaginian Warrior, 264-146 BC*, Osprey, Oxford, 2010
- , *Roman Conquests: North Africa*, Pen & Sword, Barnsley, 2010
- Fuller, J.F.C., *The Generalship of Alexander the Great*, De Capo Press, New York, 1960
- Gaebel, R.E., *Cavalry Operations in the Ancient Greek World*, University of Oklahoma Press, Norman, OK, 2002
- Garouphalias, P., *Pyrrhus, King of Epirus*, Stacy International, Londra, 1979
- Goldsworthy, A.K., *The Punic Wars*, Cassell, Londra, 2000
- , *Cannae*, Cassell, Londra, 2001
- Grainger, J.D., *The Roman War of Antiochus the Great*, Brill, Leiden/Boston, 2002
- Griffith, G.T., *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Ares Publishers, Chicago, 1935
- Head, D., *Armies of the Macedonian and Punic Wars, 359 BC-146 BC*, Wargames Research Group, Worthing, 1982
- Hoyos, D., *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247-183 BC*, Routledge, Londra, 2003
- , *Hannibal: Rome's Greatest Enemy*, Bristol Phoenix Press, Exeter, 2008
- Jones, B.W., „Rome's relationship with Carthage: a study in aggression” in *The Classical Bulletin* 49, 5-26, Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein, IL, 1972
- Kistler, J.M., *War Elephants*, Praeger Publishers, Westport, CT, 2005
- Lancel, S., (trad. 1998), *Hannibal*, Blackwell, Oxford, 1995
- Lazenby, J.F., *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War*, Aris & Phillips, Warminster, 1978
- , *The First Punic War: A Military History*, University College London Press, Londra, 1996
- Liddell Hart, B.H., *Scipio Africanus: Greater than Napoleon*, De Capo Press, New York, 1926
- Moscatti, S. (ed.), *The Phoenicians*, I.B. Tauris, Londra, 1997
- Nossov, K.S., *War Elephants*, Osprey, Oxford, 2008
- Picard, C.G. și Picard, C., (trad. 1969), *The Life and Death of Carthage*, Sidgwick and Jackson Ltd, Londra, 1968
- Proctor, D., *Hannibal's March in History*, Oxford University Press, Oxford, 1971
- Ridley, R.J., „Was Scipio Africanus at Cannae?” in *Latomus* 34, 161-165, 1975
- Scullard, H.H., *Scipio Africanus, Soldier and Politician*, Thames & Hudson, Londra, 1970
- , *The Elephant in the Greek and Roman World*, Thames & Hudson, Londra, 1974
- Sumner, G.V., „Roman Policy in Spain before the Hannibalic War” in *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 72, pp. 205-246, Harvard, 1967
- Walbank, F.W., *A Historical Commentary on Polybios*, Clarendon Press, Oxford, 1957 (vol. 1), 1970 (vol. 2)
- Warry, J., *Warfare in the Classical World*, Salamander, Londra, 1980
- Wise, T. și Healy, M., *Hannibal's War with Rome: The Armies and Campaigns 216 BC*, Osprey, Oxford, 1999

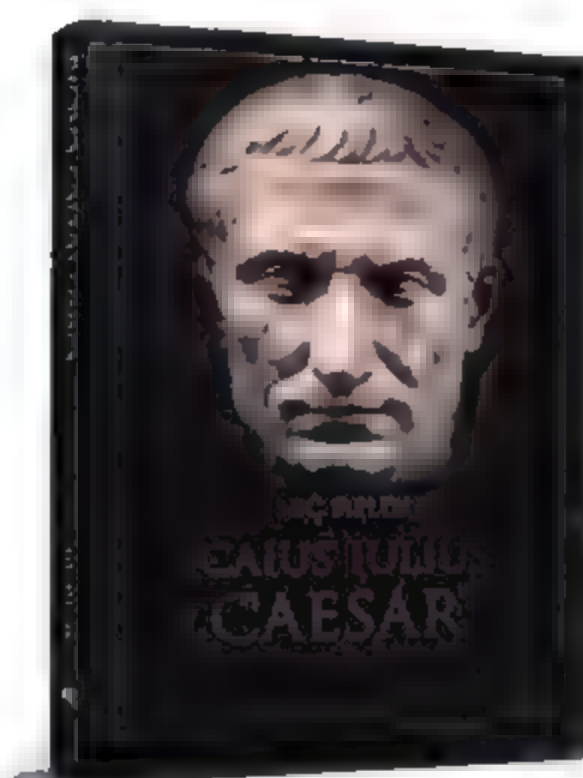
INDICE

- Aemilius Paulus Lucius 52, 60, 105-106
 Alexandru cel Mare 10, 35, 88, 98-99, 112
 Antiochos al III-lea, rege al Siriei 9, 19, 126-128, 130-131
 Appian 17, 34, 40, 50, 52, 64, 66, 77-78, 103, 131
 Ardent du Picq 84, 88
 Arno, fluviu 45
 Artaxias, rege al Armeniei ?129
 Atilius Regulus, Marcus 52
 Cannae, bătălia de la 32-33, 49-50, 60-62, 67, 76, 85-86, 88-89, 105-107, 109, 111, 114-115, 118-119, 121-122, 138-139
 Capua 34, 116
 Cartagina 9, 12, 16, 18, 25, 32, 61, 64, 76, 108, 123, 125-126, 128-131
 cenomani, trib 39-40, 42
 Cercina (insulele Kerkennah) 130
 Clausewitz, Carl von 92-94, 138
 Didona, regină a Cartaginei 20
 Ebru, fluviu 26, 32
 Ennius 103, 120
 Fabius Maximus Cunctator, Quintus 48, 101, 106
 Febvre, Lucien 29
 Filip al V-lea, rege al Macedoniei 123, 126
 Flaminius, Caius 46, 48, 52, 81-82, 84, 100-101, 105, 117
 Florus, Lucius Annaeus 35
 Frontinus, Sextus Julius 68, 106, 110, 116, 121, 131, 134
 Gisgo 56
 Hadrumetum (Sousse) 64
 Hamilcar, 18-20, 22-23, 35, 126
 Hamilcar Barca 10
 Hannibal Monomachos 136-137
 Hanno, fiul lui Bomilcar 53
 Hasdrubal Barca 108
 Hasdrubal cel Frumos 17, 23
 Hera Lacinia, templu și inscripție 64
 Hoyos, D. 66, 114
 Iber vezi Ebru
 Kerkennah, insule vezi Cercina
 Laelius, Caius 70, 92
 Magnesia, bătălia de la (190 î.Hr.) 127-128, 131-132
 Mago, frate al lui Hannibal 39-40, 44, 52
 Maharbal, fiul lui Himilco 53, 114
 Marcellus, Marcus Claudius 106-107
 Masinissa, prinț al Numidiei 66, 68, 78, 92
 Minucius Rufus, Marcus 103
 Napoleon Bonaparte 76, 92, 134, 138
 Noua Cartagină 24
 Onasander 56
 Pirinei 15
 Primul Război Punic 16, 18, 28, 102, 107
 Prusias I, rege al Bithyniei 132
 Pyrrhus, rege al Epirului 10, 12, 112, 118
 Saguntum (Sagunt) 23-27, 115
 Schlieffen, plan 138-139
 Scipio Africanus, Publius Cornelius 105, 108, 111
 Scipio, Publius Cornelius 39, 105, 108
 Sempronius Longus, Tiberius 39, 40, 42, 44
 Servilius Geminus, Cnaeus 52, 56
 Sousse vezi Hadrumetum
 Sun Tzu 78
 Tarentum 34, 117
 Ticinus, ambuscada de la (218 î.Hr.) 39-40, 109
 Trasimene, lac, bătălia de la 32, 45-46, 52, 67, 80, 101, 114, 117, 121
 Tratatul Ebrului 23-24
 Trebbia, bătălia de la (218 î.Hr.) 10, 32, 39, 50, 52, 67, 79-80
 Varro, Caius Terentius 52, 60
 Vergilius, poet roman 20, 103
 Zama, bătălia de la (202 î.Hr.) 10, 61, 64, 66, 76, 78, 80, 89, 98, 111-112

În colecția BESTSELLER BIOGRAFII
au apărut:

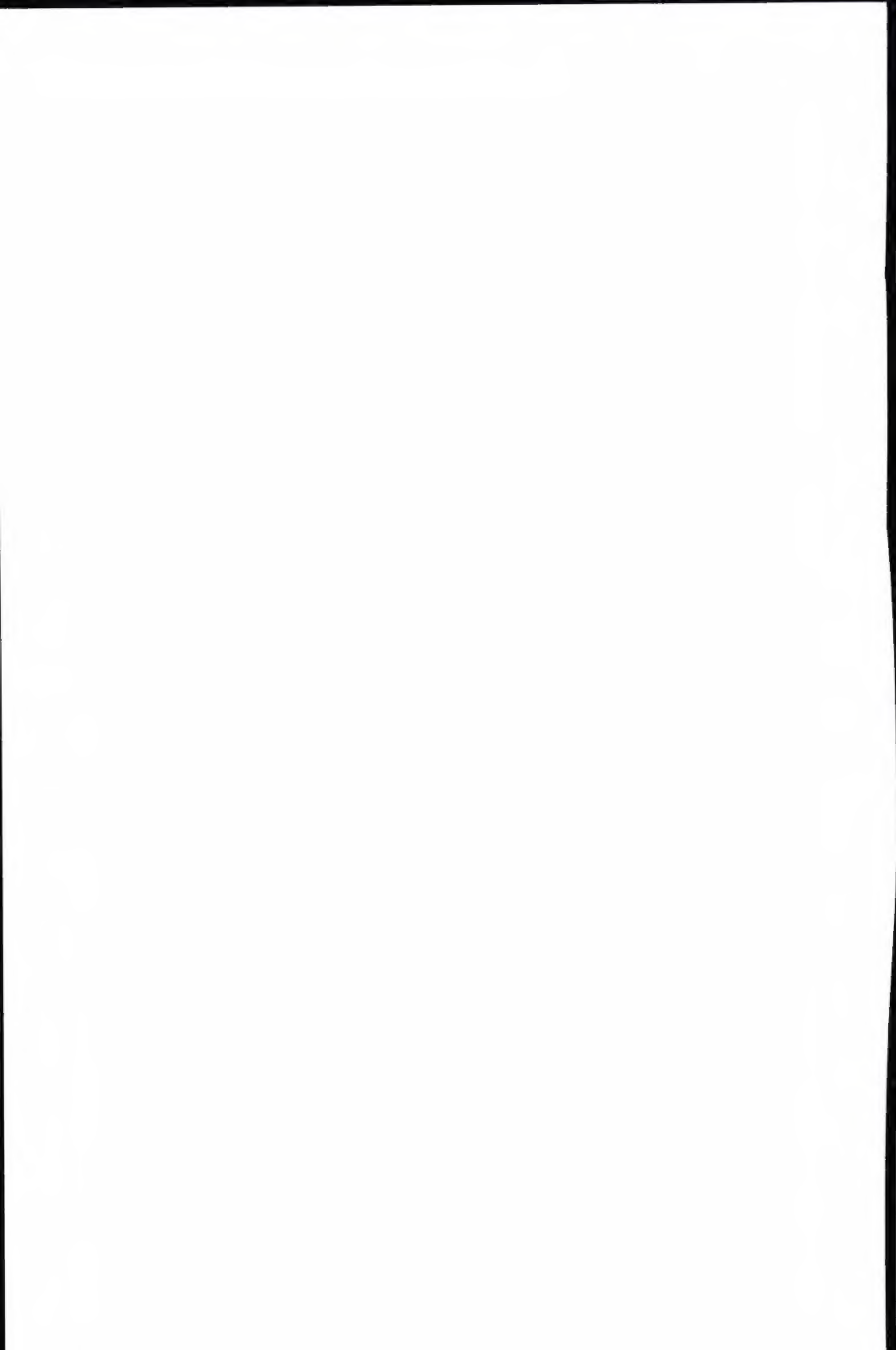

În colecția **BESTSELLER BIOGRAFII**
vor apărea:

Tipărit la R. A. „Monitorul Oficial”

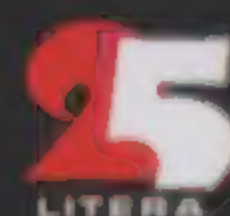

bestseller
biografii

Viața, strategiile, tacticile și bătăliile
celor mai mari comandanți militari din istorie

La finele Primului Război Punic, Cartagina îndurase umilința de a fi alungată din bazinul mediteraneeen, iar flota sa, cândva puternică, fusese redusă la o mână de trireme. Și totuși, în 218 î.Hr., Hannibal, fiul cel mai mare al charismaticului general Hamilcar Barca, a declanșat al Doilea Război Punic, cu atâta succes încât a amenințat să distrugă cu totul puterea romană. Hannibal a fost un comandant militar clarvăzător și lucid și mărturiile istorice ni-l descriu drept unul dintre cei mai de seamă generali ai Antichității. Geniul său a constatat din jocul la cacealma și dubla cacealma, la care s-a adăugat, incontestabil, capacitatea de a pune excepțional în valoare toate tipurile de trupe militare pe care le avea la dispoziție. Bătălia de la Cannae rămâne o capodoperă a artei militare, care a inspirat ulterior generații întregi de generali de armată.

HANNIBAL

NIC FIELDS

NIC FIELDS

HANNIBAL

bestseller
biografii

NIC FIELDS

HANNIBAL

bestseller

biografie

bestseller
biografii

**Viața, strategiile, tacticile și bătăliile
celor mai mari comandanți militari din istorie**

La finele Primului Război Punic, Cartagina îndurase umilinta de a fi alungată din bazinul mediteraneean, iar flota sa, cândva puternică, fusese redusă la o mână de trireme. Și totuși, în 218 î.Hr., Hannibal, fiul cel mai mare al charismaticului general Hamilcar Barca, a declanșat al Doilea Război Punic, cu atâta succes încât a amenințat să distrugă cu totul puterea romană. Hannibal a fost un comandant militar clarvăzător și lucid și mărturiile istorice ni-l descriu drept unul dintre cei mai de seamă generali ai Antichității. Geniul său a constatat din jocul la cacealma și dublă cacealma, la care s-a adăugat, incontestabil, capacitatea de a pune excepțional în valoare toate tipurile de trupe militare pe care le avea la dispoziție. Bătălia de la Cannae rămâne o capodoperă a artei militare, care a inspirat ulterior generații întregi de generali de armată.

Află mai mult pe:

www.litera.ro

ISBN 978-606-741-028-0

9 786067 410280